

Buda Ferenc

Árapály

Ilia Mihálynak

Kerek az ég. Reggeltől reggelig
vonszolódok kiszáradt tengeremben.
Se út, se ösvény. Csak a végtelenség
csalóka fényeit és ámyait
lesem, ahogy kacéran integetnek –
egymásnak-é? Vagy nekem? Nem tudom.
Fejem fölött a mennybolt buboréka
fémlik, feszül. Hiányos horizont
szegi körül életterem határát.
Itt-ott a síkon élőlény-maradvány:
rezgő tollpihe, réges-rég lerágott
tűhegyes torsok, szúrós, vad bogáncsok,
kitin- s cellulózképletek, jelekké
átlényegült héjak, terméstkók,
szétdőlt csigolyák, szikkadt bordacsontok.
Múló kiáltás ott fenn, s itt alant
gyikláb- s madárláb-hagyta, elmosódott,
halvány nyomok. Tétova, szertelen,
rendszeretlen, vak légáramlatok.
Szíksót sodor egy elkésett fuvallat.
Forog a Föld reggeltől reggelig.
Csontok. Pihék. Lakatlan csigaházak.
Utánam vajon mi marad? Miféle
jelzés, hogy egykor erre vitt a lábam?
Akár a bibicé s a gyíkoké,
az én nyomom is épp oly elmulandó,
molekuláim csendben visszatérek
mind-mind oda, ahonnét összegyűlvén
belém rakódtak, szerteszéledő
atomjaimra vár újabb teendő,
szintoly fontos és elhalaszthatatlan.
Megáll a szél. Távolban füst szoborlik.
Alig eszmélsz – s egy élet eltelik.
Csontból-pihékből összerakható-é,
ami csak egyszer volt? Sejtklónozással
megindul-é a lélek árapálya?
Kerek az ég. A láthatár homályos.
Hulltom után mi marad? Lábnyomok?
Történetek? Egy pár üres cipő?
Gének? Átörökített arcvonások?
Egy röppenő mosoly? Egy kéz-simítás?
Kiszáradt tengeremben vonszolódok –
se játszi delfinek, se dőlt vitorlák:
ismét csupán a szél jó: szembe fúj,
talpam nyomát behintvén sós homokkal.
Üres határ. Szétporló csillagok.
Lesz földem újra puszta és kietlen?
Lassan bealkonyul. Se út, se ösvény.

Ki válaszol?

Ki válaszol nekem?

Gion Nándor

Zongora a fehér kastélyból

(*Fényképek egy háborúról.*) Tél vége felé járunk. Ilyenkor már lucskosak az utak és sárosak a szőlősdombok, nyirkos hideg van odakint, és hideg van a szép tágas irodámban is, de én még ilyen hidegben is szeretek itt üldögni, talán azért, mert már évtizedek óta igencsak kis lakásban lakom, ahol minduntalan elkeverednek a könyveim és a kézírataim, a szép tágas irodában viszont mindennek megvan a maga helye, meg aztán sokan elférünk itt, hatalmas asztal áll az iroda közepén, nem régen még mi, okos szerkesztők gyakran körülültük az asztalt és általában okos dolgokat mondtunk egymásnak, de az utóbbi időkben, főleg amióta a háború kitört, egyre ritkábban ülünk az asztal mellett, és egyre kevésbé vagyunk okosak, a nagy asztal azonban továbbra is szép és hasznos, sok minden elfér rajta, a kinagyított háborús fényképek is.

Szabó Zoltánnal nézegetjük a kitergetett háborús fényképeket és nem tudunk okosakat mondani egymásnak. Szabó Zoltán a világ egyik legjobb és egyik legizgágább fotóriportere, mindig olyan helyeken jár, ahol kellemetlen dolgok történnek, és fényképez rendületlenül, sok drága fényképezőgépet elloptak vagy erőszakkal elszedtek már tőle, de ő mindig szerez újabb fényképezőgépeket, és fotózza a kellemetlen eseményeket, a nagy utcai tüntetésekből is állandóan ott tolongott, még a rendőrségi könnygázbombák sem zavarták, ilyenkor szódabikarbónát nyalogatott, mert szerinte a szódabikarbóna semlegesíti a könnygázt, és amikor arra nyugat felé kitört a háború, természetesen elment a harctérre is, nyakában ott lógtak a fényképezőgépek, talán még szódabikarbónát is rejtegetett a zsebében, de ez nem biztos, a harctéren manapság ritkán robbantanak könnygázbombákat, ott másfajta lövedékeket használnak. Akárhogyan is történt, Szabó Zoltán élve és fényképekkel tért haza a frontról, sőt még jófajta bort is hozott magával, mert arrafelé, ahol most fegyveres emberek lövöldöznek egymásra, évszázadok óta jófajta bor terem, a szőlőskerteket ma már kilyuggatták a tűzvédelmi lövedékek és egyébként is sár van mindenfelé, de a pincékben még takaros rendben állnak a boroshordók, ezek közül is sokat kilyuggattak már puszkagolyókkal és géppisztolyokkal a részeg és hazafias érzelmű egyenruhás emberek, Szabó Zoltán azonban még átmegintett hozzánk valamennyit a régi jó borokból, hozott nekem is belőle, most együtt iszogatunk a fényképek fölött, ő nyilván a harctéren is iszogatót, elég gyűrött az arca, fényképei azonban simák és tiszták, jófajta bor kell ahhoz, hogy az ember figyelmesen megszemlélje őket. Szomorúak ezek a fényképek, szürkék és feketék a szétlőtt szőlősdombok, valamikor magam is jártam arrafelé, akkoriban zöld volt ott majdnem minden, és az emberek néha még irodalmunk állapotáról is érdeklődtek, és szakszerűen elmagyarázták a jó borok készítésének módját, a pincék ajtaja előtt ültünk fapadokon vagy fatörzseken, ráláttunk a Dunára, és a jó borok titkait ismerő emberek elmondták, hogy a második világháború végén itt keltek át a dicsőséges, felszabadító hadsereg egységei, szétlőtték a szőlőskerteket és borospincéket, és azóta itt már senki sem kíván ilyenfajta felszabadítást. Most mégis felszabadították őket még egyszer, mondja Szabó Zoltán, valamennyi boruk talán még maradt a domboldalakra vájt pincékben, és valamennyi bor nekünk is jutott, nézegethetjük hát a kinagyított fényképeket. Szomorúak a szétlőtt városokról és falvakról készült fényképek is. Ezekben a városokban és falvakban is átutaztam valamikor, az egyik faluban már alig tudtam magyarul beszélni a magyarok, más falvakban még szépen beszéltek magyarul, az egyik szép város szállodájában nem kaptam szobát, mert ostoba módon nem adtam borraivalót a portásnak, de mindezzel együtt szerettem ezt a tájéket, rossz érzés most csak romokat látni, és Szabó Zoltán elbeszélése sem szívderítő a harcvonalról; ő persze olyan messzire ment, amilyen messzire csak mehetett, talán még a szódabikarbónát is elővette, mindenesetre szemtanúja volt, amikor egy helybeli bortermelő, aki nagyon megunt már a felszabadítókat, pisztollyal rohant ki a pincéjéből, a felszabadítók azon nyomban belelőttek vagy három-négy golyót, a bortermelő eldőlt a romok között, élt és vérzett még vagy fél napig, Szabó Zoltán szerette volna lefényképezni és elvinni a mentőkhöz, de ezt természetesen nem engedték meg neki, mert az ellenségnek véreznie és szenvednie kell.

A szegény őslakó elvérzett hát, én meg még fényképet sem láthatok róla, és ekkor eljutunk a Süllő-szigetig. A Süllő-szigeten egyszer jártam, nem tudom pontosan, hogy miért, lehet, hogy azért, mert azt mondták, hogy rendkívül szép hely, és hogy nekem okvetlenül meg kell néznie. Megnéztem. Tényleg szép hely volt. A Duna jobb partjához ragadt egy keskeny bekötőúttal, hatalmas fák öveltek mindenfelé, a fák között szorgalmas emberek emeletes faházakat építettek, a faházakban villany világított, hideg és meleg víz folyt a csapokból, a faházak lakói naphosszat a víz mellett üldögéltek és horgásztak, leginkább nemes halakat fogtak ki a Dunából, leginkább süllőket, ezeket esténként nyáron megsütötték, jóízűen elfogyasztották, és jófajta bort ittak utána, a jófajta bort a folyómenti pincékből szerezték be. Kellemes, szép hely volt tehát a Süllő-sziget, igaz, hogy lakóinak békés életét időnként megbolygatták a szárazföldről, a keskeny bekötőúton besurranó vaddisznók, melyek hangosan rőfögtek és feltűrték a veteményeskerteket, de a sziget lakói összefogtak és baltákkal lecsapták a vaddisznókat, vagy visszaűzték őket a szárazföldi erdőbe. Ma már nincsenek vaddisznók a szigeten, és régi lakóiból is alig maradt ott valaki – mondja Szabó Zoltán. Egyenruhás emberek jöttek oda igen korszerű fegyverekkel, a vaddisznókat lelőldözték, a békés horgászok meg sürgősen elhagyták faházaikat. Három őszhajú öregasszony maradt még ott, ők egy nyomorúságos földszintes faházban laktak, ez a leglepusztultabb faház a szigeten, de az öregasszonyok nem akarnak onnan kiköltözni, mert belefáradtak már a költözködésekre, csöndesen tevékenykednek a házban és a ház körül, az egyik a veteményes kertet gondozza, a másik a ház köré ültetett körtefákat nyesegeti, a harmadik meg leginkább zongorázik egy kopott, lehangelődött zongorán, bent a kis faházban. A minap kézigranátot dobtak a kertjükbe, a kézigranát nagyott robbant, de az öregasszonyok még akkor sem mentek el. Ennyit mond el nekem Szabó Zoltán, többet nem is mondhat el, mert vaddisznó módjára éppen csak besurranhatott a szigetre, a fegyveres hazafiak gyorsan kiebudalták onnan, egyetlen fényképet készíthetett csupán a három öregasszonyról, pár szót váltott velük, egyikük az én nevemet is említette, talán hallott rólam, vagy talán ismert is valamikor.

Nézem a három őszhajú öregasszony fényképét, és arra gondolok, hogy talán a Torontál nővérek lehetnek. Ők ismertek engem valamikor kamaszkoromban, és ők tényleg belefáradhattak a költözködésbe. Sokat költözködtek életükben, és mindig rossz időkben költözködtek. Az első, vagy az egyik, meg a második költözködésüknél én is segédkeztem. Akkor is rossz idők jártak. A második világháború véget ért már ugyan, de kegyetlen és rossz idők jártak még, és akkor is mocskos volt a tél vége.

I.

Közeledett a tavasz, a nádvgók levágták a nádat, aztán gyorsan elmentek a jégről, mert a jég olvadni kezdett a folyón, a házakról lecsorgott a hó, latyakosak lettek az utcák, a vetési varjak kirepültek a házak közül a mezőre, egy csúnya tél csúnya végén jártunk, de reméltük, hogy ezután csak szép tavasz következhet, kizöldül majd a letarolt nádas, kivirágoznak a fák, visszatérnek a

vándormadarak, és mi hárman: Burai J., Szível Sanyi és én elhatároztuk, hogy akkor majd szerelmesek leszünk. Azt is tudtuk már, hogy ki kibe lesz szerelmes: Szível Sanyi Bognár Arankába, mert Bognár Aranka a közelünkben lakott és szorgalmas, talpraesett lány volt, sok kisebb testvérét főleg ő abajgatta, sőt ő gondoskodott Fodó tanár úr pólyás gyermekéről is, amikor Fodó tanár urat otthagya a felesége, és Szível Sanyi, aki sok fiútestvérével élt együtt igen elhanyagoltan, már ekkor eltervezte, hogy ha majd mondjuk, tíz év múlva megnősül, Bognár Arankát fogja feleségül venni, mert ő bizonyára nem hanyagolja el gyermekeiket; én Vitkay Erzsibe akartam szerelmes lenni, aki lapos volt, mint a deszka, de szép arca és derékig érő haja volt, és nekem mindig a szép arcú és hosszú hajú lányok tetszettek; Burai J. pedig az árva, szőke és vérszegény Galac lbolyát választotta, mert Burai J. mindig megszánta az elesett teremtményeket.

A lányoknak még nem szoltunk, hogy szerelmesek akarunk lenni beléjük, vártuk, hogy kizöldüljön a letarolt nádas, akkor majd szólnak nekik, és később, amikor már egészen szép lesz a tavasz, amikor már meleg lesz a föld és a mezők is zöldek lesznek, megkérjük majd őket, hogy egy este öltözzenek fehér ruhába, és akkor kimegyünk a lószató mögé a folyókanyarhoz, leülünk a víz mellé, hallgatjuk a halak csobogását a vízben és a vízimadarak neszezését a nádasban, és a lányok nagyon szépek lesznek a fehér ruháikban ott a csillagos ég alatt a folyó mellett. Egy pillanatra ugyan felmerült bennünk a kétely, hogy van-e egyáltalán ezeknek a szegény lányoknak fehér ruhájuk, de aztán eszembe jutott, hogy elsőáldozó korukban talpig fehérben láttam őket a templomban, igaz, hogy azokat a ruhákat kinőtték már, de valahogy így okoskodtunk, hogy a régi kis fehér ruhákat is át lehet szabni, és a lányok mindenképpen eljöhhetnek velünk egy este a folyókanyarhoz, szépek lesznek, és minden rendben lesz. Mindezt szépen kiterveztük, de közben megérkeztek a Torontál nővérek, és mi hirtelen a Torontál nővérekbe lettünk szerelmesek.

Hans Joachim Schröder házába költöztek be. Elátkozott nagy ház volt ez. Hans Joachim Schröder, egy szorgalmas német paraszt építette magának, és utódainak, a kertet betelepítette körtefákkal, elég sok földet is szerzett magának, és felnevelt még két derék fiúgyereket is. Aztán jött a háború, a két derék fiú bevonult a győzedelmesen előrenyomuló német hadseregbe, az apjuk talán még büszke is volt rájuk, de később a győzedelmes hadsereg kezdett visszavonulni, annyira visszavonult, hogy Hans Joachim Schröder rákerült a kitelepítendő németek listájára, akkor már nagyon aggódott a fiaiért, akik valahol Németországban verekedtek reménytelenül, ő meg várta a kitelepítést, de mintha megfeledeztek volna róla, annyira megfeledeztek róla, hogy meg is halt a saját szép nagy házában. A szomszédok tisztességgel eltemették a német temetőbe, és még a házat sem rabolták ki, mert alapjában véve kedvelték Hans Joachim Schrödert. A háború csakhamar véget ért, és akkor a Schröder házába beköltözött egy Izidor nevű jövevény, aki bizonyára háborús hős volt, mert három pisztolyt is hordott magánál. A ház ekkortájt kezdett igazából elátkozódni. Izidor először is pisztolyaival agyonlövöldözte a körtefákat. Deszkadarabokat szegezett célpontokként a körtefák törzsére és délutánonként azokra lövöldözött, és megölte a körtefákat. Lehet, hogy a fák enélkül is kipusztultak volna, mert senki sem gondozta őket, de mi meg voltunk győződve, hogy Izidor lövöldözött agyon a körtefákat. És Izidor ott a körtefák alatt agyonlőtte még Tarnóczi Balázst, a dohánycsempészt is. Emiatt sem történt semmi baja, nyilván azért, mert háborús hős volt és talán önvédelemre hivatkozott, pedig neki három pisztolya volt, Tarnóczi Balázsnak meg egy sem, viszont maradt utána négy árva gyerek. A nagydarab sánta Dukay János, aki szintén háborús hős volt rengeteg érdemrenddel ekkor azt javasolta az embereknek, hogy legyenek módfelett kedvesek Izidorhoz, beszélgessenek vele barátságosan és meséljenek sokat családjukról, gyermekeikről. Az emberek megfogadták Dukay János tanácsát, módfelett kedvesek voltak Izidorhoz, elég sokáig tartott az erőlködésük, de Izidor végül mégiscsak felakasztotta magát. Azt hiszem, senki sem sajnálta, a szomszédok kivágták az agyonlőtt körtefákat, feldarabolták és elvitték tüzelőnek, aztán szép lassan a házat is kirabolták, és senki sem költözött be az elátkozott házába, amelynek gazdája belehalt a fiai miatti aggodalomba, a másik lakója felakasztotta magát, egy embert pedig megöltek a kertjében.

A Torontál nővérek most beköltöztek ebbe a házába. Lucskos tél végi délutánon érkeztek teherautóval, a teherautó meg volt pakolva bútorokkal, és Fodó tanár úr a mi osztályunkból rendelte oda a fiúkat, hogy leszedjük és becipeljük a házába a bútorokat. Verítékezve cipeltük a szekrényeket, ágyakat, asztalokat, székeket, és fél szemmel a Torontál nővéreket figyeltük. Hallottunk már róluk mielőtt megjöttek volna. Hárman voltak: Márta, Zsuzsanna és Elvira. Elvira valamikor zenetanárnő volt, de a háború vége felé megbolondult, nem taníthatott tovább, bár ott bútorrakodás közben nem látszott rajta, hogy bolond, legfeljebb a szemei tetszetek furcsának, homályos füstszíniűek voltak a szemei. Zsuzsanna földrajz-tanárnő volt és erősen sántított, csipőből sántított, és járás közben szája kissé félrehúzódott, mint az olyan embernek, aki csöndesen szenved, de ezt nem akarja bevallani. Márta számtan- és fizika-tanárnő volt és ő nem volt sem bolond, sem sánta, ő teljesen normálisnak látszott.

És mind a három nővérem gyönyörű fehér arca és szőke haja volt. Emiatt még nem lettünk volna szerelmesek beléjük, legalábbis nem azonnal ott bútorcipelés közben, de akkor a nagy teherautó mélyéből előbukkant a zongora. Szép nagy fekete zongora volt, előkelően csillogott az otromba teherautó padlóján. Ámulva néztük, Burai J.-nek a lélegzete is elakadt. Burai J. imádta a zongorát, és ez idáig a falunkban csak egyetlen zongora volt, a Keszler doktoré, és Burai J. hetente legalább egy este elment Keszler doktor háza elé és hallgatta a zongoraszt, az orvos ugyanis, ha nem járt éppen beteglátogatóban, minden este zongorázott, Burai J. meg elrévülten hallgatta, miközben kockáztatta azt, hogy elkapja őt Toma Gyuri bandája és akkor verekedhet velük, el is verték néhányszor Burai J.-t Toma Gyuriék, akik nagyon nem szerettek bennünket, és Keszler doktor az ő területükön lakott, de Burai J. ennek ellenére is rendszeresen eljárt zongoraszt hallgatni. Én is szerettem a zongoraszt, bár nem annyira, hogy elmenjek esténként Keszler doktor háza elé, de most örültem, hogy megérkezett a második zongora is. Vagy tízen cipeltük be a zongorát a házába, még Fodó tanár úr is segített, Burai J. meg egész idő alatt rendelkezett és mérhetetlen óvatosságra intett bennünket, végül a zongora bekerült a nagy utcai szobába, és ezzel lényegében be is fejeződött a hurcolkodás. Kimerülten álltunk a zongora körül, a Torontál nővérek is ott álltak a nagy utcai szobában, és úgy láttam, hogy elégedettek velünk. Amikor kicsit kiszuszogtuk magunkat, Burai J. megkérdezte.

– Ki játszik a zongorán?

– Én – mondta a bolond Elvira, és mintha megijedt volna, szemeiben megsűrűsödött a füst.

– Minden nap játszik rajta? – kérdezte Burai J.

Elvira segélykérően nézett két nővére, ezért Zsuzsanna válaszolt.

– Majdnem minden nap – mondta és még csöndesen hozzáfűzte. – A zongorázáshoz megfelelő hangulat és kedélyállapot kell.

Ekkor befutott Koller Lajos, iskolánk igazgatója. Személyesen jött el üdvözölni Torontál Mártát és Zsuzsannát. Koller Lajos ügybuzgó igazgató volt, az iskolának meg nagy szüksége volt földrajz-tanára, de főleg számtan- és fizikatanára, ezért Koller Lajos szinte túlzott szívéllyel üdvözölte Torontál Mártát és Zsuzsannát, a bolond Elvirára nem volt szüksége, de azért őt is szívéllyel üdvözölte és az iránt érdeklődött, hogy a Torontál nővérek meg vannak-e elégedve az elhelyezéssel. Zsuzsanna azt mondta, hogy meg vannak elégedve a szép nagy házzal, bár pillanatnyilag nem tudják még az egészséget berendezni, legfeljebb csak két szobát, de egyelőre ez is elég lesz. Márta viszont azt mondta, hogy a kert nagyon elhanyagolt, magasra nőtt benne a gaz, látszik, hogy régóta nem művelték.

Koller Lajos széttárta karjait és nagylelkűen körbe mutatott.

– A fiúk majd kiirtják a gázt.

A fiúk erre szép csöndesen kiosontak a szobából, és ott maradtunk mi hárman, Burai J., Szível Sanyi és én. Burai J. tétován körülnézett, a nagy fekete zongorán állapodott meg a tekintete és azt mondta:

– Majd mi hárman kiirtjuk a gázt a kertből.

Szível Sanyival megrökönyödve meredtünk Burai J.-re, az igazgatónk azonban igencsak belekesedett.

– Pompás! Tehát ezt a dolgot is megoldottuk – mondta. Fodó tanár úrhoz fordult. – Igazán rendes fiúk vannak az osztályában, tanár úr. Ezt méltányolnunk kell.

– Méltányolni fogom – vigyorgott kajánul Fodó tanár úr, akinek már éppen elég keserűséget okoztunk, amióta az osztályfőnökünk volt, és most élvezte, hogy pácba kerültünk, mert tudta, hogy nehéz és piszkos munka lesz a gazirtás. – Délutánonként nyugodtan elbélélődhetnek a kertben, rájuk fér egy kis mozgás, a télen amúgy is keveset mozogtak, csupán az anyagi vigasságot hordozták.

Koller Lajos talán nem is értette egészen, hogy mit hordoztunk mi a télen, így hát ismételtlen megdicsért bennünket.

– Rendes fiúk vagytok. Délutánonként tisztítsátok a kertet. Méltányolni fogjuk. Elmehtettek.

Elmentünk. Kint az utcán Szível Sanyi nyomban rátámadt Burai J.-re.

– Megörültél?! Tudod te, hogy milyen mocskos munkát vállaltál nekünk?

– Szerelmes vagyok Torontál Elvirába – közölte komoran Burai J.

– Szerelmes vagy Torontál Elvirába? – hápogott Szível Sanyi. – De hiszen Elvira bolond. Látszik a szemein.

– Szépen zongorázik – mondta Burai J.

– Akkor is bolond – mondta Szível Sanyi. – Elvennél feleségül egy bolond lányt?

– Nem akarom elvenni feleségül – mondta Burai J. – Legalább tíz évvel idősebb, mint én, és sohasem fogja megtudni, hogy szerelmes vagyok belé. De én szerelmes vagyok belé, mert szép és mert szépen zongorázik.

– Honnan tudod, hogy szépen zongorázik? – kérdeztem idegesen, mert nekem sem tetszett a kerti munka. – Sohasem hallottad még.

– Biztosan szépen zongorázik – erősködött Burai J. – Zenetanárnő volt. Majd meghalljátok ti is, hogy milyen szépen zongorázik.

– Nekem a templomi orgona jobban tetszik, mint a zongora – mondta Szível Sanyi.

– A templomi orgona mindenkihez szól egyszerre – mondta Burai J. – A zongora meg külön-külön szól mindenkihez.

Szível Sanyi még ezután sem hagyta magát.

– És mi lesz Galac lbolyával? – kérdezte. – Megegyeztünk, hogy tavaszra Galac lbolyába leszel szerelmes.

– Galac lbolya várhat, ő még fiatal – mondta Burai J. – Most Torontál Elvirába vagyok szerelmes.

Ezek után hallgattunk egy ideig. Lassan ballagtunk az utcán és Burai J. örütségén gondolkodtunk. Én adtam meg magam először, mást úgysem tehettem.

– A kertben még sár van – mondtam. – Gumicsizmát kell majd a lábunkra húzni.

– Persze, hogy gumicsizmát kell húznunk – mondta dühösen Szível Sanyi. – Nyakig sárosak leszünk majd. Remélem, Fodó tanár úr tényleg méltányolni fogja ezt.

– Lehet, hogy Elvira minden nap zongorázni fog – vigasztalt bennünket Burai J.

Szível Sanyi keservesen felsóhajtott és ezt mondta:

– Ha már ezt a mocskos munkát kell csinálnom, akkor én a Mártába leszek szerelmes, ő legalább normális és bizonyára nagyon okos, ha már számtan- és fizika-tanárnő.

Nekem tehát maradt a sánta Zsuzsanna. Tulajdonképpen nem is bántam, Zsuzsanna látszott a legjóságosabbnak a három nővér közül.

– Jól van – mondtam. – Legyen az enyém Zsuzsanna. Ő szenved legtöbbet a sánta lába miatt, és ezért valamivel szebb, mint a másik kettő.

– Amolyan fájdalommal szépség – mondta némi gúnnal Szível Sanyi.

– Egyformán szépek mind a hárman – szögezte le Burai J.

Ezután megint hallgattunk egy sort, később Szível Sanyi boldogtalanul megjegyezte:

– Még nincs is itt a tavasz és mi máris szerelmesek vagyunk.

//

Szerelmesek és sárosak voltunk napokig, szitkozódva tépdestük a gaznövényeket a Torontál nővérek megpuhult kertjében, és lizdort átkoztuk, amiért teljesen elhanyagolta a kertet, mielőtt felakasztotta volna magát, közben zongorasztót szerettünk volna hallani a nagy német házból, a bolond Elvira behúzódott a házba, de nem zongorázott, mocskos kerti munkálataink idején egyáltalán nem láttuk, de Burai J. még így is szerelmes volt belé, Márta és Zsuzsanna időnként megnézték bennünket, szemmel láthatóan meg voltak elégedve szorgalmunkkal, néha megdicsérték bennünket, főleg Zsuzsanna dicsérte buzgóságunkat, és én örültem, hogy öbelé lettem szerelmes, őt egyébként az iskolában is gyorsan megszerették a gyerekek, csöndes szavú, jóságos és elnéző tanárnő volt, türelmesen tanítgatta a tőlünk messze délre emelkedő hegyek neveit, ezzel szemben Márta sokkal pattogóbban és idegesebben tanította a számtant és a fizikát, kiabált is néha az iskolában, őt nem kedvelték a diákok. Szível Sanyi azonban, ha már egyszer eldöntötte, továbbra is szerelmes volt belé, miközben mindhárman utáltuk a sáros kerti munkát és hiányoltuk a zongorasztót, meg talán egy kissé több kedvességet vártunk volna a Torontál nővérektől. Aztán végre kiirtottuk a rengeteg gaznövényt a kertben, a száraz kórókat és a sok tarackot felhalmoztuk a kert végében és meggyújtottuk. Ropogva égtek a gaznövények és nagyon füstöltek, mi bűdösek lettünk a füsttől, de Zsuzsanna akkor úgy füstösen behívott bennünket a házba. Levetettük a sáros gumicsizmáinkat és kissé röstellkedve mentünk be a tiszta nappali szobába, ahol feketén állt a zongora, és a szoba közepén hófehér abrosszal volt leterítve egy nagy asztal, asztal mellé ültettek bennünket, minden tiszta volt körülöttünk, csak mi voltunk koszosak és füstszagúak, és a lábunk is bűzlött, munka közben harisnyáink átizzadtak a gumicsizmákban.

A Torontál nővérek leültek velünk szemben, szép fehér arcuk fölött simán kontyba fésült szőke hajuk, szelíden néztek ránk, és mi úgy éreztük, hogy megérte napokig dagasztani a sarat a kertben, és hogy nagyon rendjén van, hogy szerelmesek vagyunk a Torontál nővérekbe.

– Szorgalmasan dolgoztatok – dicsért meg bennünket Zsuzsanna. – Bizonyára elfáradtatok. Bizonyára szívesen meginnátok egy meleg teát. Milyen teát kértek? Kamillát, zsályát vagy csipkebogyót?

– Én kamillateát csak akkor iszom, ha beteg vagyok – mondta Szível Sanyi.

– Zsályateát kérünk – mondta Burai J.

– Helyes – mondta Márta és felállt az asztal mellől. – A zsályatea nagyon egészséges ital, meggyógyít mindenféle

szájüreggyulladás.

Kiment a konyhába teát főzni, a bolond Elvira meg ránc nézett, szemei most majdnem teljesen tiszták voltak, és azt mondta:

– A kastélyban mindig kínai vagy indiai teát ittunk. Néha ceyloni teát is.

Márta teáscsészéket hozott ki a konyhából és lerakta elénk az asztalra. Fehér teáscsészék voltak, hosszú farkú, furcsa zöld színű festett állatok tekeredtek rajtuk.

– Ezek gyíkok? – kérdezte Szível Sanyi.

– Sárkányok – mondta Zsuzsanna.

– Kínai porcelán – mondta Elvira. – A katélyban kínai tányérajnk is voltak, de a tányérokat összetörték a bőrkabátosok. Ordítottak és a földhöz csapkodták a kínai tányérokat, Écskai Pistát meg elvitték a börtönbe, mert nem tudott nekik búzát és zsírt adni.

– Valakivel fel kell ásatni a kertet – mondta Zsuzsanna. – Hamarosan tavasz lesz, be kell ültetni a kertet, kár lenne parlagon hagyni.

Burai J.-re néztem, láttam az arcán, hogy mindjárt felajánlja, hogy majd mi felássuk a sáros kertet, ezért hát akármilyen szerelmes is voltam Zsuzsannába, gyorsan azt mondtam:

– Majd szólunk Dimitrijnek. Ő szívesen és nagyon olcsón felássza a kertet.

– Madj mi is segítünk neki – mondta Burai J.

– Dimitrij orosz? – kérdezte Elvira és kissé befüstösödtek a szemei.

– Orosz – mondtam.

– Az oroszok elhajtották a lovainkat a kastélyból – mondta Elvira. – Nagyon szép lovaink voltak, sokat lovagoltunk, Écskai Pista is nagyon szeretett lovagolni.

– Dimitrij nagyon békés orosz ember – mondtam. – A tanyasi parasztnok egyszer félholtra verték és azóta nagyon békés és nem bánt senkit.

Márta kihozta a teát a konyhából, töltött a sárkányos csészékbe, szóltanul szürcsölgettük a forró teát, érződött a zsálya illata, ettől kissé émelygett a gyomrom. Szível Sanyinak sem ízlett a zsályatea. Burai J. azonban lelkesen itta, és miután kiürítette csészéjét, lelkesen Elvirához fordult.

– Zongorázna nekünk valamit? – kérdezte.

Elvirának erre már nagyon füstös és homályos lett a tekintete, riadtan nézett két nővére és rémülten azt kérdezte:

– Bántani akarnak bennünket?

– Ezek a fiúk nem bántanak senkit – mondta megnyugtatólag Zsuzsanna. – Udvarias és rendes fiúk, és szeretik a zenét.

– Játszhatok, amit akarok? – kérdezte Elvira.

– Játszhatsz, amit akarsz – mondta Márta. – A fiúk nagyon örülnek majd, és ők sohasem fognak bántani bennünket.

Elvira ekkor átült a zongorához, felnyitotta a fedelét és zongorázni kezdett. Lehunyta szemét, fehér arca még inkább megszépült, látszott rajta, hogy egyszerre elment messzire tőlünk, és nagyon szépen zongorázott, mi meg síri csöndben hallgattuk.

Burai J. később azt suttopta:

– Megmondtam ugye, hogy gyönyörűen tud zongorázni. Sokkal szebben játszik, mint a Keszler doktor.

Megrovóan néztünk Burai J.-re, mire befogta a száját. Elég sokáig zongorázott Elvira, akkor visszajött az asztalhoz és a tekintete már majdnem ismét tiszta volt.

– Zongorázik nekünk máskor is? – kérdezte Burai J. szinte könyörögve.

– Sohasem fogtok bántani bennünket? – kérdezte Elvira. Ő is könyörgött.

– Sohasem fogjuk bántani magukat – mondtuk egyszerre mind a hárman, és nem értettük, hogy miért fél tőlünk a bolond Elvira.

– Zongorázni fog máskor is nektek – mondta Zsuzsanna. – Gyertek el máskor is teázni és Elvira majd játszik nektek a zongorán.

– Fákat is kellene ültetni a kertbe – mondta Márta.

– Valamikor szép körtefák voltak itt – mondtam. – Az öreg Schröder szép körtefákat nevelt fel a kertjébe, de aztán ő meghalt, és akkor jött Izidor és agyonlövöldözte a körtefákat. Később meg felakasztotta magát.

– Szerencsétlen ember lehetett – mondta Zsuzsanna.

– Nem csak a körtefákat ölte meg – mondtam. – Tarnóczyi Balázst is agyonlőtte.

A Torontál nővérek nem sokat tudhattak Izidorról és Tarnóczyi Balázsról, így hát hallgattak egy ideig, majd később Márta azt mondta:

– Szeretem a körtefákat.

– Szerezhetünk körtefákat a Tengerésztől – mondta Burai J. – Ő gondolja a faiskolát a szövetségben.

– Előbb Dukay Jánossal kell beszélünk – mondtam. – Ő régi barátja a Tengerésznek, és ha szólna neki, talán ingyen is kaphatnánk facsemetéket.

– Holnap elmegyünk Dukay Jánoshoz, aztán meg a Tengerészhez – mondta Burai J., és minduntalan a bolond Elvirát és a zongorát nézte.

* * *

Másnap reggel elmentünk a Kultúrotthonba a kuglipályára, tudtuk, hogy a nagydarab sánta Dukay Jánost ott találjuk, ő minden nap a kugligolyókat dobálta, ebből kifolyólag még sántán is járási bajnok volt, a faluban természetesen messzemenőleg ő volt a legjobb tekéző, igaz, hogy az ősszel hazajött a börtönből Balla István, aki szintén nagyon ügyesen dobálta a kugligolyókat, de a börtönben eléggé visszaesett formájában, télen sem gyakorolhatta a kuglizást, mert a nádvágókkal dolgozott a jégen, de miután a jég elolvadt a folyón, beállt Dukay János mellé, nagy elszántsággal edzett, és nagy elszántsággal fogadkozott, hogy hamarosan ráver Dukay Jánosra. Ezen a kora reggelen is már mindkettőjüket a kuglipályán találtuk, köszöntünk nekik, ők nem köszöntek vissza, komoly arccal nagy odafigyeléssel dobálták a kugligolyókat, mindjárt láttuk, hogy Balla István még igen messze van attól, hogy ráverjen Dukay Jánosra, de azért most is fogadkozott:

– Fél év múlva már jobb leszek, mint te – mondta Dukay Jánosnak. – Legfeljebb fél évre van szükségem, addigra teljesen rendbe jönnek a kezeim. A kötőrésben és a rengeteg kőhordásban nagyon megmerevedtek az ujjaim.

– Hol hordozta azt a rengeteg követ? – kérdezte udvariasan Burai J.

– A börtönben – mondta Balla István anélkül, hogy ránc nézett volna. – Természetesen, a börtönben.

– A börtönökben köveket hordanak a rabok? – kérdeztem.

– Én egy szigeten voltam – mondta Balla István, és a kuglipálya végén álló fabábukat búvólte. – Egy tengeri szigeten. Az egész sziget egy nagy börtön és az egész sziget kősziklákból áll. Ezeket a kősziklákat mi nagy kalapáccsokkal darabokra törtük, és a kődarabokat elhordtuk a sziget egyik végéről a másikra, aztán meg visszahordtuk az egészet. Igen unalmas munka volt, de ez állítólag jó útra térítette a demokratikus rendszer ellenségét és az ellenséges kémszolgálatok ügynökeit.

– Maga ügynök volt? – kérdezte Szível Sanyi.
– Nem voltam én semmiféle ügynök – mondta Balla István. – Egyszerűen csak haza akartam jönni, miután kiszabadultam az orosz hadifogságból. Átszöktem a határon, és annak rendje és módja szerint jelentkeztem a rendőrségen, hogy megérkeztem, és hogy örülök, hogy itthon vagyok. Erre körülvett néhány fegyveres és bőrkabátos rendőr, napokig vertek és azt bizonygatták, hogy ellenséges ügynök vagyok, és később elküldtek a szigetre, ahol igencsak megmerevedtek az ujjaim. De fél év múlva már én leszek itt a kuglibajnok.

– Sohasem leszel bajnok – dühnyögte Dukay János.
– Legfeljebb fél év kell hozzá – mondta Balla István. – Fél év múlva már legyőzlek. És akkor nekem adod a pisztolyodat. Megígérted.
– Megígérted – hagyta rá Dukay János. – De úgy sem győzöl sohasem. Meg aztán nincs is szükség arra a pisztolyra.
– Szükségem van a pisztolyra – mondta Balla István. – Meg akarok keresni néhány bőrkabátos rendőrt, szeretném megmutatni nekik, hogy nekem is van fegyverem.
– Sohasem leszel bajnok – mondta Dukay János és akkor ránk nézett és ránk mordult: – Ti mi a fenét kerestek itt? Miért nem mentek az iskolába?
– Körtefákra lenne szükségünk – mondta Burai J. – A Torontál nővérek kertjét szeretnénk beültetni körtefákkal.
– Ezek azok a bolond tanámók? – kérdezte Balla István.
– Csak az egyik bolond közülük – mondta Szível Sanyi.
– De gyönyörűen zongorázik – mondta Burai J. – Valamikor egy nagy kastélyban laktak, szép hátszobáik voltak és kínai porcelán étkezésük.
– Nekem nincsenek körtefáim – mondta Dukay János.
– Szólhatna a barátjának, a Tengerésznek, hogy adjon nekünk körtefákat – mondtam.
Balla István csodálkozva nézett Dukay Jánosra.
– Neked barátod az a félkarú hülye szentfazék?
– Együtt voltunk a háborúban – mondta Dukay János. – Nekem szétlőtték a térdemet, ő meg jelentkezett tengerésznek. Azt állította, hogy a tengerészek az igazi férfiak és az egész életét a tengeren akarta tölteni, de két év múlva hazaküldték.
– Örök életében buta volt – mondta Balla István. – Még tengerésznek is buta volt. Egyébként is hülye mindenki, aki a tengerre vágyik. Nekem elihelitek, én igen sokat elnézegettem a tengert.
– Szól a Tengerésznek a körtefák ügyében? – kérdezte Burai J. Dukay Jánost.
– Majd szólok neki – mondta Dukay János. – Menjetek el hozzá ma délután. Mondjátok, hogy én küldtelek benneteket, és azt is mondjátok, hogy hisztek istenben, és hogy rendszeresen jártok templomba. Ez számára nagyon fontos.
Ezután jókedvűen mentünk el az iskolába, tanítás után meg elmentünk a szövetkezet faiskolájába a régi kendergyár közelébe, hogy megkeressük a félkarú Tengerészt. Burai J. és Szível Sanyi nemrégén költözött a falunkba, ők nem ismerték a Tengerészt, én azonban régóta ismertem, még abból az időből, amikor hazaküldték a tengerről, és amikor még megvolt mind a két karja. Horváth Sándornak hívták, és lehet, hogy tényleg buta volt egy kicsit, nyáron állandóan tengerész trikóban és tengerész sapkában járt, rondán káromkodott, sokat és unalmasan mesélt a tengerről, hencegett tengerészélményeivel, az emberek nagyon unták már hallgatni, de ő ezt nem vette észre, állandóan mesélt, még akkor is, amikor dolgozott, aztán egyszer csépléskor nagy mesélése közben a cséplőgép letépte a fél karját. Attól kezdve már nem mesélt a tengerről, másról sem igen, módfelett szűkszavú ember lett belőle és rendszeresen járt imádkozni a templomba, a vasárnapi nagymiséken leginkább ő taposta az orgonafújtató pedálját. Régi tengeri múltjából csak egy tengerészti sapkája maradt.
A faiskolában is a kopott tengerészti sapkával a fején fogadott bennünket.
– Dukay János azt mondta... – kezdte Burai J., de a Tengerész magasba emelte megmaradt fél karját és megkérdezte.
– Hisztek istenben?
– Persze – bólogtunk.
– Rendszeresen jártok templomba?
– Persze – bólogtunk tovább.
– Ritkán látok ott benneteket – mondta a Tengerész. – Mikor gyóntatok utoljára?
Régén gyóntunk már, tanácstalanul néztünk egymásra, végül Szível Sanyi azt mondta:
– Sokat szoktunk beszélgetni Berecz plébánossal.
– Hol? – kérdezte a Tengerész.
– Az iskolaudvarban – mondtam. – Ha szép idő van, Berecz plébános esténként az iskolaudvarban szokott sakkozni Fodó tanár úrral, és mi ilyenkor mindig Berecz plébánosnak szurkolunk és sokat beszélgetünk vele.
– Ez nem elég – mondta szigorúan a Tengerész. – Minden héten gyónni és áldozni kell.
– Ezenkívül minden héten meg fogunk gyónni – ígérte Burai J.
– Nem szeretném, ha bűnös életet élnétek – mondta a Tengerész. – Én sokáig bűnös életet éltem, rengeteget káromkodtam, rá is ment a fél karom. Ti bizonyára nem akarjátok elveszíteni a karotokat.
– Nem akarjuk elveszíteni a karunkat – mondta Szível Sanyi.
– Elkészítettem nektek tíz körtefát – mutatott a Tengerész egy madzaggal összekötött kis facsemete kötegre.
– Ez kevés – mondta Burai J. – Nagy kertet kell beültetnünk. Legalább huszonöt körtefára van szükségünk.
– Vasárnap az áldozók között akarlak látni benneteket – mondta a Tengerész. – Azután jöhetnek a többi körtefáért, és később is minden vasárnap az áldozók között akarlak látni benneteket.
– Ott leszünk minden vasárnap – mondta Burai J.
Szível Sanyi gyorsan a vállára emelte a körtefákat, gyorsan elmentünk, és amikor már messze jártunk a faiskolától, Szível Sanyi megjegyezte:
– Nem szeretek gyónni és áldozni.
– Én sem – mondtam.
– Néha nehéz dolog szerelmesnek lenni – mondta Szível Sanyi.
– A köhordás ennél sokkal nehezebb – mondta Burai J. – És estére Elvira ismét gyönyörűen fog zongorázni nekünk.

Alkonyodott már, mire megérkeztünk a körtefákkal a Torontál nővérekhez, borús, páras és hideg idő volt, de mi éreztük, hogy szép esténk lesz. A Torontál nővérek a kertben voltak, még a bolond Elvira is előbújt a házból, szóltanul nézegette a sáros és gazmentes kertet, és révetegen hallgatta Mártát és Zsuzsannát, akik bizonyára arról beszélgettek, hogy mivel fogják beültetni a nagy kertet, amely

tavasza már nem lesz sáros, szépen kizöldül majd és a körtefák is megerednek.

Szível Sanyi óvatosan a földre helyezte a facsemetéket és büszkén azt mondta:

– Hoztunk tíz körtefát. Hétfőn hozunk még tizenötöt. Aztán megkeressük Dimitrijt, és megkérjük, hogy ássa fel a kertet és ültesse el a körtefákat.

– És ezentúl minden szombaton meg fogunk gyónni Berecz plébánosnak, és minden vasárnap megáldozunk a templomban – mondta Burai J.

– Miért kell nektek gyónnotok és áldoznotok minden héten? – kérdezte Márta. – Fialatok vagytok és nem vagytok bűnözők.

– A körtefák miatt kell gyónnunk és áldoznunk – mondta Szível Sanyi.

– Istennek tetsző életet akarunk élni – mondta Burai J. – Nem akarjuk elveszteni a karunkat, és szeretnénk, ha a körtefák gyorsan megnőnének és kivirágoznának.

– A kastély körül hatalmas kanadai nyárfák álltak – mondta füstös szemekkel álmodozva a bolond Elvira. – Nyáron mindig a fák alatt ebédeltünk, és mindenütt madarak énekeltek. De a parasztok kivágták a fákat és a bútorokat is széthasogatták. A madarak is elrepültek messzire.

– Menjünk be a házba – javasolta Márta. – Főzök nektek zsályateát.

Bementünk a házba, leültünk a fehér asztal köré, Márta megfőzte a teát és kitöltötte a sárkányokkal díszített kínai csészékbe, csöndesen teázgattunk, és valamiképpen mindannyian jókedvűek voltunk, éreztük, hogy szép esténk van, alig beszélgettünk, de mindannyian sokat mosolyogtunk, még Elvira is jókedvű volt, teázás után, anélkül, hogy megkértük volna rá, odaült a zongorához és játszani kezdett. Most tényleg gyönyörűen játszott, még szebben, mint előző este. És igaza volt Burai J.-nek, amikor egyszer azt mondta, hogy a zongora mindenkire külön szól. Én úgy éreztem, hogy Elvira csak nekem zongorázik, és a szép tiszta hangokból lassan képek lettek, egy fehér falú kastély árnyékos kertjét láttam, aztán láttam magamat is, amint karonfogva sétálok Torontál Zsuzsannával a nagy árnyékos fák alatt, Zsuzsanna alig sántított egy kicsit, sőt néha már egyáltalán nem sántított, könnyedén lépkedett mellettem, a lábai alig érték a földet.

Majdnem könnyes lett a szemem, amikor Elvira befejezte a zongorázást és visszaült az asztalhoz. És ekkor Burai J. elképesztő dolgot művelt. Fölkelt a székéről, odament Elvirához és megcsókolta az arcát. A bolond Elvira rémülten nézett a két nővéreire, de azok megnyugtatólag rámosolyogtak, mire Elvira is elmosolyodott. Erre gyorsan felpattant Szível Sanyi, Mártához lépett és megcsókolta az arcát. Ekkor már én is fölkeltem és megcsókoltam Zsuzsannát. Ezután lassan visszaültünk a helyünkre, néztük a Torontál nővéreket, nekem már majdnem ismét könnybe lábadt a szemem, úgy éreztem, hogy nagyon-nagyon jól alakul a szerelmünk, igazán szép esténk volt akkor, már-már túl szép, és amint az általában a túl szép estékkel lenni szokott, valami mindig elrontotta. Így történt most is.

Valaki kopogott az ajtón. Ijedten és dühösen kaptuk a fejünket az ajtó felé. Ismét kopogtak. Márta felállt, az ajtóhoz ment, kinyitotta. Egy szőke fiatalember állt katonásan egyenes derékkal az ajtóban és nagyon udvariasan azt mondta:

– Elnézést a zavarásért. Kérem ne haragudjanak... Nagy József vagyok és először járok erre felé, nem ismerek senkit a faluban...

Rajtam kívül mindenki zavarban volt egy kicsit, és mindenki elhitte azt, amit a szőke fiatalember mondott. De én tudtam, hogy hazudik.

– Hazudik! – kiáltottam rá dühösen és a pokolba kívántam, amiért elrontotta a szép esténket.

– Nem hazudok – mondta a fiatalember. – Miért hazudnék?

– Hazudik! – ismételttem. – Magát nem Nagy Józsefnek hívják, hanem Helmuth Schrödernek, és valamikor itt lakott ebben a házban.

A szőke fiatalember szégyenkezve lehajtotta a fejét és csöndesen megkérdezte Mártától:

– Bemehetek?

Márta beengedte, Zsuzsanna egy üres székre mutatott, a fiatalember leült és engem nézett.

– Te ismeresz engem? – kérdezte.

– Persze, hogy ismerem – mondtam. – Maga Helmuth Schröder, sokáig itt lakott ebben a házban, de aztán elment német katonának, most meg bizonyára ellenséges ügynök, de ne próbálkozzon itt semmivel, ez a ház már nem a magáé, és ha a rendőrök elkapják, elviszik egy szigetre, ahol évekig követ kell hordania a sziget egyik végéről a másikra.

Helmuth Schröder ekkor a Torontál nővérekre nézett és azt mondta:

– Tényleg ebben a házban nőttem fel, innen mentem el a német hadseregbe. Aztán angol hadifogoly voltam fél évig, de ma már szabadon dolgozom Nyugat-Németországban, nem vagyok ellenséges ügynök, azért jöttem ide, hogy megnézzem az apám sírját. Azt sem tudom, hogyan halt meg.

– Maga miatt halt meg – mondtam még mindig dühösen. – Maga miatt és a bátyja miatt. A bátyját is ismertem, Dietrichnek hívták, és tudom, hogy ő is német katona volt. Az apjuk nagyon aggódott magukért a háború végén, annyira aggódott, hogy megállt a szíve és meghalt.

– Kik temették el? – kérdezte Helmuth Schröder.

– A szomszédok – mondtam. – Rendesen eltemették a német temetőben.

– Szeretném megnézni a sírját.

– A rendőrök úgy sem fogják elhinni, hogy az apja sírja miatt jött ide – mondta Szível Sanyi. – Addig fogják verni, amíg be nem vallja, hogy ellenséges ügynök, és akkor elviszik a szigetre.

– Bizonyára letartóztatnak, ha megtudják, hogy itt vagyok – mondta Helmuth Schröder szomorúan. – Illegálisan szöktem át a határon. De mindenképpen látni szeretném az apám sírját. Ma éjszaka majd elrejtőzöm valahol, és holnap kimegyek a temetőbe.

– A németek sohasem bántottak bennünket – mondta ekkor Elvira. – A német tiszték sokszor együtt ebédeltek velünk a kastély kertjében és mindig nagyon udvariasan viselkedtek.

Zsuzsanna kissé sajnálkozva nézte a szőke hajú Helmuth Schrödert és azt mondta neki:

– Ma éjszaka meghúzhatja magát itt nálunk valamelyik üres szobában. Ágyat nem tudunk adni, de néhány takarót adhatunk. – Köszönöm – mondta Helmuth Schröder. – Örülök, hogy maguk költöztek az apám házába.

– Ne nagyon mutakozzon az utcán – tanácsoltam. – Holnap délután jöjjön el a német temetőbe, mi majd megvárjuk és megmutatjuk az apja sírját. De utána pucoljon el innen minél gyorsabban, mert könnyen elkaphatják a rendőrök.

– Köszönöm – mondta nekem is Helmuth Schröder. – Ott leszek holnap délután a temetőben.

– Lehet, hogy Dimitrijel is találkozunk a német temetőben – mondta Szível Sanyi –, és ekkor szólhatunk neki, hogy ássa fel a kertet és ültesse el a körtefákat.

Ezek után elbúcsúztunk és kelleetlenül kimentünk a szép tiszta nappali szobából, nem voltunk már nagyon dühösek a szomorú Helmuth Schröderre, de azért egyáltalán nem örültünk neki, amiért elrontotta a szép esténket. Akkor már igazából szerelmesek voltunk a Torontál nővérekbe.

Borongós, hideg tél végi idő volt azon a délutánon is, amikor Helmuth Schrödert vártuk a német temetőben, hogy megmutassuk neki apjának a sírját, és hogy minél előbb megszabaduljunk tőle. Tulajdonképpen a református temetőt neveztük német temetőnek, a falunkban jobbra csak a németek voltak református vallásúak, ők temetkeztek ide, és leginkább gót betűkkel írták fel az elhunytak neveit a sírkövekre, a háború után azonban már alig temettek ide valakit, a németeket elűzték innen, temetőjükben magasra nőttek a csipkebokrok meg mindenféle tövises növények, a gót betűk is elhalványodtak a sírköveken. A német temető mellett volt a zsidó temető, ahol főleg héber betűkkel írták fel az elhunytak neveit a sírkövekre, némelyikre szomorú héber szövegeket is írtak, amit mi nem tudtunk ugyan elolvasni, de feltételeztük, hogy ezek igen szomorú szövegek, ezek is halványultak már, a háborúban elhurcolták a zsidókat, kevesen jöttek vissza közülük, és az ő temetőjükben is tövises bokrok nőttek. Alig látogatta már valaki a két pusztulásnak indult kis temetőt, legtöbbször talán Dimitrij, az orosz katonaszökevény járkált errefelé ásóval a vállán, és minden értelmesebb cél nélkül.

Dimitrij egyébként most is ott volt a zsidó temetőben, a Lusztig család sírboltján üldögélt, ásójára támaszkodva lógatta bozontos fejét, talán a nagy Oroszországról gondolkozott, de lehet, hogy azon csodálkozott, hogy ő hogyan maradt még életben e sok halott között. Dimitrij valamikor a felszabadító szovjet csapatokkal vonult végig vidékünkön, ezek a csapatok igen hangosan és gorombán viselkedtek errefelé, kirabolták a házakat, megerősítették a nőket és egyéb gazságokat műveltek, mindenki örült, amikor dicsőségesen továbbvonultak észak és nyugat felé, de később elég sok szovjet katona visszatért, ezek belefáradtak a dicsőséges vonulásba, megszöktek a hadseregből, a szántóföldeken a tanyák között bujkáltak, igyekeztek vissza kelet felé, az új hatalom emberei azonban vadásztak rájuk, kíméletlenül lelővöldözték őket, sőt a parasztokat is uszították ellenük. A tanyasi parasztokat nem kellett sokat uszítani, nagyon jól emlékeztek még a felszabadító hadsereg viselkedésére, éberren fürkésztek a szántóföldeket, és ha azon katonaszökevényre bukkantak, azt vasvillával, gereblyével és husángokkal agyonverték. A Sági fivérek például még dicsekedtek is, hogy tanyájuk közelében legalább hat orosz vertek agyon és hantoltak el. Dimitrij is katonaszökevény volt, őt is nagyon összeverték a parasztok, de valami csoda folytán életben maradt, véresen és törött csontokkal vánszorgott be a faluba, a cigányok között húzta meg magát egy düledező putriban, ott összeforrtak a csontjai és hosszúra nőtt a haja és a szakála, vagy két évig nem szólt egy szót sem, mindenki amolyan hallgatag örültnek tartotta, nyilván ezért nem bántották a hatósági emberek, később azonban Dimitrij már megszólalt néha, ásóval a vállán járta az utcákat, ha megkérték rá, felásta a falusi házak kertjeit, ebből elégedett, ha meg nem volt munkája, eljárógatott a német temetőbe vagy a zsidó temetőbe, mert szerette a csöndességet.

Örültünk, hogy most itt találtuk a zsidó temetőben. Odamentünk hozzá, ő felénk fordította hosszú szakállát, és különösebb érdeklődés nélkül nézett bennünket.

– Egy szép nagy kertet kellene felásni – mondtam neki. – A tanárnőink kertjét.

Dimitrij bólintott, hogy rendben van, majd felássa a tanárnők kertjét.

– Már holnap reggel kezdhetné az ásást – mondtam. – És körtefákat is kellene ültetni a kertbe.

Dimitrij ismét bólintott.

– A körtefákat mi szereztük be – mondta Burai J.

Ezután hosszasan elmagyaráztuk, hogy hol van a Torontál nővérek háza, Dimitrij bólogatott, hogy mindent megértett.

Közben a hátunk mögött megérkezett a német temetőbe Helmuth Schröder. Kissé tanácstalanul forgolódott a temető közepén, minket keresett, hogy megmutassuk neki az apja sírját.

Othagytuk Dimitrijt a Lusztig család sírboltján, átmentünk a német temetőbe, és elvezettük Helmuth Schrödert az apja sírjához. Szerény kis földkupac volt a sír, szerény fakereszt állt előtte, a fakeresztre a szomszédok nem gót betűkkel írták rá Hans Joachim Schröder nevét. A sír mellett csipkebokor nőtt, most csupaszkok és csúnyák voltak az ágai. Helmuth Schröder katonásan kihúzott egyenes derékkal állt meg apja sírja előtt, mereven nézte a fakeresztet és a csipkebokrokat. Nem sírt, de sokáig állt ott a sír előtt, mi hárman úgy éreztük, hogy nagyon sokáig állt ott mozdulatlan.

Aztán egyszer csak a zsidó temető kapujában megjelent Korniss Flóra, és én mindjárt éreztem, hogy baj lesz. Korniss Flóra azon kevés zsidók közé tartozott, aki visszajött a haláltáborból. Nagyon sovány és nagyon csúnya volt amikor hazajött a háború után, később azonban lassanként megszépült, igazán szép fiatalasszony lett, de ritkán, vagy talán sohasem nevetett, kezeit sokszor ökölbe szorította, és elég sokat veszekedett az emberekkel. És én tudtam, hogy Korniss Flóra jól ismeri Helmuth Schrödert.

De most nem nézett a német temető felé, egyenesen a békésen üldögélő Dimitrij felé sietett és nyomban kiabálni kezdett rá, veszélyes örültnek, sírgyalázónak és még sok mindennek nevezte. Helmuth Schröder még ekkor sem mozdult meg, talán nem is hallotta a kiabálást, mi hárman, Burai J., Szível Sanyi és én azonban gyorsan átfutottunk a zsidó temetőbe, hogy megvédjük szegény Dimitrijt, aki csak halkán dűnyögött valamit a nagy kiabálás közepette.

– Ne bántsa ezt az embert – mondtam Korniss Flórának. – Nem tett ő semmi rosszat. Csak éppen nincs senkije a világon, ezért jár a halottak közé.

– Miért hord ásót magával? – kérdezte Korniss Flóra. – Lehet, hogy fel akarja bontani a sírokat.

– Veteményes kertetek szokott felásni – mondtam. – A sírokat sohasem bántja.

– Beszélni sem tud rendesen – mondta Korniss Flóra. – Teljesen örültnek néz ki.

– A háború alatt összetörték minden csontját – mondtam.

Korniss Flóra megennyhült valamelyest, már kissé szánakozva nézte Dimitrijt, és akkor hirtelen meglátta Helmuth Schrödert a német temetőben, és mindjárt felismerte. Kezei ökölbe szorultak és lassan elindult, és mi hárman is lassan utána mentünk.

Korniss Flóra szinte nesztelenül lépett Helmuth Schröder mögé és azt mondta:

– Régen láttam ilyen szép délceg német katonát.

Helmuth Schröder sarkon fordult, és ekkor kicsit meggörnyedt a dereka. Tétován a háta mögé mutatott.

– Az apám sírját jöttem megnézni.

– Én nem nézhetem meg az apám sírját – mondta Korniss Flóra. – Elégették az apámat, és sehol sincs neki sírja.

– Sokan meghaltak a háborúban – mondta Helmuth Schröder. – Csúnya háború volt. Örülök, hogy te túlélted.

– A rendőrség tudja, hogy itt vagy? – kérdezte Korniss Flóra.

– Ha a rendőrség megtudja, hogy Helmuth Schröder itt van, akkor elviszik egy szigetre, ahol évekig köveket kell majd hordoznia – mondta Szível Sanyi.

– Följelentesz? – kérdezte Helmuth Schröder a zsidó fiatalasszonytól.

Korniss Flóra körülnézett, körbement, és halkán azt mondta:

– Halottaink mindig szépen megfértek itt egymás mellett.

– Mi is sokáig szépen megférünk egymás mellett – mondta Helmuth Schröder.

– Mi van Dietrichhel, a bátyáddal? – kérdezte az asszony. – Él?
– Él. Egyetemre jár. Orvos akar lenni.
– Mindig okos fiú volt – mondta Korniss Flóra és elmosolyodott. Először láttam mosolyogni. – Okosabb volt, mint te, és szebb is. Néha nem bántam volna, ha udvarolni kezd nekem. Lehet, hogy szerelmes is voltam egy kicsit bele.
– Ha épségben visszamegyek Németországba, Dietrich is eljön megnézni apánk sírját – mondta Helmuth Schröder.
– Épségben fogsz visszatérni – mondta Korniss Flóra. – Most eljössz hozzám, nálam biztosan nem keresne a rendőrség. És mondd meg Dietrichnek, hogy látogasson meg engem is, ha idemerészkedik. Bár nem hiszem, hogy még egyszer szerelmes leszek belé.
Azzal Korniss Flóra és Helmuth Schröder elmentek a német temetőből. Dimitrij is elment már akkor a zsidó temetőből. Mi hárman még elég sokáig toporogtunk Hans Joachim sírja előtt, magunk sem tudtuk pontosan, hogy miért.

* * *

Ezt követően Helmuth Schrödert nagyon sokáig nem láttuk, épségben visszatért Németországba, Korniss Flórával azonban gyakran találkoztunk, Dimitrijel meg jóformán minden nap találkoztunk a Torontál nővérek kertjében. A hosszú hajú és hosszú szakállú orosz katonaszőkevény, akit a hatóság emberei ekkor már azért nem bántottak, mert időközben összeveszték azokkal az oroszokkal, akik végigcsinálták a háborút, keveset beszélt ugyan, de mindent megértett, szorgalmasan ásta a Torontál nővérek kertjét, és a körtefákat is elültette. Mi elegendő körtefát szereztünk, szombaton délután meggyóntunk, vasárnap reggel megáldoztunk, a félkarú Tengerész elégedett volt velünk és adott nekünk facsemetéket, mi meg betartottuk a szavunkat, továbbra is gyóntunk és áldoztunk minden szombaton és minden vasárnap. Nem tudom, hogy Burai J. és Szível Sanyi milyen bűnöket vallottak be szombat délutánonként Berez plébánosnak a gyóntató fülsze mellett térdelve, én főképpen arról beszéltem, hogy időnként felindultságomban káromkodni szoktam és néha bűnös gondolatok ébrednek bennem este és éjszaka, ezek igazán nem voltak nagy vétkek. Berez plébános mindig jóságosan megbocsájtott nekem.

És amíg mi szenteskedtünk, és Dimitrij a kertet ásta, szép lassan kitavaszkodott, elmentek a felhők, kisütött ránk a nap, kezdtek visszazálogni a vándormadarak, a levágott nádas is zöldellni kezdett a víz partján, kirügyeztek a fák, melegebb estéken Fodó tanár úr és Berez plébános már kiültek az iskolaudvarba sakkozni. Dukay János és Balla István rendületlenül dobálták a kugligolyókat, Balla István mindenképpen bajnok akart lenni és el akarta nyerni Dukay János pisztolyát, de mi tudtuk, és mindenki tudta, aki csak egy kicsit is értett a kuglizáshoz, hogy Dukay János még nagyon sokáig bajnok marad és talán élete végéig megtartja a pisztolyát.

A Torontál nővérek is sokat tüsténkedtek a kertben, illetve csak Márta és Zsuzsanna szorgoskodott, a bolond Elvira nem mert előbújni a házból, félt a szakállas Dimitrijtől, mert tudta róla, hogy orosz, és Elvirának igen rossz emlékei voltak az oroszokról, lehet, hogy Mártának és Zsuzsannának is rossz emlékeik voltak az oroszokról, de ők megkedvelték Dimitrijt, állandóan foglalkoztatták az ásójával, Zsuzsanna a nyomában járt, babot, retket, zöldbabot, borsót, sárgarépat, petrezselymet, paradicsomot és főzőtököt ültetett a szépen felásott kertbe, Márta meg a körtefákat figyelte és nagyon örült, amikor kirügyeztek a kis körtefák rövidre metszett ágai. Mi a tavasznak örültünk, főleg annak, hogy sikerült igazából szerelmesnek lennünk, alkonyattájt minden nap betértünk a Torontál nővérekhez, megnéztük az elrendezett nagy kertet, néha segédkeztünk Zsuzsannának és Dimitrijnek, és amikor besötétedett, és Dimitrij elment az ásójával, bementünk a nappali szobába, leültünk a fehér asztalhoz, zsályateát ittunk, később pedig, amikor már melegebb tavaszi idő járt, málnaszörpöt szolgált fel nekünk Márta, a málnaszörpöt is a kínai csészékbe töltötte ki, és Elvira zongorázott nekünk minden este, lehunyta a szemét és lassan ringatózva zongorázott mindenkinek külön-külön, zongorázás után Burai J. mindig arcon csókolta Elvirát, Szível Sanyi megcsókolta Mártát, én is megcsókoltam Zsuzsannát. Ilyen szépen búcsúztunk el tőlük minden este, és ilyenkor igen gyakran betértünk az iskolaudvarba, figyeltük Fodó tanár urat és Berez plébánost, ahogyan gondolataikba merülve sakkoznak, de még gyakrabban bejártunk a kuglipályára, ahol Dukay János és Balla István egyenlőtlen vetélkedésért figyeltük, ha jobban meggondolom, tulajdonképpen azért mentünk be minduntalan az iskolaudvarba meg a kuglipályára is, mert szerettük volna elmondani valakinek, hogy mennyire örülünk a tavasznak és hogy nagyon szerelmesek vagyunk a Torontál nővérekbe. Nem hiszem, hogy a sakkozókat és a kuglizókat ez különösképpen érdekelte volna, nem kérdeztek tőlünk semmit, jóformán ügyet sem vetettek ránk, és persze mi sem mondtunk nekik semmit a tavaszról és a szerelemről.

Berez plébánosnak gyónáskor ugyan bevallottam, hogy néha bűnös vágyakat érzek, de azt nem vallottam be, hogy Torontál Zsuzsanna iránt érzek bűnös vágyakat, Berez plébános sem kérdezett neveteket és továbbra is jóságosan megbocsájtott nekem, és megbocsájtott Burai J.-nek és Szível Sanyinak is, bár azt nem tudhattam, hogy ők bevallották-e bűnös vágyaikat, ha egyáltalán éreztek ilyesmit, de feltételezem, hogy éreztek. Szóval a gyónásokkal, az áldozásokkal és Berez plébánossal minden rendben volt, a Tengerész azonban, miközben a templomi orgona pedálját taposta egyre rosszallóbban méregetett bennünket. Egy vasárnap délelőtt megmaradt félkarjával megállított bennünket a mise végén a templom ajtajában. Megvártuk, amíg a hívők kivonulnak a templomból, akkor a Tengerész majdnem egészen az oltárig vezetett bennünket, leültetett mindhármunkat az első padosorba, megállt előttünk, mintha ő volna Berez plébános, és azt mondta:

– Ugye, tudjátok, hogy én valamikor nagyon bűnös életet éltem?
– Tudjuk – mondtuk, és egyáltalán nem sejtettük, hogy mit akar tőlünk.
– Mocskos, bűnös hajókkal jártam mindenféle bűnös és mocskos helyekre, és ezzel még dicsekedtem is mindenfelé a világban.
– Ezt is tudjuk – mondtuk.
– Csúnya helyek a tengeri kikötők – mondta a Tengerész. – Tele vannak rosszfajta házakkal és rosszfajta nőkkel, a rosszfajta nők pedig mindenféle gyalázatosságokra csábítják a gyanútlan tengerészeket.
Erről még nem sokat tudtunk akkor, így hát hallgattunk és vártuk, hogy a Tengerész folytassa a beszédét. Ő rosszallóan végigmért bennünket, és azt mondta:
– Ti is bűnös kikötőkbe hajóztatok be.
– Nem hajóztatok be semmilyen kikötőbe, és sohasem leszünk tengerészek – mondta Szível Sanyi. – Csak buta emberek vágynak a tengerre. Ezt olyan személytől hallottuk, aki igazán jól megismerte a tengert.
– Éjszakánként bűnös házban tartózkodtok, bűnös nők között – mondta a Tengerész.
– A Torontál nővérekre gondolt? – kérdezte fenyegetően Burai J.
– A három bolond tanárnőre gondolok – mondta a Tengerész.
– Maga a bolond – mondta kivörösödve Burai J. – A Torontál nővérek senkiről sem mondanak rosszat és szeretnek bennünet.
– Teát és málnaszörpöt adnak nekünk, és Elvira minden este gyönyörűen zongorázik – mondtam.
– Én bejártam hajókkal az egész világot – mondta a Tengerész. – Megismertem a rosszfajta nőket, és erről a három bolond tanárnőről is megtudtam sok mindent. Zongoráztak ezek a német tiszteteknek, az orosz tiszteteknek meg a partizán tiszteteknek is. Zongoráztak meg énekeltek is nekik éjszakákon át, és igen gyakran összebújtak velük. Fiatalkorúak megrontására is hajlamosak.

– Szerencsétlen életük volt eddig – mondtam. – Szép nagy kastélyban laktak, de mindenféle jövevények meggyalázták a kastélyt, széthasogatták a bútorokat, összetörték a kínai porcelánjaikat, őket meg kizavarták az országútra. Itt végre most nyugton vannak, és mi azt akarjuk, hogy boldogok legyenek.

– Ne menjetek többet abba a bűnös házba – mondta komoran és fenyegetően a Tengerész.

Burai J. ekkor felállt a padról és még mindig kivörösödve kijelentette:

– A körtefákat már nem adjuk vissza. Elültettük őket és most kezdenek rügyezni. Szép kertet fogunk ott csinálni, és nem ajánlom magának, hogy akárcsak a közelébe is jöjjön.

* * *

Kimentünk a templomból és a templom előtt dühösen azt mondtam:

– Igaza van Balla Istvánnak. A Tengerész mindig nagyon buta ember lehetett.

– Azt állítja, hogy behajózta az egész világot – mondta Szível Sanyi. – Lehet, hogy tényleg sok rosszféle nővel találkozott.

– Szerintem még a rosszféle nők sem álltak vele szóba – mondta Burai J. – Azt sem hiszem, hogy behajózta az egész világot. Bizonyára valami vacak kis gőzösön hajóztatott a part mentén, vagy esetleg egyik szigetről a másikra.

– Lehet, hogy Balla István szigete mellett is elhajózott néha – mondta Szível Sanyi.

– Lehet – mondta Burai J. – Még azon a koszos gőzhajón is jobb élete volt, mint Balla Istvánnak, de aztán mégis elvesztette a fél karját, és azóta talán még butább mint régen volt. Nem ajánlom neki, hogy a Torontál nővérek kertjébe jöjjön, a körtefákat úgysem adjuk neki vissza.

A Tengerész nem jött el a Torontál nővérek kertjébe, a körtefák szépen megeredtek, fehér virágok is megjelentek az ágaikon, a veteményeskert is zöldülni kezdett, és mi még mindig örültünk a tavasznak, továbbra is szerelmesek voltunk a Torontál nővérekbe, mert tudtuk róluk, hogy egyáltalán nem rosszajta nők, mindig nagyon kedvesen mosolyogtak ránk, amikor esténként búcsúzáskor arcon csókoltuk őket. A Tengerész csúnya és megrovó beszéde után már nem kellett volna rendszeresen templomba járnunk, de azért, magam sem tudom miért, továbbra is meggyóntunk és megáldoztunk minden héten, és én szombatoként újból és újból bevallottam bűnös vágyaimat Berecz plébánosnak.

Mielőtt azonban veszélyesen felerősödtek volna bennünk, egy este ránk rontottak a bőrkabátosok.

Ők nem kopogtak, nagy garral kinyitották az ajtót, bejöttek, hárman voltak, de mindjárt tele lett velük a szép tiszta szoba, mi elképedve néztük őket és a sárkányos csészéket szorongattuk, ők meg levették sapkájukat és vigyorogtak, az egyiknek kopaszra volt borotválva a feje, ő vigyorgott legszélesebben. A bolond Elvira mozdult meg elsőnek közülünk, tudta, hogy mit kell csinálnia. Felugrott a székéről, a zongorához rohant és gyorsan játszani kezdett. De most nem úgy játszott, mint máskor, nem hunyta le füstös szemeit, ujjait sem finoman és lassan járatta a billentyűkön, nagyokat csapkodott a zongorára, és nekünk ez a zene egyáltalán nem tetszett, mert nem nekünk szólt külön-külön, ezekből a hangokból nem lettek szép képek, semmilyen képek sem lettek. A bőrkabátosok viszont elégedettek voltak.

– Elvira nagyon szófogadó lány lett – mondta módfelett elégedetten a borotvált fejű. – Annyira szófogadó, hogy szólni sem kell neki és ő máris tudja, hogy mit kell csinálnia.

A másik bőrkabátos Zsuzsannához fordult:

– Ha te is ilyen szófogadó lettél volna Zsuzsanna, akkor nem ficamodott volna ki a csipőd. Még mindig sántítasz?

– Egész életemben sántítani fogok – mondta csöndesen Zsuzsanna.

– De ezentúl már szófogadó leszel.

– Szófogadó leszek – mondta Zsuzsanna.

– Hogyan találtatok ránk, Milivoj? – kérdezte ekkor Márta a kopasz fejűt.

– A mi rendőrségünk mindig megtalálja azt, amit keres – vigyorogta Milivoj. – A mi rendőrségünk a legjobb a világon. Mostanában eszünkbe jutottak a régi szép idők, elhatároztuk, hogy megkeresünk benneteket. És most itt vagyunk.

– Azt persze nem tudtuk, hogy kisfiúkkal vigasztalódtok mostanában – mondta a másik bőrkabátos.

– Ezek a fiúk a diákjaink – mondta Márta. – A kertben segédkeznek nekünk.

– Csak a kertben? – kérdezte a kopasz Milivoj.

– Csak a kertben – mondta Márta.

– Remélem, te is szófogadó vagy, mint Elvira és Zsuzsanna.

– Igen – mondta Márta. – Szófogadó vagyok.

Milivoj akkor odajött az asztalhoz, belenézett a sárkányos csészéinkbe és megkérdezte:

– Mit isztok?

– Málnát – mondta Burai J.

– Keljetek fel innen gyerekek – mondta Milivoj.

Felkeltünk a székekről és a fal mellé húzódtunk.

A három bőrkabátos leült a helyünkre, a kopasz fejű egy fonott üveget tett az asztalra és rászólt Mártára:

– Vidd el innen ezeket a kínai vackokat és hozzád poharakat. Ma éjszaka bort iszunk és nagyon jókedvűek leszünk.

Márta felpattant, összeszedte és kivitte a csészéket a konyhába, és poharakat hozott az asztalra, leült és szótlánul várakozott, és mintha az ő szemei is kicsit füstösek lettek volna.

Milivoj bort töltött a poharakba, és azt mondta:

– Nem jó helyen ülsz, Márta.

Márta engedelmesen felállt, megkerülte az asztalt és Milivoj ölébe ült.

Ránéztem Szível Sanyira, eltorzult arccal támasztotta a fejét és hirtelen nagyon öregnek látszott.

– Te is rossz helyen ülsz, Zsuzsanna – mondta akkor a másik bőrkabátos.

Zsuzsanna is engedelmesen felállt, bicegve odament a bőrkabátoshoz és az ölébe ült.

Most Szível Sanyi nézett rám, azt hiszem, én is elég öregnek látszhattam.

A harmadik bőrkabátos a zongorához sétált, megsimogatta Elvira fekete haját, Elvira erre még vadabbul csapkodta a zongorát, a bőrkabátos meg visszafordult és ránk förmedt:

– Takarodjatok innen, gyerekek! Anyukátok már biztosan nagyon vár benneteket.

– Nincs joguk így viselkedni – mondta remegő szájjal Burai J. – Nincs joguk betörni mások házába és ilyen gorbán viselkedni.

– Menjete haza, fiúk – mondta Zsuzsanna. – Ezek az emberek régi barátaink.

– Nem hiszem, hogy a barátai – mondta Burai J.

A zongora mellett álló bőrkabátos ekkor odajött hozzánk, elkapta és megcsavarta Burai J. karját, az ajtóhoz vezette, kinyitotta az

ajtót és kipenderítette a kis Burai J.-t az udvarra. Mi Szível Sanyival nem vártuk, hogy kihajítsanak bennünket. Lehorgaszott fejfel kimentünk Burai J. után.

IV.

Tanácsatalanul álltunk a Torontál nővérek háza előtt, egy terepjáró gépkocsi is állt a ház előtt, ezzel jöttek a bőrkabátosok. Szível Sanyi módszeresen rugdosta a gépkocsi oldalát, mi ketten Burai J.-vel a házból kihallatszó hangos zongoraszót hallgattuk, csillagos volt az ég felettünk, éppenséggel szép tavaszi este is lehetett volna, de nem volt szép tavaszi este, mert Elvira odabent füstös szemekkel nézte és nagyon erősen verte a zongora billentyűit. Aztán a férfiak nevetését is hallottuk a zongoraszóval együtt, később Márta és Zsuzsanna is nevetett, csak a bolond Elvira nem nevetett, ő zongorázott megállás nélkül.

Szível Sanyi ráunt a gépkocsi rugdosására, odajött hozzánk és azt mondta:

– A tengeri kikötők bűnös házaiban is mindig hangosan zongoráznak és hangosan röhögnek a tengerészek meg a rosszfajta nők. És sokat isznak. Láttam egyszer egy filmen.

– Én is láttam ilyen filmet – mondtam. – Abban egy töpörödött férfi zongorázott, sötét szemüveget tettek a szemére, hogy ne láthassa, hogy mi folyik körülötte. A rosszfajta nők levetették a ruhájukat, úgy táncoltak a tengerészekkel, és közben énekeltek is.

– A tengerészek sohasem lettek szerelmesek a rosszfajta nőkbe – morfondírozott Szível Sanyi. – Táncoltak meg énekeltek velük, de aztán elhajóztak, és egyáltalán nem lettek szerelmesek.

– A bőrkabátosoknak pisztolyuk van – mondta Burai J.

– Én nem láttam náluk pisztolyt – mondta Szível Sanyi.

– Mindegyiknek pisztolya van a bőrkabát alatt – bizonygatta Burai J. – Annál is pisztoly van, aki engem kidobott a szobából. Éreztem, hogy pisztoly van a derekán, amikor hátracsavarta a kezemet.

– Meg is verhetek volna bennünket – mondta Szível Sanyi. – Ezeknek könnyen eljár a kezük. Ilyen bőrkabátosok verték Balla Istvánt is. Addig verték, amíg be nem vallotta, hogy ellenséges ügynök. Aztán mehetett a szigetre követ hordani.

– A Torontál nővérek nagyon félnek tőlük – mondta Burai J.

– Lehet, hogy tényleg bolond mind a három nővér – mondta Szível Sanyi.

– Nem bolondok, csak félnek – mondta Burai J.

– Nagyon szófogadóan viselkedtek – jegyeztem meg.

– Ti is szófogadóan viselkedtetek – mondta Burai J. – Igen gyorsan kipucoltatok a szobából.

– Én is sejtettem, hogy pisztolyt hordanak a bőrkabát alatt – mentegetőztem.

– Nekünk még késünk sincs – mondta Szível Sanyi. – Ha lenne késünk, kiszúrhatnánk a gépkocsi gumijait.

– Szeretném, ha már Balla István legyőzné Dukay Jánost a kuglizásban – mondta Burai J. – Akkor elnyerné tőle a pisztolyát.

– Dukay Jánost senki sem tudja legyőzni – mondtam.

Bent a házban egyre hangosabban szólt a zongora, és egyre hangosabb volt a nevetés.

– Elmehetnénk a folyóra – mondta Szível Sanyi.

– Minek? – kérdeztem.

– Megfürödhetnénk.

– Pizskosnak érzed magad? – kérdeztem.

– Lehet, hogy rosszfajta nőkbe lettünk szerelmesek – mondta Szível Sanyi. – Lehet, hogy butábbak vagyunk, mint a Tengerész.

– A Torontál nővérek nem rosszfajta nők – mondta Burai J. kétségbeesetten.

Akkor odabent énekelni kezdtek a bőrkabátosok, és csakhamar velük énekelte Márta és Zsuzsanna is. Erre már Burai J. sem tudott mondani semmit. Eloldalogtunk onnan a ház elől, de nem mentünk le a folyóhoz megfürödni, haza mentünk, aludni akartunk.

Nehezen aludtam el azon az éjszakán, igyekeztem nem gondolni a Torontál nővérekre, de minduntalan megjelent előttem a házuk és a kertjük, ezért megpróbáltam hát a derek Hans Joachim Schröderre gondolni, aki felépítette azt a nagy házat és szép körtefákat nevelt föl a kertben, de akkor meg folyton Izidor jelent meg előttem, láttam ahogyan agyonlövöldözi a körtefákat, és amikor végre elaludtam, Izidor még mindig a körtefákra lövöldözött.

Reggel rosszkedvűen és igen bánatosan elhatároztam, hogy nem megyek el többet a Torontál nővérekhez. Lehet, hogy Burai J. és Szível Sanyi is így határozott, láttam rajtuk, hogy nekik is rossz éjszakájuk volt, bár ők nem ismerték Izidort, csak hallomásból tudtak értelmetlen lövöldözéseiről.

Aztán délután mégis elmentünk a Torontál nővérekhez. A kertjük most nagyon csöndes volt, a mozdatlan körtefák között Dimitrij kaparászta kedvetlenül a földet az ásójával, de ő is olyan lassan mozgott, mintha a földbe ragadt volna a lába. Amikor odamentünk hozzá, fölegyenesedett, az ásójára támaszkodott, és amit igen ritkán tett, ezúttal még szólt is hozzánk.

– A tanámók nagyon szomorúak – mondta.

– Ma nem jöttek ki a kertbe? – kérdeztem.

– Vörösek a szemeik – mondta Dimitrij. – És nagyon szomorúak.

– Rossz éjszakájuk volt – mondta Szível Sanyi. – Keveset aludtak.

Dimitrij tudomásul vette ezt, többé nem szólt hozzánk, folytatta a kedvetlen kaparászást, mi meg ott tébláboltunk körülötte és majdnem megbántuk már, hogy egyáltalán eljöttünk a kertbe, amely lassanként szépült ugyan, de én tudtam, hogy sohasem lesz olyan szép, mint Hans Joachim Schröder idejében.

Később kijött a házból Zsuzsanna, megállt az ajtó előtt és vörös szemekkel figyelt bennünket. Ekkor elindultunk a kapu felé. Végigmentünk a kerten, elmentünk Zsuzsanna előtt, köszöntünk neki és mentünk tovább. Zsuzsanna utánunk szólt:

– Nem jöttök be egy csésze málnára?

Megálltunk, és Szível Sanyi azt mondta:

– Haza kell mennünk.

– Máskor mindig bejöttetek – mondta Zsuzsanna.

– Tulajdonképpen nem szeretjük a málnát – mondta Szível Sanyi. – A zsályateát sem szeretjük, mert émelyítő szaga van.

– Szeretnénk, ha bejönnétek – mondta Zsuzsanna.

Megszántuk szomorú, vörös szemeit, lassan bementünk a házba. A nappali szoba tiszta volt, mint mindig, nem látszottak az éjszakai randalírozás nyomai. Leültünk a fehér asztalhoz, Márta málnaszörpöt töltött a sárkányos kínai csészékbe, mi rosszkedvűen ittuk a málnát és nem szóltunk egy szót sem. Akkor sem szóltunk semmit, amikor kiürültek a csészék. A bolond Elvira füstös és vörös szemeivel várokozóan nézett ránk, de mi hallgattunk, ő egyre inkább zavarba jött és kétségbeesetten azt mondta:

– Szép vadászkutyáink voltak a kastélyban. Szerettük, ha halkán zongorázok. De nem szerettük, ha hangosan zongoráztam, és nem szerettük, ha sok ember énekel a kastélyban. Ilyenkor ugattak és vonítottak. Ezért aztán agyonlövöldözték a szegény vadászkutyákat.

Miután erre sem szólunk semmit, Elvira még kétségbeesettebben folytatta.

– Écskai Pisti sem szerette a lármát és a ricsajozást. Őt börtönbe vitték, de lehet, hogy agyonlőtték őt is, mint a vadászkutyákat.

Ezután segélykérően nézett a nővéreire és megkérdezte:

– Nem fognak bántani bennünket?

– Nem – mondta Márta.

– Zongorázhatok?

– Zongorázhatsz – mondta Márta.

Elvira boldogan odaült a zongorához, lehunyta a szemét és halkán játszani kezdett, most megint nekünk zongorázott, mi meg az üres sárkányos csészéket bámultuk, és még akkor is a csészéket néztük, amikor Elvira befejezte a zongorázást és visszaült az asztalhoz.

Nagy volt a csönd és a nagy csöndben Zsuzsanna hirtelen elsírta magát. Szemei még vörösebbek lettek, és halkán sírt.

Elszégyleltem magam, felálltam, odamentem Zsuzsannához és megcsókoltam az arcát. Zsuzsanna tovább sírt, de halványan elmosolyodott. Felállt Burai J. is, megcsókolta Elvira arcát, és Szível Sanyi is megcsókolta Mártát.

Azon a szombaton őszintén meggyóntam Berecz plébánosnak, hogy bizonyos embereket nagyon gyűlölök és szeretném megölni őket. Berecz plébános ezúttal nem beszélt hozzám jószágon, szigorúan megdorgált, tizenöt Miatyánkot és tizenöt Üdvözlégy Máriaát kellett elmondanom, hogy vasárnap megáldozhassak.

* * *

A bőrkabátosok azonban a továbbiakban is rendszeresen ellátogattak a Torontál nővérekhez. Legközelebb már délután megérkeztek, mi Mártával, Zsuzsannával és Dimitrijel a kertben tevékenykedtünk, meleg tavaszi délután volt, a bőrkabátosok most bőrkabát nélkül érkeztek, sötétkék ing volt rajtuk, az ingeken vállpántok, és a vállpántokon cifra rangjelzések, a borotvált fejű Milivojnak volt a legtöbb rangjelzése, és mind a hármuknak pisztoly volt az oldalán. Kényelmesen besétáltak a kertbe, megnézték a zöldellő veteményeket és a virágzó körtefákat, aztán alaposan megnézték Dimitrijt is, és Milivoj megkérdezte:

– Ki ez a rettenetesen szőrös ember?

– Dimitrijnek hívják – mondtam. – Ismert orosz hazafi.

– Orosz hazafi? – kérdezte vonakodva Milivoj.

– Igen – mondtam. – Helytelenítette a mai rendszer átkos és téves politikáját, ezért el kellett menekülnie hazájából.

– Nem szeretem a hazaárulókat – mondta Milivoj. – A háborúban nem sokat teketóriáztunk velük, agyonlőttük őket, mint a kutyákat.

– Dimitrij nem hazaáruló – mondtam. – De nem szereti a mai politikusokat és sokat bánkódik hazája sorsa miatt.

– Nem tud beszélni? – kérdezte Milivoj.

– Ritkán beszél – mondtam –, mert túl sokat bánkódik.

Milivojnak még mindig nem tetszett Dimitrij, de végre békében hagyta és Mártához fordult:

– Menjünk be, lányok, ma éjszaka megint jókedvűek leszünk.

Márta és Zsuzsanna engedelmesen bement a házba a három férfival, mi dühösen néztünk utánuk, Dimitrij mélabúsan lógatta hosszú szakállát és megállapította:

– Ezek a férfiak miatt szomorúak a tanárnők.

– Igen – mondta Burai J. – Ezek a fickók szomorítják el a tanárnőket.

– A katonák sokat szoktak gorombáskodni a nőekkel – mondta Dimitrij.

– Ezek nem katonák, hanem rendőrök – mondta Szível Sanyi. – Rendőrtisztek.

– Lehet, hogy azt a kopaszt fejbe csapom az ásóval – mondta Dimitrij.

– Megölnének – mondtam. – Egyszer már majdnem agyonverték erre felé. Kész csoda, hogy életben maradtál. Ezek viszont biztosan megölnének.

– Lehet, hogy mégis fejbe csapom az ásóval – mondta Dimitrij, aztán a kerti földdel kezdett foglalatzkodni.

Mi elmentünk, mert tudtuk, hogy azon az estén nem ülhetünk a fehér asztal mellé és Elvira nem fog nekünk zongorázni. Bementünk a Kultúrotthonba a kuglipályára, ott sem történtek különösebb dolgok, Dukay János akkor is legyőzött mindenkit, este átmertünk az iskolaudvarba, rövid ideig elnézegettük, ahogy Fodó tanár úr és Berecz plébános sakkozik, de itt sem éreztük jól magunkat, kimentünk a templom előtti térre, leültünk a Szentháromság-szobor elé és hallgatóztunk a csöndes éjszakában.

Az éjszaka nem sokáig maradt csendes. A Torontál nővérek házából felharsant az énekszó, egyre hangosabb lett, a környező házak udvarában idegesen ugattak és vonítottak a kutyák.

És később is voltak még ilyen lármás éjszakák, és az ilyen éjszakák után a Torontál nővérek mindig kivörösödött szemmel fogadtak bennünket, szomorúan néztek bennünket, alig-alig mosolyogtak már, amikor megcsókoltuk őket. Én pedig ismét meggyóntam Berecz plébánosnak gyűlölködésemet és gyilkolási szándékomat. Berecz plébános ismét szigorúan megdorgált, de azután kijött a gyóntató fülkéből és azt mondta:

– Mostanában ritkábban jöttök el esténként az iskolaudvarba. Unjátok a sakkot?

– Elég sok bajunk van mostanában – mondtam.

– Amióta ismerlek benneteket, mindig sok bajotok volt – mondta Berecz plébános. – Ma este gyertek el, beszélni akarunk veletek.

– Beszélhetünk itt is – mondtam. – Mindent őszintén meggyónok.

– Nem – rázta a fejét Berecz plébános. – Nem gyóntatni akarlak. Gyertel el az iskolaudvarba.

Kedveltük Berecz plébánost és Fodó tanár urat, így hát elmentünk az iskolaudvarba. Valamikor ősszel majdnem minden este itt ültünk, akkor Fodó tanár úr még Ácsi Lajossal sakkozott és közben sok pálinkát ittak, Berecz plébános érdeklődve figyelte a részeg sakkjátszmákat, néha ő is ivott a pálinkából, nekünk akkoriban is sok bajunk volt, és Fodó tanár úrék segítettek rajtunk, de Ácsi Lajos közben meghalt egy őszi éjszakán, attól kezdve Berecz plébános sakkozott Fodó tanár úrral, ritkábban ittak, és ezek a sakkjátszmák már nem voltak olyan érdekesek, mint régen, de mi még jól emlékeztünk az őszi estékre, ezért néha megnéztük Fodó tanár urat és Berecz plébánost, nem bánták, ha ott ülünk mellettük, de most történt meg először, hogy ők maguk hívtak oda bennünket.

Vártak már ránk, viharlámpa világított a fejük fölött, a sakkábla is ott állt előttük, de ők nem nyúltak a bábukhoz, megvárták, amíg leülünk melléjük, és akkor Berecz plébános azt mondta:

– Ti mindennap eljártok a Torontál nővérek házába.

– Igen – mondta Burai J. – Segítünk nekik a kertet művelni, ők meg esténként teával vagy málnával kínálnak meg bennünket. Nagyon kedvesek mind a hárman, és Elvira gyönyörűen zongorázik.

– Néha másokhoz is kedvesek esténként – mondta Berecz plébános. – Egész éjszaka kedveskednek és ilyenkor éktelenül lármáznak. A hívek közül egyre többen méltatlankodnak emiatt. Nem tetszik nekik, hogy erkölcstelen életet élnek, és sokan azt állítják, hogy már több iskolából elzavarták őket erkölcstelen életmódjuk miatt.

– A Torontál nővérek nem élnek erkölcsstelen életet – mondta Burai J. – Egyáltalán nem rosszfajta nők.
– Márta is jó tanárnő és Zsuzsanna is – mondta Fodó tanár úr. – A gyerekek szeretik őket, különösen Zsuzsannát. A szülők azonban nem szeretik őket, többször követelték már, hogy zavarjuk el mindkettőt az iskolából.
– A hívek azt követelik, hogy zavarjuk el mind a hármat a faluból – mondta Berecz plébános. – Nagyon rendes asszonyoknak látszóttak, amikor idejötték, de amióta megjelentek ezek a rendőrtisztek...
– Félnék a rendőrtisztektől – mondta Burai J.
– Miért félnék tőlük? – kérdezte Fodó tanár úr.
– Nem tudom – mondtam. – De azt hiszem régebről ismerik ezeket a rendőrtiszteket és régóta félnék tőlük.
– A rendőrtisztek agyonlövöldözték a vadászkutyáikat és összetörték a kínai porcelánjaikat – mondta Szível Sanyi. – Ezért a Torontál nővéreknek most nagyon szófogadóan kell viselkedniük.
– Akarata ellenére senkit sem lehet bűnös életre kényszeríteni – mondta Berecz plébános.
– A rendőrtisztek pisztolyt hordanak magukkal – mondtam. – És nagyon gorombán viselkednek. Fenyegetőznek és parancsolgatnak. A tanámőknek muszáj engedelmessékedniük nekik.
– Jó tanárnők – mondta Fodó tanár úr. – Én is kedvelem őket, nem szeretném, ha az emberek kiűznék őket a faluból.
– Pedig hamarosan el kell menniük a faluból – mondta Berecz plébános. – Az emberek egyre hevesebben méltatlankodnak.
– Segíteniük kellene a Torontál nővéreken – mondta Burai J. – Nem szabad elmenniük innen.
– Hogyan segítsünk rajtuk? – kérdezte Berecz plébános.
– Nem tudom – mondta Burai J. – Mi megpróbáltuk...
Hirtelen elhallgatott. Valahonnan a távolból hangos énekszó hallatszott. És mi tudtuk, hogy a Torontál nővérek házában énekelnek.

* * *

– Dukay János segített, amikor Izidor megölte a körtefákat és amikor lelőtte Tarnóczy Balázst – mondtam. – Ő tanácsolta az embereknek, hogy legyenek nagyon kedvesek Izidorhoz, és Izidor végül is felakasztotta magát.
– Dukay Jánosnak pisztolya is van – mondta Szível Sanyi.
– Meglehetősen elfoglalt ember az utóbbi időben – mondta Fodó tanár úr. – Úgy hallom, Balla István már nagyon szorongatja a kuglizásban.
– Sohasem fogja legyőzni – mondta Burai J.
– Talán az lenne a legjobb, ha a Torontál nővérek eljárnának hozzám a templomba – mondta Berecz plébános. – Elbeszélgetnék velük egy kicsit.
– Tanügyi munkásoknak nem szabad templomba járnuk, azt te is jól tudod, Szentatyám – mondta Fodó tanár úr.
– Én meg nem mehetek a kuglipályára – mondta Berecz plébános. – A hívek rossz néven vennék, ha ilyen helyekre járnék.
– Majd mi átmegyünk a bölcs Dukay Jánoshoz – állt fel Fodó tanár úr. – Te addig vigyázz a sakkasztalára, szentatyám.
Felálltunk mi is, és átmentünk Fodó tanár úrral a Kultúrotthonba a kuglipályára. Dukay János és Balla István komoly arccal kuglizott, azaz hogy Balla István volt csak igazán komoly, Dukay János eléggé hanyagul dobálta a golyókat, de még így is látszott, hogy győzni fog, és majdnem jókedvűen kérdezte Fodó tanár úrtól:
– Te is azért jöttél, hogy rám nyerj a kuglizásban?
– Nem – mondta Fodó tanár úr. – A Torontál nővérek miatt jöttünk.
– Mi van velük?
– Éjszakánként nagyon lármások – mondta Fodó tanár úr.
– Hallom – mondta Dukay János. – Nagyon jókedélyű kolléganőid vannak.
– Azért énekelnek, mert félnék – mondta Burai J.
– Félnék? – nézett rá csodálkozva Dukay János. – Mitől félnék?
– A bőrkabátosoktól – mondta Burai J.
Erre már Balla István is fölfigyelt.
– Miféle bőrkabátosoktól? – kérdezte.
– Bőrkabátos rendőrtisztektől – mondta Szível Sanyi. – Most már levetették a bőrkabátokat, mert meleg van, de először bőrkabátban jelentek meg, és mi láttuk, hogy a Torontál nővérek nagyon félnék tőlük.
– Pisztolyt is hordanak a bőrkabátosok? – kérdezte Balla István.
– Igen – mondtuk.
– Ilyenek voltak azok is, akik engem megvertek, amikor visszatértem szép hazámba – mondta Balla István. – Csúnyán elbántak velem, sokat hadonásztak a pisztolyaikkal, nem csodálom, hogy azok az asszonyok félnék tőlük.
– Arra kényszerítik őket, hogy énekeljenek egész éjszaka – mondtam. – És az emberek emiatt ki akarják űzni a faluból a Torontál nővéreket. Pedig a Torontál nővérek egyáltalán nem rosszfajta nők.
– Szívesen megnézném ezeket a fickókat – mondta Balla István és Dukay Jánoshoz fordult. – Kölcsönadnád a pisztolyodat?
– Nem – mondta Dukay János. – Megmerevedtek az ujjaid a kőhordásban, és rosszul céloznál, amiből esetleg baj származhatna.
– Gonosz emberek a bőrkabátosok – mondta Burai J. – Egy borotvált fejű a leggonoszabb közöttük, Milivojnak hívják.
Dukay János eddig egy kugligolyót tartott hatalmas tenyerében, most óvatosan letette a golyót, merengve elnézett a fejünk felett és azt mondta:
– Ismertem valamikor egy Milivoj nevű kopasz embert. Még a háborúban ismertem meg. A szőlősdombokon hajsolt bennünket az ellenség felé, a hátunk mögött üvöltözött, gyáva kutyáknak nevezett bennünket, megrugdosta azokat, akik lemaradtak, néhányat agyon is lőtt közülük. Pedig nem voltunk gyávák, mentünk előre amilyen gyorsan tudtunk, lövöldöztünk rossz puskáinkkal, sokaknak még puskájuk sem volt, ezek harciasan kiabáltak. Nagyon nem szerettük a kopasz Milivojt.
– Azt hiszem, hogy alapjában véve szerencsétlen asszonyok a Torontál nővérek – mondta Fodó tanár úr. – Sajnálám, ha kiűznék őket a faluból.
– Lehet, hogy meg kellene nézmem a borotvált fejű Milivojt – morfondírozott Dukay János, majd azt mondta Balla Istvánnak: – Azt hiszem, ma este még nem fogsz legyőzni.
– Ma este még nem – mondta Balla István. – De egyszer legyőzlek majd.
– Én most elmegyek – mondta Dukay János. – Gyakorolj addig, amíg odaleszek.
– Én visszamegyek az iskolaudvarba – mondta Fodó tanár úr. – A szentatya már biztosan unja magát egyedül a sakkasztal mellett.
Mi a sánta Dukay Jánossal tartottunk. Mentünk a Torontál nővérek felé, az énekszó és a zongoraszó egyre hangosabb lett, a környékbeli kutyák is hangosan ugattak. A Torontál nővérek lármás háza előtt Dimitrij állt, hosszú szakála fekete volt a sötétben,

ásóját a vállán tartotta.

– Te mit akarsz itt? – kérdeztem.

– Várom a kopaszt – mondta Dimitrij. – Lecsapom az ásóval, ha kijön a házból.

– Menj haza, Dimitrij – mondta neki Dukay János. – Majd én beszélek a kopasszal.

Szép vaskapu nyílt a ház udvarába, még Hans Joachim Schröder csináltatta, Dukay János bement az udvarba, onnan a házba. Csakhamar elhallgatott a zongoraszó és énekszó.

Mi kint vártunk az utcán, és mi is hallgattunk. Dukay János talán fél óráig lehetett bent, akkor kijött a Kopasz Milivojjal, úgy hallottuk, hogy kedélyesen beszélgetnek az udvaron, amikor kiléptek az utcára, Kopasz Milivoj barátságosan kezet nyújtott Dukay Jánosnak.

– Örülök, hogy találkoztunk – mondta. – Mindig örülök, ha régi harcostársakkal találkozom, és ha a háborúról beszélgethetek.

– Szemét ember voltál a háborúban – mondta Dukay János.

– A kötelességemet teljesítettem – mondta a Kopasz Milivoj.

– Most is szemét ember vagy – mondta Dukay János.

Milivoj ekkor már egyáltalán nem volt kedélyes és barátságos.

– Nem tűröm, hogy így beszéljenek velem – mondta.

– Hagyd békén ezeket az asszonyokat – mondta Dukay János.

– Túl kicsi és túl gyöngye vagy ahhoz, hogy parancsolgass nekem – mondta Kopasz Milivoj.

A nagydarab Dukay János megragadta Milivoj mellén a kék inget és teljes erőből a vaskaphoz kente a rendőrtisztet.

A nehéz kapu nagyot dördült, Kopasz Milivojnak megrogyantak a lábai, jobb kezével a pisztolya körül kotorászott és krakogva azt mondta:

– Lelőhetnék most.

– Nem fogsz lelőni – mondta Dukay János. – És többet ne gyere ide.

Milivoj ekkor rogyadozó lábakkal bement a kapun, Dukay János meg sántikálva elindult vissza a kuglipálya felé. Mi is utána mentünk, és velünk jött a szakállas Dimitrij is.

Azon az éjszakán már nem hallatszott láрма a Torontál nővérek házából, és a környékbeli kutyák is megnyugodtak.

V.

Ezután egy hétig, vagy talán tovább is csöndesek voltak az éjszakák a faluban, a Torontál nővéreknek sem voltak már vörösek a szemeik és megtanultak ismét mosolyogni esténként. A hívek kevesebbet panaszkodtak rájuk a templomban, a szülők sem tiltakoztak az iskolában, Fodó tanár úr békésen sakkozott a viharlámpa alatt Berecz plébánossal, és gyónáskor én sem idegesítettem Berecz plébánost öldöklési szándékaimmal, egyetlen valamirevaló bűnöm egy jóízű verekedés volt, valamelyik este ugyanis Burai J., Szível Sanyi és én ráfutottunk Toma Gyuriékra, a Szentháromság-szobornál, ők öten voltak, mi csak hárman, de mi akkor a Torontál nővérektől jöttünk igen szerelmesen, erősnek éreztük magunkat, keményen összeverekedtünk Toma Gyuriékkal, és tényleg erősek voltunk, mert megfutamtítottuk őket, ezt a bűnömet majdnem büszkén vallottam be gyónáskor, Berecz plébános természetesen megbocsátott nekem, és én akkor vasárnap reggel megnyugodott lélekkel vettem magamhoz az oltári szentséget, és amikor fölnéztem a Kórusra, úgy láttam, mintha még a Tengerész is megbékélt volna velünk, elégedetten fújta az orgonát, a hívek meg buzgón énekeltek, talán el is felejtették, hogy nem régen még rosszfajta nőknek nevezték a Torontál nővéreket. Mindezt tulajdonképpen Dukay Jánosnak köszönhetjük, ezért minden nap rendszeresen betértünk a kuglipályára, állígtattuk a bábukát, és elégedetten láttuk, hogy a nagydarab Dukay János továbbra is jó formában van, nem győzheti le őt senki, a kopasz rendőrtisztet is erőteljesen a vaskaphoz kente, a kugligolyókat is erőteljesen dobálta, a fabábuk nagyokat koppanva repültek szerte-széjjel, és hiába fogadkozott Balla István minden nap, hogy hamarosan ő lesz a bajnok és elnyeri Dukay János pisztolyát is, Dukay János rendületlenül tarolt a kuglipályán.

A Torontál nővérek kertje meg szépen zöldellt, Dimitrij, az orosz katonaszökevény lelkesen dolgozott az ásójával, mi is segítettünk neki, amennyire tudtunk, Márta és Zsuzsanna gondosan gyomlálták a kertet, sőt az egyik délutánon még a bolond Elvira is kijött a házból, szemei szinte egyáltalán nem voltak füstösek, és azon a délutánon egyáltalán nem félt a hosszú szakállú és hosszú hajú Dimitrijtől, mert azt mondta neki:

– A kastély körül mindig sok szép virág nyílt. Kora tavasztól késő őszig virágok nyíltak, de egy csúnya, esős napon az emberek letaposták a virágokat, és csak sár maradt mindenfelé.

– Ültethetünk virágokat is a kertbe, ha a tanárnők úgy kívánják – mondta Dimitrij.

– Szép kis kápolna is volt a kastély mellett – mondta Elvira. – Minden reggel imádkozni mentünk a kápolnába, de egyszer azt mondták, hogy a tanárnők nem imádkozhatnak.

– Én a temetőbe szoktam imádkozni – mondta Dimitrij. – Itt nagyon csöndes a német temető és a zsidó temető. Ott szoktam néha imádkozni.

– A kápolna mellett is volt egy kis családi temető – mondta Elvira. – Virágokat vittünk a sírokra, de aztán letaposták a virágokat és a sírköveket is ledöntötték, pedig nagyon szép márvány sírkövek voltak.

– Valamikor én is faragtam sírköveket – mondta Dimitrij. – Márványból és terméskőből. És mindig szerettem a temetőket.

– Itt a kertben nem állíthatunk fel sírköveket, mert nincsenek halottaink – mondta Elvira.

Ezután Elvira visszament a házba, de mi még így is örültünk, hogy egyszer kimerészkedett a kertbe, és hogy szóba állt Dimitrijel, nem bántuk, hogy szomorú dolgokról beszélgettek, fontosnak tartottuk, hogy egyáltalán beszélgettek, Dimitrij is meglepően bőbeszédű volt, ezt is jó jelnek tartottuk, ez is hozzátartozott ahhoz, hogy megint megszépült a tavasz.

Azán egy este ismét megjelent a rendőrtisztek terepjáró gépkocsija és megállt a Torontál nővérek háza előtt. Milivojék meg borosüvegekkel és hangoskodva bevonultak a házba és ismét felriasztották a falut, mert csakhamar jókedvűek lettek, énekeltek, velük énekeltek a Torontál nővérek is, Elvira meg hangosan zongorázott, teljesen megfélekedezett a csöndes éjszakákról és arról, hogy milyen barátságosan elbeszélgetett Dimitrijel egy szép tavaszi délutánon.

Mi hárman természetesen azonnal elmentünk a kuglipályára. Dukay János és Balla István komor arccal és majdnem ünnepélyesen versengtek, Dukay János most is messzemenőleg jobb volt.

– Visszajöttek a bőrkabátosok – közölte majdnem fuldokolva Burai J. – Részegen ordítanak és kínozzák a Torontál nővéreket.

– Ne zavarjatok most – mondta Balla István. – Az ujjaim egyre rugalmasabbak, érzem, hogy hamarosan én leszek a kuglibajnok. A kőhordásban is törekedtem, ott is végül én lettem a legjobb, ezért másfél évet eltörölték a büntetésemből. És a nádvágók között is a legjobb lettem, mire elolvadt a jég. Ezen a télen megint én leszek a legjobb nádvágó, és ha erre felé is lennének kőszíklák, a kőtérésben és a kőhordásban is legjobb lennék.

– A Torontál nővéreket most már biztosan kiűzik a faluból az emberek – mondta kétségbeesetten Burai J.

A kuglizók hallgattak, dobálták a golyókat, nem törődtek velünk és a Torontál nővérekkel. Később azonban Dukay János mégis megjegyezte:

– Kemény legény a Kopasz Milivoj. Szemét ember, az igaz, de kemény legény. Talán többször is a vaskapuzhoz kellett volna döntenem. Bár azt hiszem, hogy még akkor is visszajött volna.

– Általában kemény legények ezek a bőrkabátosok – mondta Balla István. – De a börtönőrök, ott azon a sziklás szigeten szintén kemény legények voltak. Kíméletlenül hajszoltak bennünket, nem volt könnyű a kedvükbe járni. Csak a legjobb fegyenceket nem bántották. De nekem sikerült a legjobbnak lennem.

Dukay János megdörzsölte szétlőtt, fájós térdét és megkérdezte Balla Istvántól:

– Játszunk egy komoly meccset?

– Játszunk – mondta Balla István. – Ma este legyőzlek.

– Nem hiszem – mondta rosszkedvűen Dukay János, aztán ránk mordult. – Menjetek állogatni a bábukat.

Elmentünk a pálya végére, a helyükre raktuk a sima fejű fabábukat és vártuk a komoly meccset. Dukay János és Balla István komolyan versengtek, láttuk ezt onnan messziről is, a pálya végéről. Dobálták a kugligolyókat, krétával vonalakat húztak egy kopott fatáblára, aztán megint a golyókat dobálták, nem szóltak egymáshoz egy szót sem, csak a kugligolyók dübörgését és a fabábuk csattogását hallottuk, időnként messziről énekszót is hallottunk. És Balla István ezen az estén legyőzte Dukay Jánost. Amikor befejeződött a meccs, Balla István vastag fehér vonalat rajzolt a táblára és ragyogó arccal közölte:

– Elnyertem a pisztolyodat.

– Elnyerted – mondta Dukay János, és fájós térdét simogatta.

* * *

Késő éjszakáig hallatszott az énekszó a Torontál nővérek házából, majdnem hajnalodott már, amikor a bőrkabátosok kijöttek az utcára, az utcán is jókedvűek voltak, és jókedvűen ültek be a terepjáró gépkocsiba. Majdnem hajnalodott már, de még sötét volt, a gépkocsi elindult, majd felgyorsult az utcában, és ekkor valaki a sötétből háromszor rálőtt. A három golyó közül egy a Kopasz Milivoj fejét súrolta, a másik a hátsó ülésen ülő rendőrtiszt vállába fúródott, a harmadik kilyukasztotta a kocsni bal első gumiabroncsát, a gépkocsi megperdült, lefutott az útról és nekiment az eperfának. A rendőrtisztek meghorzosolódtak, de valahogy kikászálódtak a kocsiból, elővették a pisztolyaikat, a sötétben azonban nem láttak senkit, nem lövöldözhetek senkire.

Reggelre már az egész falu tudott az esetről, természetesen mi is hallottunk róla, kora reggel már a kuglipályán voltunk, és ott volt Dukay János is, de nem akart az éjszakai lövöldözésről beszélni, másról sem akart beszélni, dobálta a kugligolyókat és úgy viselkedett, mintha a kuglizás lenne a legfontosabb dolog a világon, közben azonban bizonyára a rendőroket várta. És jöttek is a rendőrök csakhamar. Palkovics, a falu kis töpörödött rendőrfőnöke jött elől igen kedvetlenül, általában mindig rosszkedvű volt, mint aki nem szereti a munkáját, valójában azonban kedvelte a rendőrfőnökösködést, és az emberek azt mesélték, hogy apró emberke létére is hatalmas pofonokat tud adni. Mögötte két egyenruhás rendőr lépkedett, azok mögött meg Milivoj jött bepólyált fejjel.

– Gyerekek, ti menjetek innen – mondta unottan Palkovics. – Menjetek az iskolába és tanuljatok szorgalmasan, hátha rendes ember lesz belőletek. Mi most olyan emberekről fogunk beszélgetni, akik éjszakánként nem viselkednek rendesen.

– Maradjanak csak itt a gyerekek – mondta Milivoj. – Ők is látták mindhárman, amikor Dukay a múltkor rám támadt.

Így hát ottmaradtunk, Palkovics meg Dukay Jánoshoz fordult.

– Megmutatnád a pisztolyodat? – kérdezte barátságosan.

– Nincs pisztolyom – mondta Dukay János.

– Van pisztolyod – mondta Palkovics, és megint nagyon rosszkedvű lett. – Tudjuk, hogy van pisztolyod, még a háborúból hoztad haza.

– Ez igaz – hagyta rá Dukay János. – A háborúból hazahoztam egy pisztolyt és egy csomó érdemrendet, de a pisztolyom már régen elkallódott, vagy ellopta valaki, úgyhogy csak az érdemrendjeim maradtak meg.

– Minket a pisztoly érdekel – mondta Palkovics. – Megnézegetjük, megvizsgáljuk, hogy lőttek-e vele mostanában, ha kiderül, hogy nem lőttek vele, gyorsan elmegyünk innen, te meg nyugodtan kuglizhatsz tovább.

– Így is nyugodtan kuglizom – mondta Dukay János. – Pisztolyom pedig nincs.

– A múltkor megfenyegetted a rendőrtiszteket – mondta Palkovics.

– Én csupán azt javasoltam nekik, hogy ne jöjjenek többet a falunkba – mondta Dukay János. – Nyugtalanították az embereket és a kutyákat.

– Rám támadtál – mondta a bepólyált fejű Milivoj. – Ezek a gyerekek is látták.

– Sötét volt – mondta ekkor Burai J. – Mi csak valami dulakodásfélét hallottunk, de nem láttunk senkit.

– Hazudsz! – förmedt rá Milivoj. – Nagyon is jól láttátok, hogy rám támadt.

– Nem pisztollyal támadtalak meg – mondta Dukay János. – És én nem szoktam sötétből lövöldözni az emberekre.

Milivoj ezen elgondolkozott egy kicsit, aztán azt mondta Palkovicsnak:

– Régóta ismerem a Dukayt. Lehet, hogy mégsem ő lőtt ránk az éjjel.

Hirtelen arra gondoltam, hogy a Kopasz Milivoj talán mégsem annyira szemét ember, mint ahogy eddig hittük.

Palkovics azonban nem hallgatott Milivojra, továbbra is Dukay Jánoshoz beszélt.

– Az éjjel rendőrtisztekre lőttek. Kettőt megsebesítettek, a harmadik is zúzódásokat szenvedett. A kocsijuk összetört. Ilyesmi még nem történt ebben a faluban. Gyorsan el akarjuk kapni a tettest. Tudjuk, hogy te megfenyegetted a rendőroket, és azt is tudjuk, hogy van pisztolyod, ha nem adod elő a pisztolyt, kénytelen leszek bekísérni a börtönbe.

– Tudom – mondta Dukay János.

– Nem szívesen teszem – mondta Palkovics.

– Azt is tudom – mondta Dukay János.

Kezébe vett még egy kugligolyót, megcélozta a bábukat, eldobta a golyót, elégedetten bólintott, mert elégedett volt magával, és azt mondta: – Mehetünk.

Dukay János sántikálva elindult, a rendőrök majdnem tanácstalanul mentek utána.

Ott maradtunk mi hárman, néztük az elárvult kugligolyókat és a ledöntött fabábukat, és nem tudtunk mit kezdeni magunkkal. Nem volt kedvünk iskolába menni, és nagyon sajnáltuk Dukay Jánost.

– Nem Dukay János lőtt az éjjel – mondta Burai J.

– Persze, hogy nem ő lőtt – mondtam. – Balla István elnyerte tőle a pisztolyát.

– Csakhogy Dukay János ezt sohasem fogja megmondani a rendőroknak – mondtam.

– Lehet, hogy meg fogják verni – mondta Szível Sanyi. – Aztán elküldik követ hordani arra a sziklás szigetre.

Ekkor megérkezett Balla István. Részeg volt, szemei megdagadtak és véresek voltak, kicsit dülöngélt is és bambán vigyorgott ránk. Kezébe vett egy kugligolyót, méregette a súlyát, továbbra is vigyorgott és azt mondta:

– Nagyon vidámak voltak az éjjel a bőrkabátosok. Vidáman dudorásztak, amikor beszálltak az autójukba, de aztán nekimentek az eperfának, és akkor már nem voltak vidámak. Azt hiszem véreztek is egy kicsit. Nem véreztek annyira, mint én, amikor napokon át vertek, de azért véreztek egy kicsit és már egyáltalán nem voltak vidámak.

– Az előbb itt jártak a rendőrök – mondtam.

– Mit akartak? – kérdezte szórakozottan Balla István.

– Bekísérték Dukay Jánost a börtönbe – mondta Burai J.

– Lehet, hogy megverik és aztán elküldik követ hordani arra a sziklás szigetre – mondta Szível Sanyi.

Balla István bambán nézett ránk, de már nem vigyorgott.

– Miért? – kérdezte.

– Azt hiszik, hogy az éjjel ő lőtt rá a bőrkabátosokra – mondtam.

– Nem ő volt – mondta Balla István. – Tegnap elnyertem tőle a pisztolyát. Ti is láttátok.

– Láttuk – mondtam.

– Én lőttem rá a bőrkabátosokra – mondta Balla István.

– Sejtettük – mondta Burai J.

– Nincs joguk bántani a Dukayt! – kiabálta részeg harciasággal Balla István. – Nincs joguk köveket cipeltetni vele!

Ezután megpróbált gondolkodni, de nehezen ment neki. Méregette a kugligolyó súlyát, csóválta a fejét, és igen sűrűn pislogott dagadt szemeivel. Később valamelyest lecsöndesedve, de még mindig harciasan kijelentette:

– Most hazamegyek a pisztolyért és aztán pisztollyal megyek be a rendőrségre. Az éjjel tulajdonképpen nem láttam, hogy mennyire véreztek a bőrkabátosok. De most nappal van, és most látni fogom. Dukay János meg ki fog jönni a börtönből.

* * *

Balla István komolyan gondolta, hogy pisztollyal bemegy a rendőrségre és belelő néhány rendőrbe, de egyelőre csak a kugligolyó volt a kezében, azzal indult volna el, de mi elálltuk az útját.

– Ne menjen sehova – mondta Burai J. – Dukay Jánosnak rengeteg érdemrendje és háborús kitüntetése van, vele nem bánhatnak úgy, mint az ellenséges ügynökkel.

– Ezenkívül semmit sem tudnak rábizonyítani – mondtam. – Legfeljebb faggatják majd néhány napig, aztán kiengedik a börtönből.

– Lehet, hogy mégsem viszik el a sziklás szigetre – mondta Szível Sanyi.

Magunk sem voltunk meggyőződve teljesen arról, amit ott hirtelenében elhadarásztunk Balla Istvánnak, és őt sem győztük meg, mert azt mondta:

– Dukay János sohasem dolgozott kőtörőben és sohasem hordott követ. Meghalna ott a szigeten. Ezt nem engedhetem meg. Inkább elmegyek én a szigetre, én már tudom, hogyan kell túlélni a kőhordást.

– Magát nem fogják még egyszer elvinni a szigetre – mondta Burai J. – Ha pisztollyal bemegy a rendőrségre, azok ott helyben lelővik, mint a kutyát.

Balla István mintha kezdett volna lassan kijózanodni, de azért még szívóskodott.

– Mielőtt agyonlőnének, én is lelővök közülük néhányat, és látni fogom a vérüket – mondta.

– Dukay Jánosnak nem tetszene, ha ilyesmit csinálna – mondta Burai J.

– Miért nem tetszene neki? – kérdezte Balla István.

– Ha magát lelővik, nem lesz kivel kugliznia – mondta Burai J. – Az egész faluban nem lesz egyetlen komoly ellenfele sem.

Balla István most már valamivel tisztább fejfel gondolkodott, a kuglipályához sétált, előrehajolt és eldobta a golyót. Gyatra dobás volt, a kugligolyó kanyargósan szédelgett végig a pályán és bágyadtan koppant a falon a pálya túlsó végén.

– Nem vagyok formában – mondta Balla István. – Tegnap este legyőztem a Dukayt, de most egyáltalán nem vagyok formában.

– Gyakoroljon – javasoltam neki. – Gyakoroljon minél többet, hogy formába lendüljön, mire Dukay János kijön a börtönből.

Balla István elnézegetett bennünket meg a kugligolyókat és megkérdezte:

– Gondoljátok, hogy a rendőrök nem fogják megverni a Dukayt?

– Nem merik bántani – mondta Burai J. – Rengeteg háborús érdemrendje van. Hamarosan kiengedik.

– Hát jó – sóhajtott Balla István. – Várok néhány napig, de ha megverik a Dukayt, bemegyek a pisztollyal a rendőrségre.

– Maradjon itt a kuglipályán és gyakoroljon minél többet – mondta Burai J.

– Rendben van, várok néhány napig – mondta Balla István és már majdnem józanon szemlélgette a kugligolyókat.

Magára hagytuk, reméltük, hogy nem csinál semmilyen örültséget, bár nem lehattunk benne egészen biztosak. Rosszkedvűen mentünk el az iskolába, ott is majdnem mindenki rosszkedvű volt, különösen Fodó tanár úr, azt hiszem ivott is már reggel, nem olyan sokat, mint Balla István, de biztosan ivott valamennyi pálinkát, mert akadozó nyelvel nagyon pocsék történelemórát tartott nekünk.

Rosszkedvű maradt a napunk délután is, amikor elmentünk a Torontál nővérekhez. A kertben csak Dimitrijt találtuk, ő sem csinált ott semmit, a kert közepén ült, lógatta a fejét, és amikor megálltunk előtte, azt dűnnyögte a szakállába:

– A tanárnők elmennek.

– Honnan tudod? – kérdeztem.

– Nem érdekli őket már a kert – mondta Dimitrij. – Ki sem jöttek a házból egész nap.

– Majd kijönnek holnap – mondtam.

– Le kellett volna csapnom az ásóval azt a kopasz fejűt – mondta Dimitrij. – Akkor a tanárnők itt maradtak volna és én szép kertet csináltam volna nekik.

– Nem biztos, hogy elmennek – mondta Burai J.

– Elmennek – bizonygatta Dimitrij. – Én meg majd visszamegyek a temetőbe. Lehet, hogy kifaragok magamnak egy sírkövet. Csak még azt nem tudom, hogy hol állítsam fel a sírkövet. A zsidó temetőben vagy a német temetőben? Nagyon szép, csöndes hely mind a kettő. Kár, hogy nincs itt egy orosz temető.

– Ne beszélj hülyeségeket – mondta idegesen Burai J. – Dolgozz inkább valamit a kertben és ne lógasd a fejed.

– Szeretem a tanárnőket – dűnnyögte Dimitrij és nem mozdult meg, hogy dolgozni kezdjen.

– Mi is szeretjük a tanárnőket – mondta Szível Sanyi.

Ott hagytuk a búslakodó Dimitrijt és bementünk a házba. A Torontál nővérek a fehér asztal mellett ültek, hallgattak, a szemük vörös volt, ránk néztek, tudomásul vették, hogy megérkeztünk, de nem látszott rajtuk, hogy örülnének nekünk, és nem szóltak hozzánk egy szót sem. Leültünk az asztalhoz és mi is hallgattunk egy sort. Aztán Burai J. már nem bírta tovább a hallgatást és kifakadt:

– Dimitrij azt mondja, hogy el akarnak menni innen.
Márta megsimogatta a fehér asztalterítőt és csöndesen azt mondta:
– Hamarosan elkezdünk csomagolni.
– Miért? – kérdeztem.
– Azok után, ami az éjszaka történt, el kell mennünk innen is.
– Dehát maguk nem tehetnek semmiről – mondta Burai J. – És a bőrkabátosok már nem jönnek többet ide. A kopasznak be van köve a feje, annak a másiknak átlőtték a vállát, és a harmadik is alaposan összeverte magát. Nem fognak többé visszajönni.
– Visszajönnek – mondta Zsuzsanna. – Mindig visszajönnek.
– Olyan helyre menjünk, ahol nem találnak meg és nem bántanak bennünket – mondta ekkor a bolond Elvira. – Keressünk egy olyan kastélyt, ahol senki sem talál meg bennünket.
Erre Szível Sanyi ostobán azt mondta:
– A rendőrség mindig megtalálja azt, akit keres.
– A világ legjobb rendőrsége – mondta Zsuzsanna, és lehajtotta a fejét, mint Dimitrij odakint a kertben.
– Ma este nem málnát iszunk – mondta Márta. – Ma este zsályateát iszunk. Megvárjuk, amíg bealkonyodik, és akkor főzök zsályateát. Amikor először bejöttetek hozzánk, akkor is zsályateát ittunk.

VI.

Így hát elüldögéltünk hatan ott a fehér asztal mellett, hatan hatfelé gondolkoztunk, senki sem volt jókedvű közülünk, én ugyan megpróbáltam vidám dolgokra gondolni, megpróbáltam felidézni azt az estét, amikor egyszer régen zsályateát ittunk itt, Hans Joachim Schröder nagy házának nagy nappali szobájában, és szerelmesek voltunk és talán boldogok is, de minduntalan eszembe jutott, hogy a zsályateától akkor is émelygett egy kicsit a gyomrom, meg aztán megjelent Helmuth Schröder is, akinek egyáltalán nem örültünk akkor, bár ő a maga katonás módján módfelett udvariasan viselkedett, de mégis elrontotta az esténket, mint ahogy a legtöbb szép este elromlik a legfehérebb asztalok mellett is, a mai este meg már eleve rossznak ígérkezett, és én tudtam, hogy a zsályateá ezúttal émelygősebb lesz, mint bármikor. Lehet, hogy a többiek is erre gondoltak, és ezért nem voltak jókedvűek. Ilyen szomorú hangulatban esteledett ránk, és amikor megjött a sötétség, egyáltalán nem csodálkoztunk, hogy ismét kopogtattak az ajtón halkán és udvariasan.

Márta fölkelte és úgy ment ajtót nyitni, mint aki régóta arra vár, hogy valaki teljesen elrontsa ezt az amúgy is rossz esténket. Ezúttal is egy jóvágású, szőke fiatalember állt az ajtó előtt, az első pillanatban azt hittük, hogy ismét Helmuth Schröder jött el érzékenykedni, de aztán gyorsan felismertem, hogy ez Dietrich, az idősebb Schröder testvér, valamivel még egyenesebb derékkel és még katonásabb tartással állt ott az ajtóban, mint annak idején az öccse, és mellette állt Korniss Flóra is, a szép zsidó fiatalasszony, ő ezúttal meglepően jókedvű volt, pedig a háború után szinte sohasem láttuk jókedvűnek, de most jókedvűen mosolygott a délceg, szőke férfiú mellett.

– Ez itt Dietrich Schröder – mondta. – Szeretné még egyszer megnézni a szülői házat. Megengedik?
– Természetesen – mondta Márta. – Jöjjenek be.
Bejötték a nappali szobába, Zsuzsanna fölemelte a kezét, az asztal mellé mutatott, hellyel kínálta őket, de csak Korniss Flóra ült le, Dietrich állva maradt, alaposan körülnézett a szobában, Korniss Flóra meg őt nézte és mosolyogva azt mondta:
– Dietrich mindig nagyon helyes fiú volt. És nagyon helyes német katonatiszt volt. Kár, hogy én sohasem kedveltem a német katonatiszteket.
– Megnézhetem a többi szobát is? – kérdezte Dietrich Schröder.
– Tessék, nézzen körül nyugodtan – mondta Márta. – Ez tulajdonképpen a maga háza.
– Sohasem lesz már az én házam – mondta Dietrich Schröder, és a zongora mögött átment egy másik szobába.
– Négy napja rejtőzködik már nálam – mondta Korniss Flóra. – Minden este megnézte az apja sírját, most megnézi a szülőházát, aztán átszökik a határon. Vigyáznia kell, a rendőrség csúnyán elbánná vele, ha elkapnák. Szerencsére, senkinek sem jutna eszébe, hogy éppen én rejtegetek egy volt német katonatisztet.
– Minket sohasem bántottak a német katonatisztek – mondta a bolond Elvira. – A bőrkabátosok meg az oroszok sokszor bántottak bennünket, de a németek nem.
– Engem viszont a német katonatisztek bántottak igen sokszor – mondta Korniss Flóra.
– Zsályateát készültem főzni – mondta Márta Korniss Flórának. – Kérnek maguk is?
– A zsályateá meggyógyítja a gyulladásokat a szájüregben – mondta Szível Sanyi.
– Kérek zsályateát – mondta Korniss Flóra és Szível Sanyihoz fordult. – Nekem állandóan szájüreggyulladásom van, fiam. A gyújtótáborban kivetkék a fogaimat, és a műfogsoromtól állandóan szájüreggyulladásom van.
Márta kiment a konyhába, és mire megfőzte és kitöltötte a teát a sárkányos csészékbe, Dietrich Schröder is előkerült, és leült mellénk az asztalhoz. Elégedetten és hálásan kortyolt a teából és azt mondta:
– Örülök, hogy ilyen szépen rendben tartják a házat. Mindig büszke voltam erre a házra, és valamikor egészen boldogan éltünk itt.
– Néha mi is boldogan éltünk itt – mondta Zsuzsanna. – De hamarosan el kell mennünk.
– Hallottam, hogy botrányba keveredtetek – mondta Korniss Flóra. – Dukay János az éjjel rálőtt a rendőrtisztekre. Miattatok tette?
– Lehet, hogy miattunk tette – mondta Zsuzsanna.
Korniss Flóra elgondolkozva nézett teáscsészéje fölött a Torontál nővérekre és azt mondta:
– Sohasem kedveltem a német katonatiszteket. De a rendőrtiszteket sem kedvelem.
– Nem Dukay János lövöldözött tegnap éjjel – mondta Burai J.
– Hát kicsoda? – kérdezte Korniss Flóra.
– Balla István – mondta Burai J.
– Akkor miért nem őt tartóztatták le? – kérdezte Korniss Flóra.
– Dukay János sohasem fogja elárulni a barátját – mondta Burai J. – Inkább megrohad a börtönben.
– Vagy köveket fog hordani egy ronda, sziklás szigeten – mondta Szível Sanyi.
Korniss Flóra hosszasan eltöprengett.
– Dukay János mindig nagyon rendes volt. A háború után nem engedte, hogy kifosszák a házamat, ahol valamikor én is boldog voltam és titokban szerelmes is – mondta, és lassan Dietrich Schröderhez fordult és megkérdezte tőle: – Voltak tisztességes német katonák a háborúban?
– Voltak – mondta Dietrich Schröder.
– Mit csinálna egy tisztességes német katonatiszt, ha meg kellene mentenie egy jóra való, rendes embert? – kérdezte Korniss Flóra

és hozzáfűzte: – Én is hordtam köveket a gyűjtőtáborban. Nagyon nehéz munka volt.

Most Dietrich Schröder töprengett hosszasan, és végül azt mondta:

– Jelentkezhetnék a rendőrségen. Egyből elhinnék, hogy én lőttem rá a rendőrtisztekre.

Korniss Flóra elnevette magát.

– Ennyi tisztességet azért nem várunk el egy német katonatisztól – mondta. – De írhatnál egy levelet a rendőrségnek, amelyben bevallod, hogy te követted el a merényletet, a levelet nálam hagynád, és amikor átszöktél a határon, feladsz nekem egy táviratot, mondjuk ezzel a szöveggel, hogy: „Titokban mindig szerelmes voltam beléd.” És akkor én postáznám a levelet.

– Ma este megírom a levelet – mondta Dietrich Schröder.

– Lehet, hogy még a távirat megérkezése előtt postára adom – mosolygott gúnyosan Korniss Flóra.

– Nem hiszem – mondta Dietrich Schröder.

– Miért?

– Valamikor titokban szerelmes voltál belém.

– De ma már nem vagyok szerelmes beléd. Még titokban sem.

– Akkor is megírom a levelet – mondta Dietrich Schröder. – És majd táviratozom.

Korniss Flóra most megint a Torontál nővérekre nézett.

– Ez talán rajtatok is segít majd – mondta.

A Torontál nővérek vörös szemekkel néztek vissza és nem válaszoltak.

Korniss Flóraék ezután megköszönték a teát és elbúcsúztak. Az ajtóban Dietrich Schröder visszafordult és azt mondta:

– Szeretnék egy szép sírkövet állíttatni az apámnak. Van itt a faluban rendes kőfaragómester?

– Van – mondtam. – Dimitrij kitűnő kőfaragó mester.

– Az az őrült szakállas orosz? – kérdezte Korniss Flóra.

– Nem őrült – mondtam. – Csak néha furcsán viselkedik és kitűnő kőfaragó.

– Balla István is segíthetne neki – mondta Szível Sanyi. – Ő is kiválóan ért a kövekhez.

– Majd beszéllek velük – mondta Korniss Flóra.

Becsúzták az ajtót és eltűntek a sötétben.

Dietrich Schröder még akkor éjjel elindult a határ felé. Úgy látszik, hogy gyorsan átjutott az országhatáron és táviratozott is gyorsan.

Dukay János három nap múlva már kijött a börtönből. Egyenesen a kuglipályára ment és azon nyomban lejátszott egy komoly meccset Balla Istvánnal. Dukay János természetesen fölényesen győzött és visszanyerte a pisztolyát.

* * *

A Torontál nővéreknek azonban el kellett menniük a faluból. A tantestület döntött így egy csillagos, tavaszi estén. A tantestület ülésén részt vett a párttitkár és a falu elnöke is, és igen sokáig tanácskoztak a Torontál nővérek erkölcstelen viselkedéséről, amely általános felháborodást váltott ki a faluban, megemlésték a rendőrtisztek ellen elkövetett merényletet is, de erről nem sokat beszéltek, mert sehogy sem tudták összehozni Dietrich Schröder lövöldözését a Torontál nővérek erkölcstelen viselkedésével.

Sokáig tartott a tanácskozás, Burai J., Szível Sanyi és én egy ideig a Szentháromság-szobornál üldögéltünk, a csillagokat néztük és Fodó tanár úrra várahoztunk, Fodó tanár úr megígérte nekünk, hogy a tantestület ülése után elmondja, hogy milyen sors vár a Torontál nővérekre, de Fodó tanár úr sokáig nem jött, így aztán lementünk a kuglipályára és állígtattuk a fabábukat Dukay Jánosnak és Balla Istvánnak, ők ezúttal is komoly meccseket játszottak, folyton Dukay János győzött, de emiatt már Balla István nem idegeskedett, azt hiszem csak amúgy, megszokásból kugliztak, tulajdonképpen ők is Fodó tanár urat várták. Helyette előbb Dimitrij érkezett meg ásóval a vállán, de ezen nem csodálkozott senki. Dimitrij megkérte Balla Istvánt, hogy segítsen neki sírboltot csinálni és sírkövet faragni Hans Joachim Schrödernek. Balla István szabadott, mondván, hogy egy életre elege lett a kövekből, az ujjai még mindig merevek egy kicsit a kőhordástól, Dimitrij azonban nem mozdult el mellőle, türelmesen várta, hogy Balla István meggondolja magát, de az is lehet, hogy ő is tudta, hogy Fodó tanár úr ide fog jönni a tantestületi ülés után.

Aztán végre megérkezett Fodó tanár úr. Már messziről látszott az arcán, hogy baj van. Kedvetlenül ment oda a kuglipályához, leült, Dukay Jánosék abba hagyták a kuglizást, mi is odafutottunk és körülvevők Fodó tanár urat. Ő fölemelte a kezét és ránk mutatott:

– Holnap reggel ismét bútorokat fogtok cipelni. Az egész osztályomat oda kell rendelnem a Torontál nővérek házához, teherautóra rakjátok a bútorait és elbúcsúztok tőlük.

– El kell menniük? – kérdeztem.

– Igen – mondta Fodó tanár úr.

– A Torontál nővérek nem rosszfajta nők – mondta Burai J.

– Tudom – mondta Fodó tanár úr.

– Miért nem mondta ezt a tantestület ülésén? – kérdezte szemrehányóan Burai J.

– Elmondtam ott is – mondta Fodó tanár úr majdnem mentegetőzve. – Sőt mások is elmondták. De a párttitkár és az elnök kérelhetetlen volt. Azt állították, hogy a Torontál nővérek megbolygatták a békés falu nyugalma, viselkedésükkel felháborították a lakosságot és véres tragédiát okoztak.

– Dietrich Schröder lőtt rá a bőrkabátosokra – mondta Burai J. – És Dietrich Schrödernek nincs semmi köze a Torontál nővérekhez.

Dukay János és Balla István összenéztek, és Dukay János azt mondta:

– Dietrich Schröder pontosabban is célozhatott volna. Ennyit igazán elvártunk egy német katonatisztól.

– Nagyon sötét volt azon az éjszakán – mondta Balla István.

– A lövöldözésről csak mellékesen beszéltek – mondta Fodó tanár úr. – Főleg az éjszakai lármázások miatt ítélték el a Torontál nővéreket.

– És ők mit szóltak? – kérdezte Burai J.

– Zsuzsanna nem szólt egy szót sem – mondta Fodó tanár úr. – Ő csak ült, hallgatott és látszott rajta, hogy jó előre tudja, hogy mi lesz a sok fecsegés vége. Márta viszont sokat beszélt. Elmesélte, hogy a háború előtt nagyon gazdagok voltak. Egy szép kastélyban laktak. A kastélyban szép bútorok és szép festmények voltak, a kastély körül meg erdő és gazdagon termő szántóföldek. A háború alatt német tisztek látogatták őket, Elvira zongorázott nekik, és a német tisztek sokszor ott ebédeltek náluk a kastélykertben. Már akkor elég rossz hírbe keveredtek. Aztán a német tisztek elmenekültek és megjöttek a partizántisztek, akik már értesültek a Torontál nővérek hazafias viselkedéséről. Ezért igen gorombán viselkedtek velük, Elvira akkor bolondult meg, a vőlegényét börtönbe zárták, Zsuzsannának akkor sérült meg a csipője, csak Márta maradt épségben, ő volt közöttük a legokosabb, ő gyorsan belenyugodott a sorsába. Később jött az orosz felszabadító hadsereg is, az orosz tisztek is elég durván viselkedtek.

– A katonák mindig durván viselkednek a nőkkel – jegyezte meg Dimitrij.

– Téged is azért vertek félholtra a parasztek – mondta szinte gyűlölködve Szível Sanyi.

– Én szeretem a tanárnőket – mondta Dimitrij – Sohasem bántottam volna őket.

Fodó tanár úr folytatta:

– A kastélyt természetesen elvették tőlük, és ők mentek egyik faluból a másikba földrajzot, fizikát és számtant tanítani. Csakhogy az egykori partizántisztek immár bőrkabátos rendőrtisztként mindenhová utánuk mentek. Tudták, hogy a Torontál nővéreknél hangosan és jóízűen lehet mulatni, szépen megnevelték őket, Elvira elborult elmével is kedvükre zongorázott, Márta és Zsuzsanna énekelt, mindketten szépen énekeltek.

– Szófogadóak voltak – mondta Szível Sanyi. – De egyáltalán nem rosszfajta nők.

– Nem rosszfajta nők – hagyta rá Fodó tanár úr. – De a falusi emberek nem szeretik az éjszakai lármázást, és nem szeretik, ha gyerekeiket duhajkodó tanárnők tanítják földrajzra, fizikára és számtanra.

– A Torontál nővérek féltek a bőrkabátosoktól – mondta Burai J. – Nem azért énekeltek, mert jókedvük volt, hanem azért, mert féltek.

– A bőrkabátosok mindenütt megtalálták őket és jóízűen mulattak velük. A Torontál nővérek meg folyton költözökdtek. Bútoraik egyre fogyatkoztak, a kínai porcelánok is összetörtek, lehet, hogy holnapra is megfogyatkoznak már a bútoraik, de reggel indulniuk kell valahová, Zsuzsanna ezt jól tudta, ezért nem szólt egy szót sem ma este. Tulajdonképpen Márta is hiába beszélt. A párttitkár és a falu elnöke nagyon szigorú volt. És Koller Lajos igazgatót is meggyőzték. Ő is szigorúan és elítélően szólt a Torontál nővérek erkölcstelen viselkedéséről. Így hát reggel megint elköltöznek valahová, persze előbb-utóbb ott is megtalálják őket és megint hangosak és jókedvűek lesznek éjszakánként.

– Le kellett volna csapnom az ásóval azt a kopasz fejűt – motyogta Dimitrij. – Akkor itt maradtak volna a tanárnők és én gyönyörű kertet csináltam volna nekik. A körtefák máris nagyon szépen fejlődnek. Most majd sírkövet faragok Hans Joachim Schrödernek. Az a mérges zsidó asszony sok pénzt adott érte.

Balla István ekkor megkérdezte Dukay Jánost:

– Ma este már nem kuglizunk többet?

– Nem érdemes – mondta Dukay János. – Ma nagyon rossz estéd van.

– Segítek majd Dimitrijnek megcsinálni Hans Joachim Schröder sírkövét – mondta Balla István. – Ha valaki ért a kődarabok csiszolásához, hát én igazán értek hozzá.

Ezután Dukay János eloltotta a villanyt a kuglipályán és mi szétszéledtünk.

Másnap Fodó tanár úr osztálya felpakolta a Torontál nővérek bútorzatát és holmijait egy nagy, kopott teherautóra. Először a fényes zongorát raktuk fel a teherautóra, aztán az asztalokat, szekrényeket, székeket, ágyakat és a kínai porcelánt is. Végül a Torontál nővérek is felültek a teherautóra. Burai J. ekkor odament hozzájuk és azt mondta:

– A zsályatea nagyon jóízű volt. Sokáig fogunk még emlékezni az ízére.

Zsuzsanna válaszolt a maga csöndes módján:

– Mindig örültünk, ha bejöttetek hozzánk esténként.

Elköltöztettük tehát a Torontál nővéreket. Elmentek valahová a kopott teherautóval, sohasem tudtuk meg, hogy hová mentek. Később sem hallottunk róluk.

Dimitrij és Balla István elkezdték a köveket gyűjteni és elkezdték csinálni Hans Joachim Schröder sírboltját és sírkövét.

Akkor már nagyon a tavasz vége felé jártunk, fölmelegedett a föld, kizöldelt a nádas a folyó szélén, és zöld volt a fű is mindenfelé. Egy délelőtt az iskolaudvarban megszólítottam Vitkay Erzsit. Röviden elmondtam neki, hogy szerelmes akarok lenni belé. Meglepődött, de nem tiltakozott, mintha még tetszett is volna neki a dolog. Megkérdeztem tőle, hogy van-e fehér ruhája. Azt mondta, hogy van fehér ruhája. Burai J. is beszélt Galac Ibolyával és Szível Sanyi is Bognár Arankával. Ezek a lányok is azt mondták, hogy van fehér ruhájuk.

(Háborús fényképek nyomában.) Nyugat felé megyünk Szabó Zoltán ósdi kocsiján, nem régen ezen az úton még tankok és egyéb hernyótalpas páncélos járművek zörögtek, a levegőben repülők zúgtak, a páncélosok sokat lövöldöztek arra nyugat felé, a repülők is leszórták a bombákat, a romos eredményt láttam már Szabó Zoltán kinagyított fényképein, nem volt nagy kedvem a helyszínre is elmenni, egyébként sem szeretek utazni az utóbbi időben, ha jobban meggondolom, valójában sohasem szerettem utazni, mindig csak megérkezni szerettem valahová, lehetőleg szép és izgalmas helyekre, bár jártam elég sokszor csúnya helyeken is, ahová jobb lett volna sohasem megérkezni, a háborús vidékre sem kíváncsi vagyok, de Szabó Zoltán ragaszkodott hozzá, hogy menjünk el a Süllyesztigetre és nézzük meg a három őszhajú öregasszonyt nyomorúságos faházukban, ahonnan nem akarnak elmenni, és az én nevemet említették egy röpké beszélgetésben, lehet, hogy ők a Torontál nővérek, és én végtére is valamikor szerelmes voltam Zsuzsannába, az egyik Torontál nővére, igaz, hogy a Torontál nővéreknek akkor még nem volt ráncos az arcuk és a hajuk is hollófekete volt. Az ósdi gépkocsi betegesen köhög a tankok nyomdokain, néha befullad, ilyenkor abban reménykedem, hogy végleg elakadunk és majd keresünk valakit, aki hazavisz bennünket, Szabó Zoltán azonban lelkes és mindenhez ért, a fényképezőgépekhez is, a gépkocsikhoz is, különféle színű huzalokat kötözget össze és egy nagy csavarhúzóval mindig újra begyűjti a kocsi motorját, így hát, ha akadozva is, megyünk tovább, és Szabó Zoltán mindvégig vidáman beszél, megpróbál engem is felvidítani, elmondja, hogy roppant csodálkozik, hogy én se nem öszülök, se nem kopaszodom, holott tudja, hogy elég viszontagságos napokat éltem át az utóbbi időben, ő viszont erősen kopaszodik, és ez néha bosszantja, bár nem túlságosan, ő jó természetű ember, örül az életnek és örül a jól sikerült fényképeknek, a jól sikerült fényképek láttán teljesen megelégedik a kopaszágáról. Erre én apámról és nagyapáimról mesélek, elmondom, hogy ők sem öszültek meg és nem kopaszodtak meg a viszontagságos időkben, egészen öreg korukban ugyan megritkult és megfehéredett kicsit a hajuk, de még akkor is szép öregemberek voltak, abban viszont már nem vagyok biztos, hogy én is szép öregember leszek. Vagyis megpróbálunk nem beszélni, vagy csak messziről beszélni erről az új háborúról.

De lassan már közeledünk a Duna felé, egyre több katonai járművel találkozunk, és terepszínű egyenruhás emberek állítják le rozoga kocsinkat, gyanakodva vizsgálgatnak bennünket és az iratainkat. Az irataink rendben vannak, Szabó Zoltán többször is hangsúlyozza, hogy én híres szerkesztő vagyok, egyik-másik egyenruhás talán hiszi is, ezek elmondják, hogy nagyon elővigyázatosnak kell lennünk, a napokban egy ellenséges csoport járt erre, fel akarták robbantani a Duna-hidat, szerencsére még időben elkapták őket, és bizonyára több száz éves börtönbüntetés vár rájuk, a megátalkodott ellenség azonban nem nyugszik, bizonyára újabb diverzánsokat fog bevetni a hid ellen. Erre én elmondom, hogy a régi háborúban itt még nem volt híd, a bátor felszabadítók csónakokon és dereglyéken keltek át a folyón, bátran megrohmozták a szőlősdombokat, ismertem is egy ilyen háborús hőst, szétlőtték a térdét, mégis kuglibajnok lett belőle, és ismertem egy másik háborús hőst is, aki kopaszra borotvált fejével járta a világot, de az elővigyázatos egyenruhás embereket nem igen érdekelte a régi háború.

Ráhajtuk a hídra, amelyet még nem robbantottak fel az ellenséges diverzánsok, itt is igazoltatnak bennünket, aztán átgördülünk a

túlsó partra és befordulunk a Süllő-szigetre. A sziget nagy fái most nem zöldek, csupasz ágaik sötétbarnák, és olyan szárazaknak látszanak, mintha soha többé nem akarnának kiszöldellni. A faházak is sötétbarnák, körülöttük egyenruhás emberek ténferegnek. Egy rossz utazás után megint egy csúnya helyre érkeztem. És itt már senki sem hiszi el Szabó Zoltánnak, hogy én híres szerkesztő vagyok, és a fényképezést sem engedélyezik. Szabó Zoltán azonban még mindig lelkes, elindul megkeresni a három őszhajú öregasszonyt, én megyek utána és nem vagyok benne biztos, hogy örülni fogok a találkozásnak, mögöttünk egy terepszínű szabadságharcos lépked, hosszú haja és hosszú szakálla van, első pillantásra egy szakállas orosz katonaszökevényre emlékeztet, de az orosz katonaszökevény ásót hordott a vállán és valahogy nagyon szomorú szakálla volt, a terepszínű harcos viszont puskát hord a vállán és szakálla fenyegetően meredezik ránk, szemmel láthatóan nem tetszik neki Szabó Zoltán lelkesedése és buzgósága.

Azután Szabó Zoltán hirtelen lecövekel és már egyáltalán nem lelkesedik. A nagy barna fák között egy faház üszkös maradékai látszanak. Kérdően nézünk szakállas kísérőnkre, ő a vállát vonogatja, azt mondja, hogy egy éjszaka leégett a faház. Bizonyára felgyújtották, jegyzi meg halkán Szabó Zoltán, a szakállas mégis meghallja, de megint csak a vállát vonogatja és megismétli: hogy egy éjszaka leégett a kis faház, minden benne égett. Ezek szerint a zongora is, mondom Szabó Zoltánnak. A szakállas harcos erre elmosolyodik és azt mondja, hogy hála istennek, a zongora is elégett. Ennek mindenki örült, mert az egyik bolond öregasszony szinte éjjel-nappal csapkodta a zongorát, minél több katona jött a szigetre, ő annál hangosabban zongorázott, a másik kettő meg esténként énekelt a zongoraszó mellett, öreges, rezgő hangon. Tulajdonképpen bolond volt mind a három. A legbolondabb az volt, aki zongorázott, már véreztek az ujjai, de ő még akkor is csapkodta a billentyűket. A másik is bolond volt, aki állandóan a körtefákat nyesegette, hiszen ez a vizenyős talaj egyáltalán nem jó a körtefáknak. És bolond volt a harmadik is, aki alig tudott már járni, erősen sántított, mégis folyton a veteményes kertet kapálgatta.

Összenéztünk Szabó Zoltánnal. Igen, majdnem bizonyos, hogy a Torontál nővérek laktak itt, és aztán egy éjszaka rájuk gyújtották a faházat. Megkérdeztük, hogy mi történt az asszonyokkal. Ők kimenekültek a házból, mondja a fegyveres harcos. Egész éjszaka nézték az égő, parázsló faházat, reggel meg elmentek valahová a partra, a szőlősdombok közé. Az egyikük, talán a legbolondabb, azt mondta, hogy egy fehér falú kastélyba mennek, ahol senki sem fogja őket megtalálni. Nagyon messzire kell menniük, mert errefelé nincsenek fehér falú kastélyok.

Ezután a szakállas szabadságharcos, aki már egyáltalán nem emlékeztet orosz katonaszökevényre, felajánlja, hogy elkísér bennünket a parancsnokhoz, aki majd beszél nekünk egységük harci tevékenységéről, hiszen bizonyára azért jöttünk, hogy a harci tevékenységekről írjunk. Rábólintottunk, hogy igaza van.

Gion Nándor regényét Magyarországra való áttelepülése után, 1994-ben írta. A szerző hagyatékából közöljük. (A szerk.)

Kántor Lajos

Krisztus meggörbült térdei mögé...

(Magyarok, szerbek – Budapesttől Belgrádig)

Az *Aranyat talált* című, könyvformában már posztumusznek számító Gion-regényét illik – mert lehet – behelyezni a XX. századi magyar próza vonulatába. Különösebb keresés, intertextuális kutatás nélkül adódnak a párhuzamok, az asszociációk, a viszonyítások. Például:

„Elmentek a Kálvária teraszáról. A sötétben kitapogattam a legvastagabb karperecet és Krisztus meggörbült térdei mögé helyeztem. A többi ékszeret zsebeimbe raktam és elindultam hazafelé.

Kerülővel mentem, áttértem Beglukba, benéztem a Gyurák-kocsmába. Rusznyák Maris egyedül árválkodott az egyik sarokban, senki sem nézett feléje. Leültem az asztalához, rendeltem egy üveg bort és egy üveg szódát.

– Álmodtál mostanában Török Ádámról? – kérdeztem.

– Az éjjel a hajamat simogatta, és azt mondta, hogy én vagyok a legszebb nő a világon. Életében nem volt hozzám ilyen gyöngéd.

– Lehet, hogy nem volt gyöngéd, de azt, amit mondott, mindig komolyan mondta. Ifjúkorunkban sokat beszélgettünk a Kálvária teraszán. Már akkor is garázdálkodott, rabolt és gyilkolt, de komolyan beszélt. A zsákmányt Krisztus meggörbült térde mögé rejtette. Megnézhetnéd. Hátha hagyott neked valamit.”

Ez persze jellegzetes Gion-próza, a kitűnő *Virágos katona* és a *Rózsaméz* (együtt: *Latroknak is játszott*) lapjaira is beférne. Vagyis, Gion Nándor ebben az utolsó, befejezett regényében önmagával (stílusával, jelenítő erejével, szemléletmódjával) azonos. (És rokon kolozsvári pályatársával, a vele közel egyidőben távozott Bálint Tiborral, a *Zokogó majom* írójával – noha Bálintban több a bevallott líra, érzelmesség.)

Vissza- és előrelapozva az *Aranyat talált*-ban, itt-ott talán meglepő író-nevek (művek) villannak fel az olvasóban. Mindjárt a könyv elején, a háború nyomait elevenen őrző Budapest szólal meg:

„A fiúk hatan voltak, elképedve és még mindig gyanakodva hallgatták Tölgyesi Mihályt, azután mégis szétszéledtek, rakásba raktak egy halom lécet és deszkát, tüzet gyújtottak, Lékó Zoltán a romok között kondért is talált, a közelben állt még egy épségben maradt artézi kút, megtöltötte vízzel a kondért és a tűz fölé akasztotta.” – A kegyetlenebb mondatok a történetből előbből volnának idézhetők, hogy nyilvánvalóbban Déry Tibor néhány nagy novellájára gondolhassunk.

A közelebbi időből, sőt egészen közeliből egy (történelmileg) jellegzetes passzus: „Tölgyesi Miska megbízói elvárják, hogy ne csak Szenttamáson, hanem szélesebb körben is találjon megbízható munkatársakat. De maga ezzel ne törődjön. Vonatozgasson. Látogassa meg régi barátait, beszélgessen velük, az asszonyoknak is udvarolhat, ha még van kedve hozzá, de ne szervezzen be senkit, ezt majd mi elvégezzük maga helyett.” – Ki feltételezné, hogy a Budapesttől távoli Szenttamáson, egy mezőn is olyasminek tétetik ki, mint az arisztokrata család sarja? Ki hitte volna, hogy Gion Nándor egyszer Esterházy Péter (a *Javított kiadás* szerzője) közvetlen közelébe kerül?

Természetesebb közelség tárul fel az ilyen mondatokból – noha funkciójuk szerint a távolságot (az időbelit) hivatottak jelezni: „Verbász alaposan megváltozott a háború után. A házak olyanok voltak, mint régen, az emberek azonban javarészt kicserélődtek. A kitelepített németek helyére montenegrói családokat hoztak, ők kerültek nagy többségbe a kis városban, a maradék magyarok meghúzták magukat, az utcán jövevények hangoskodtak, sokkal harsányabbak voltak, mint régen a svábok, szóval a változás nem lett előnyös. Betértem az utamba eső első kocsmába, amelynek valamikor német neve volt, de gyorsan átmázolták Titogradra, Crna Gora fővárosának nevére.” – Ez ugye valamikor Molter Károly, azaz *Tibold Márton* világa volt, de hát ő nem várta meg a kitelepítés és átkeresztelések korát.

Rojtos Gallai István a feleségével, Rézivel vitatkozva – őket igencsak ismerjük, régtől fogva – így gyözködi az asszonyt: „Az még az első háború előtt volt. A mai Európa egészen másfajta már. Magyarországot pedig oroszokkal díszítették fel. A díszek körül akadhatnak hitvány magyarok, akik csúnyán elfajzottak.” – Az utolsó előtti mondatot tulajdoníthatnánk akár Örkény Istvánnak is, az egypercesek idejéből.

Végül, akit nem egy-egy kiragadott passzushoz társítva említhetünk mint a Gion-prózában (persze, csak közvetetten) szerepet játszó: a mára igaztalanul felejtett Nagy Mestert, Móricz Zsigmondot. Móricz köpenye, kézfogása nem hagyható figyelmen kívül a narráció e fajtájának elemzéséből. Divatok jöhetnek, mehetnek, sorjázhathatnak a tagadások, tagadások tagadásai – Móricz (ahogy Esterházy is leírta egy kiváló esszéjében) túléli mindezt, újra és újra figyelmeztet a regény (egyik vagy a legfőbb) feltételére: a történet sodrásának szerepére – nem utolsósorban az olvasó meghódításában. A történet pedig akaratlanul vagy akarva történelmet is jelent (többnyire), Gion Nándornál bizonyosan. Itt kémtörténet és egy szörnyű kor szövetkezik, s a kettő együtt felgyorsítja az elbeszélést, gyorsabbá teszi annál, ahogy ezt Gionnal megszoktuk. (Egyébként Móricz Zsigmond is kísérletezett efféle – néha „kommersz” gyanús – gyorsítással, a populáris irodalomra való kacsintással, de más irányban. A „javított kiadások” világa akkoriban, legalábbis Móricz körében, elképzelhetetlen volt.) Az örök álmodozónak képzelte Rojtos Gallai kényszerűségből, kalandból ül vonatra, vállalja a kettős ügynök szerepét, megpróbálja – eléggé sikeresen – mindkét megrendelőjét, a szerb (jugoszláv) és a magyar titkosrendőrséget kiszolgálva becsapni, egymás ellen kijátszani; és e vajdasági vonatkozások, budapesti meg belgrádi látogatások során olyan figurákat ismerünk meg, mint Püspöki Sándor meg Fehér Jóska – egyik itt, a másik ott épült be az apparátusba. Rojtos Gallai István mindezenközben megőrzi különös önmagát. Ahogy a sajátos formájú hírszerzésben társa, Tölgyesi Mihály jellemzi őt megbízójának, Püspökinek: „Rojtos Gallai István módfelett óvatos és ravasz ember. Ő az örökös túlélő fasizmusban és kommunizmusban, szerb világban és magyar világban.” Amolyan legújabbkori népi hős talán? XX. század közepi-végi Rózsas Sándor? Hogy a kérdés egyáltalán föltehető, azért e javításra érett kor tehető felelőssé.

Rojtos Gallai egyébként nem csupán viselkedésbeli fölényével érdemli figyelmünket (korántsem állítanám, hogy a becsülésünket), hanem korjellemező szövegeivel is. Idézzünk ismét egy beszélgetésrészletet, a regény elejéről; Rojtos Gallai képviseli itt, természetesen, a hagyományok tiszteletét:

„Az ifjú vörös ember futó pillantást vetett rám, bal karján nagy tarisznyát tartott, jobb kezével újabb kukoricacsövet tört le, beledobta a tarisznyába.

– Szeretem a fiatal, puha főtt kukoricát – mondta hanyagul.

– A másét?

– Én kommunista vagyok – folytatta zavartalanul. – Jogom van elvenni azt, ami politikai munkámért megillett Sztálin elvtárs is megmondta, hogy azok a pártkatonák...

– Sztálin elvtárs elég messze van innen – vágtam közbe. – Én viszont egész közel vagyok.”

Ez a mezőéri közelség, Rojtos Gallai otthonossága az idegenséget sugalló világban, a magyar-szerb viszony alakulása jelenti a szubjektív-objektív tétet, a feltétlen eredetiséget Gion regényében. A regényhős által képviselt alulnézet merőben újnak számít a kérdések hivatalosnak elfogadott megközelítésében. Még egy, utolsó idézet az *Aranyat talált* lapjairól; a kérdező a jugoszláv belügyes káderré vált magyar néptanító, Fehér Jóska, a válaszoló a kémme avanszált szenttamási mezőőr:

„– Tessék. (Fehér pénzt ad át az információkért Rojtos Gallainak.) Én bőkezű ember vagyok. Mi magyarok tartunk össze.

Elvettem a pénzt és magam is nyájásabb hangra váltottam.

– Ezt a szöveget már hallottam valakitől. Egészen rendes emberektől.

– Budapesten?

– Lehet.

– Jól érezte ott magát?

– Túrhetően. Szép város.

– És Belgrád?

– Ronda. Meredek utcák...Majdnem kiszakadt a tüdőm, amíg ehhez a piszkos házhoz értem. Az ilyen hullámos tájék nem tisztességes alföldi magyarnak való. Magának sem kellett volna ide jönnie. Térjen vissza a síkságra.

– Szép város lesz ez a disznópiac – mosolygott Fehér Jóska. – És sok hatalom van ezekben a piszkos házakban. A házakat egyébként majd tisztára mosatjuk.”

Ennyit hát idézetként, a sok többi után, mutatóban, igazolásul, hogy ezt a könyvet – a 2002-es év talán legjobb magyar regényét – olvasni kell. Történelem és emberi sorsok tárulnak föl benne (ha néhol publicisztikai betétekkel is). Mint ahogy Gion Nándor immár lezárult egész életműve eredeti epikába ágyazott magyar, délvidéki história. És ez azért a mai (poszt)modern korban sem elvetendő érdem. Az irodalomtörténet pedig majd a megírja a méltó Gion-fejezetet.

Ágh István

Hajnali zarándoklat

Jékely Zoltán emlékére

*Átutazóban egy letűnt világ
kellékei közt találja magát,
ifjúkori kalandok színterén
ábrándozik, úgy érzi, visszatért
és folytatódik, ami megszakadt,
az emlékképnek tetsző alkonyat
életre kel, s már az se meglepő,
ha megszólítja a szembejövő,*

*Kutya legyenek, ha ez a nagy bajusz
nem az én osztyálytársam, s fölragyog
a régi fény az elnyűtt arc mögül,
köpcös természetén bőrbekecs feszül,
ő lenne az, ki együtt udvarolt
vele, s a szertoma királya volt?
s most is a lányra emlékezteti,
Mit tudsz Carmenről? s rögtön csengeni*

*hallja, nevetni képzelet a szép
vörösésbarna jelenés nevét,
Carmencita? pár mondatra való
emlék maradt belőle, áradó
szerenádra a brikett zápora,
a Bagolyvárból cigánymuzsika
hív, A vendégem vagy! és befelé
tartó vendége gyönyörű zenét*

*hall másfelől, mert azt az ablakot
látja, ahol fészülködni szokott,
amint százezer hegedűhuron
játszott, a bomló hajzuhatagon,
jól esne most is a kacér ütés,
melyet titokban ágyékára mért,
mikor egy vízitündér aranyos
bőrén siklott ölébe a Szamos.*

*Épp nyolcat üt az óra Szent Mihály
tomyán, elmúlik minden, ami fáj,
rengeteg dicsekvésre érdemes
kerül elő a habzó, felszínes
szavak nyomán, s rögtön helyet cserél
kikapós asszony, szegény kis cseléd
a piroslámpás ház papnőivel,
s újabb liter, s újabb férfisiker,*

*Gyöngyházi Kálmán, Komsa Boldizsár!
egyikük hangolja a másikat,
az otthon maradt így mutatja ki,
csöppet sem alábbvaló, mint aki
elszakadt innen, csupán fordított
szerepet osztott reájuk a sors,
most ő ragyog, a bőrbekecs zsebét
asztaluk fölött dülleszt a pénz,*

*és a ráadás egyre szaporább,
már nem csak együtt isznak áldomást,
Ma én vagyok a császár! féldecit
isznak a csapzott muzsikások is,
a pohármosó nő meg az egész
kocsma, elázott kocsmatöltelék,*

és az sem érdekes, miért e nagy
tívomya és ki az a két pasas,

lehet-e annál riasztóbb magány,
ha maga körül nem lát senki mást,
csak egy vak cimbalmost, bár még az is
magának játszik olyant, hogy a szív
belesajdul, és mintha már a múlt
vattás ütői pengetnék a hűrt
a havasokban, s onnan száll ide
a szüle hazahívó éneke.

Minden idevalósi hazament,
a kihalt városban egyetlen egy
élő kísértet kószál, ő maga,
a temető is zárva, kapuja
vaskilincs kézfogása elriaszt,
a sikátorban fekete kupac,
kálváriája egyre rémesebb!
belebotlik a rongyokba gebedt

koldusba, hanyatt-homlok menekül
saját hangos lélegzete elől,
lábujjhegyen, mert hátha ott lapul
a szegletekben valami gyanús
leselkedő, s ha fölfigyelne rá,
gyilkost kiáltana, bár semmi mást
nem követett el, csak hogy újra itt
vele akármi megtörténhetik.

Hajnalcsillaggá lett a szélkakas,
sármányok szállják meg a lombokat,
tollászkodnak, a fiatalok
hajnalok madárkáját hallani,
és éppen itt! a szépeplékű ház
előtt éri a napszakváltozás,
idézvén beavató, avatott
mestermőket a forgószinpadon,

a kapun az a sárga-kék-piros
kukucskáló most is picit nyitott,
a csengettyű húzója ugyanúgy
lóg, előbb benéz, hogy majd odanyúl,
de olyant lát, ami nem volt szokás,
túl későn érkezett vagy túl korán?
féltucat lány mosakszik rendkívül
lengén a csuklós nyomókút körül,

hallatnak olyan önfeledt ricsajt,
vegyesnyelvű rikácsolást, kacajt,
hogy elképed a bőség kihívó
látványától, egyikük a lavór
fölött guggol, és vizet mereget
combja közé, keble lendületes
tánccal követi mozdulatait,
Mi lehet most a taksa? maradék

pénzét adná, a nadrágjába varrt
átcsempésztett három napóleont,
a gyönyörért, már arra sem ügyel,
ha lesben áll, magát ne fődje fel,
cigarettára gyújt, a kattanas
s a láng kivált olyan sivalkodást,
futást, mint ölyv a csirkeudvaron,
mivégre ez a szende buzgalom?

ilyesféle házaknál nem divat
seprűnyéllel fogadni az utast,
és Mit keresel itt, te jómadár?!

*rikácsolja románul a madám,
ismeretlen, mégis csak az lehet,
ki rátámad, Egy kis szeretetet
nagysád, közel lép, s akkor valami
olyant lát, mit be sem mer vallani,*

*megjelenése bármilyen zilált,
papucs meg hajháló, a pongyolás
külső kívánatos dámát takar,
alakjából a dévaj, fiatal
tündér villantja mozdulatait,
illőbb helyzetben kéne mondani,
Carmen! Carmencita! e bronzvörös
bujá haját kereste mindenütt,*

*nem izgatja, mit képzelt a diák-
lányokról, s minek hitte a tanárt,
hány éven át zarándokolt ezért
a bizarr kora nyári hajnalért,
áldott legyen a kétesmúltú hely,
hol földi lett az égi szerelem,
miként az ég színévé bomlik a
lilabélésű selyempongyola.*

Nagy Gáspár

Álomi Jékely-órák

Az órák, jelentem, varázslatosak, tökéletesen álomszerűek voltak. Most mintha én is álomban felelnék Valakinek, aki kérdeget, kihallgat... Talán egy angyal. Igen, bizonyosan egy angyal. Kapaszkodom erősen az angyalszárny-suhogásba, mely mint az idő, az „idő-sárkány” múlása – valószínűtlen. Azaz visszavonhatatlanul nem történik semmi, de mégis hallható és tapintható, jelenvaló a csoda.

Hajdanán, mintha csak tegnap lett volna, de éppen harminc éve Kormos Pista nevezte egyik próza-gyöngyszemében – a hatvanesztendős Jékelyt köszöntvén az ÉS-ben – *kiűzetett angyalnak*. Ama Biblia-beli Gábiel szenvedő, kiűzetett iker-társának, de mégis Isten követének. Kormos is éppen harminc esztendőt szánkázott visszafelé az időben, hogy a jellegzetes portrét oly plasztikus elevenséggel fölrajzolhassa, nem feledkezve meg arról a kivételes névsorú költő-tablóról sem, amely akkoriban – azokban a sivatagos időkben! – mégis rendre fölillant a Centrál kávéház nagy tükreiben.

Előbb Kormos Pista, majd Rába György egyiként felsőfokon rajongó „Jékely-szemináriumai” után bátorodtam hát fölívni, sőt versekkel is zaklatni a legendás, többszörösen kiűzetett poétát. Aztán már első látogatásomkor megláthattam a szeme sarkába tolakvó könnyet is, amikor a híres versébe foglalt *marosszentimrei templom* képét nézegettem parányi dolgozószobája falán. Ebben az árulkodó könnycseppben, gyémánt-sűrítvényben, azt hiszem, benne volt mindaz, amit elveszített szülőföldjéről, ifjúkorának édenéről, Erdélyről, s annak tájairól és embereiről, ezüst-pisztrángjairól és sellő-lányairól elsóhajtanak feledhetetlen versei. Megtanulhattam tőle éppen azt is, mily gyönyörű borzongással lehet a halálról, az utolsó szóra érdemes dologról dalolni ama „*síri hapták*” előtt.

Jártam hát szorgalmasan Jékely Zoltán színe elé a budai Frankel Leó utcába. Az ORFI (a ma újra Irgalmasok) kórháza mellé: a *Csillagtoronyba*. Így mondom magamnak is, másoknak is. Így mondom már több mint húsz esztendeje, amióta nincs ő. Így mesélem, így álmodom tovább költői kamasz- és sihederkorom legszebb éveit.

Mit szerettem, mit csodáltam benne annyira? Természetesen a rendkívüli verseket író, egész lényében, jelenésszerűen is megmutató költőt. A versein túl pedig azokat az izgalommal várt találkozókat, amikor cseppet sem mindig maga nyitott ajtót s bekalauzolt a hajdani cselédszobából dolgozószobává alakított szentélybe. (Egyik-másik gondjára bízott unokáját, például a Gáspár névre hallgató druzsámát, a kedélyes bemutatkozás után, egy eléggé egyértelmű futballista lábmozdulattal kitéssékelte, mondván: mi most komoly dolgokról cserélünk itt eszmét.) S valóban: lelkesülten beavatott éppen soron levő munkájába.

Hallgattam a készülő hatalmas Széchenyi-*Napló* általa fordított legjobb, de még csiszolandó részleteit. Máskor oldalakat olvasott vagy olvastatott – s nyelvi zamatokat szinte kéjjel, kétszer-háromszor is ismételve ízeltette velem – a nyilván gyönyörű „zöld selyemtopánkás” Wesselényi Polixéna *olaszhoni és svájci útikönyvéből*. Ha jól emlékszem, egy ilyen Polixénás szép „nőnemű” napon toppant be fotós barátunk Móser Zoltán, hogy a Mester ráncokkal szabdalta „nagyálmú garabonciás homlokát” megörökítse. (Egy meglelt képen éppen a kézirat ritka fordulatait böngésszük...) A könyv ugyancsak gyönyörű nyelvezetű utószava is Jékely műhelyéből került ki.

Kiadói, szerkesztői múltam legszebb emlékei közé tartozik, hogy Jékely Zoltánnal is együtt dolgozhattam. Például világra segíthettem azt a Dsida-kötetet (1980-ban a Móra Kiadónál, Magyar Irodalom Gyöngyszemei sorozatban), melyben hosszú évtizedek után végre szerepelhetett a *Psalmus Hungaricus*. (Addig oktalanul tiltották a honi cenzorok!) 1979 karácsonyának éjjelén a *Psalmus* korrektúrája fölé hajolva könnyeztem végig ezt a hatalmas magyar zsoltárt. S örültem, hogy később elmondhattam e rendkívüli élményt a kötet külső szerkesztőjének, Jékely Zoltánnak. (A munkára még Kormos Pista kérte föl, s igazából évekig ő harcolt ezért a tiltott versért... Ezt Jékely Kormos-Yorick legnagyobb kiadói tettei közé sorolta.) Vagy a másik könyves együttműködésünket említsem: a tragikus balesetben elhunyt magyarózdai költő, Horváth István (aki még Kolozsvárról az ő felfedezettje volt, s Jékely fádalmasan szép sorai olvashatók sírkövén) hátrahagyott verseit állítottam össze a Magvető Kiadónak (*Ütközők között*), s gyakran kikérhettem véleményét, tanácsait, sőt előszóként egy korai, de máig érvényes méltatását közölhettem.

Az „utolsó szót kereső” költő hűségese és igazi műzsjának mindig is a legszebb nőnemű álmod gondoltam. Tehát nyugodjunk meg: holtában is álmodik tovább, álmodik nekünk. Most, kilencvenévesen is, nem öregedvén, álomi verseivel és prózáival, álomi lényével a „Csillagtorony kincstárnokaként” néz le ránk. Mintha visszhangozná, versként üzenné Valaki: ... *azóta sem szünetelnek, folytatódnak... az álomi Jékely-órák*.

Ferdinandy György

Odaát

Azok, akik visszajöttek, valami alagútról szoktak beszélni. Valami nagy fényről. Egyetértenek abban, hogy ez a vakító fényár kellemes. Leírhatatlan boldogság tölti el őket, dadognak, nem tudják kifejezni az érzéseiket. Arról, hogy miért jöttek vissza, kevesebbet beszélnek. Nem akarják megbántani a környezetüket.

Befejezésül, egy kérdés. Minden esetben megkérdezik tőlük, hogy ez a kirándulás a túlvilágra megváltoztatta-e az életüket. Megváltoztatta, természetesen. Mindennek örülni tudnak, úgy, mint minden felgyógyulóban lévő nagybeteg.

Vannak persze, akik csak azt látják, amit látni akarnak. Az ilyenek nevében nem beszélhetek. De a többi: az alagút, a fény és a meleg, én előttem sem ismeretlenek.

Ami a megérkezés boldogságát illeti: lemondani jó. Minden felelősségtől megszabadul az ember. Rábízta magát valami nála nagyobbra. Hallom, a fagyhalál is ilyen fényes és meleg.

Visszajönni már nem ennyire kellemes. Száraz a torkod, csapkodnak, kiabálnak körülöttem az emberek.

*

Azokban az időkben a trópuson éltem, mint akkor mondtuk: száműzetésben. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az ember tesz-vesz ugyan, jár-kel, beszél, de – nincs jelen. A társai valahol messze élnek, a tájak, ahol jár, réges-régiak. Mégis, ez a régmúlt számára a valóság, és csak álom, rossz álom a jelen.

Én is a régiekkel társalogtam minden éjjel, észre se vettem, hogy múlnak az évek, lassan megöszül a feleségem, és felnő a fiam.

De erről csak ennyit. A száműzöttek zombik. Élőhalottak. Alig-alig emberek.

Azután egy szép napon én is megbetegedtem. Kórházba kerültem, aláírtam egy nyilatkozatot. Feleségem egész éjjel mellettem szipogott. De én még akkor is a régiekkel társalogtam. Biztam benne, hogy visszakérek közülük, ha meghalok.

Amikor betoltak a műtőbe, mondják, ott állt az ajtóban a fiam. A műtő ajtajában mindig ácsorognak emberek.

Az altatót most is túladagolták az orvosok. Nem tudták, hogy annak, aki félálomban élte le az életét, elbóbiskolni nem nagy dolog.

Az ébredés annál nehezebb. Mintha zárt koporsóban dübörögne a láрма. Kimásznál belőle, de nem tudod felemelni a fejed. Még álmodsz is. Én azt, hogy nem térek magamhoz. Ezért van ez a csapkodás. Próbálják megmenteni az életemet.

Amikor kitólnak a folyosóra, a mennyezetet már égnek a lámpák. Beesteledett. Most, látom őket egy pillanatra. Sírnak, simogatják a fejemet. Azután becsukódik az ajtó. Az intenzív osztályra egyedül mennek a betegek.

*

Hogy mennyi idő múlt el? Amikor magamhoz térek, üres körülöttem a terem. Nincsen már sötét, nem egészen. Mintha pirkadna, most utólag így érzékelem. Sűrű, barna fény, az ágyam – ez is benne van a képben – fent áll, a tizedik emeleten.

És hát valami nagy zúgás van a levegőben, ez az, amire a legtisztábban emlékezem. Dübörgés és sistergő szellőkések. Szemben, a falon van egy óra is, de a mutatókat nem látom. Nem is érdekelnek. Ahol fekszem, nem órával mérik a percekét.

Hát csak így. Odakint tombol a szél. A személyzet elmenekült, az intenzív osztályon nincsen rajtam kívül beteg. Amikor behoztak, éppen közeledett egy hurrikán. Most megérkezett. Ledönti a fákat, szétszaggatja a vezetékeket. Húszméteres hullámokat görget a tenger, összeomlik a tizedik emelet.

Itt felejtettek, kétségtelenül. Nyitott szemmel fekszem az ágyon, ami olyan keskeny, hogy minduntalan lecsúszik róla a kezem. Nyugodt vagyok. Furcsa, időtlen várakozás. Várom a feleségemet.

Azután egyszer csak megnyílnak a zsilipek. Visszakérek az emberek közé. Megtelik körülöttem a terem.

Az intenzív osztályon dél-amerikai a személyzet. Izmos, barna lányok, rámosolyognak a betegre, és mindenkit úgy szólítanak: édesem. Égnek a lámpák, csillognak a műszerek. Egy kolumbiai fiú felültet, megigazítja alattam a párnát.

– Megborotváljam? – kérdezi kedvesen.

– Elment a vihar?

– Miféle vihar? – és rám nevet.

Megpróbálják letagadni. Annyi baj legyen. Tudom, amit tudok: kinőtt a szakállam. Itt fekszem, napok óta. Megérintem a bőröm: ezt itt az állam, és ez itt a kezem.

– Mi van szerelmem? – kérdezi a nővér.

Süt a nap. A hozzátartozók nemsokára bejöhetnek. Tiszták és illatosak már a betegek.

Gyakran sírok ezekben a napokban. Ha megállnak fölöttem, ha megsimogatják a fejemet.

Egy reggel felöltöztetnek, tolókosiban várok a parkolóhelyen. A fiam magas és komoly. Lassan vezet, az utak rázósak a szigeten. Ez itt az egyetemi város. Valami leírhatatlan nyugalom. Véges-végig, a jólismert helyeken.

Hátra van még a kérdés. A szokásos. Hogy ez a kirándulás megváltoztatta-e az életemet? Meg, természetesen. Hunyorgok, nézelődöm, mint minden lábadozó nagybeteg.

De van még valami más is a csomagban. Csak most, utólag jut eszembe, hogy odaát egyetlen egyszer, egyetlen pillanatra se látogattak meg a régiek. Sem az élők, sem a holtak. Egyetlen pillanatra sem voltak velem.

Látom a világot, ahol élek. Ezt a tájat és ezeket az embereket.

Báthori Csaba

Utcarészlet

*Itt járok naponta: felgöngyölöm
a göröngyös bélyegzőpáma aszfaltot
egymászás cipótalpamra. Öröm
s bánat lehangyni egy-egy utcasarkot*

*errefelé, ahol a szürkeség
csípős, maró párái gomolyognak,
ahol a selyemsonkaszínű ég,
mint hónapos sír, esténként behorpad.*

*Kevély kőkockák közt araszolok.
Port, kormot, faltörmelékét szítálnak
a kihullt szemöldökű ablakok,
s amint a szórványgalambok megállnak*

*a tócsa szélén, majd megittasult
csőrüket a matt felhőkre akasztyák,
elképelem: mögöttem fellazul a múlt
s a genezisre emlékeznek itt az utcák.*

*Foltos hálózatok a járdasáv
párhuzamosában: kis zúzalékok,
galambpettyecskék, meszes karikák,
olajamőbák, száradt váladékot*

*őrző háztövek, napos húgysavak
vízrajzi térképei, székürítés
töppedt hengercsonkjai, szétszaladt
köpetek pecsétje, és egy törött rés,*

*hol házfal s járdaszegély egymásra néz...
Naponta várom itt a vízözönnek
kékjét, világ végét vagy kezdetét,
a lángos pirosat, a puha zöldet,*

*földrengést várok, forgókéseket,
vihart e negatív ülepedésben -
bár adná vissza kétes rettenet,
amit megadott kétes születésem.*

Erózió

*Negyven körül érzed, hogy másfél ember
ácsorog a bőrödben. Homlokod
síkján az elvárt tekintély redői
helyett már a lemondás félelemmel
viselt árnya motoz. Szemöldököd
hegyes szegletében elkezd kinőni
egy kajla szőrszál, ahol nem szokott,
s hiába téped, irtod, bökdösöd,*

*két hét múlva megint ott cövekel,
mint egy árva antenna. Pórusodból
más vegyjelek rendjében szállnak el
igyekvéseid bomlástermékei:
arcod húsos rostélyá lefedi
szépséged, állad tokák ingoványán
süllyed, s kezded a kósza viszketésre
egy potens lószemölcsbe ütközik.*

Újdonságokkal kínál az öregség.
Másképp vonod és nyalod meg az ajkad,
mint darázsölyv korodban, – simogatni
kezded, szokatlan, képeden a tüskét,
miközben orrodba csap egy savós szag
vagy valamely eltévedt hímivarsejt
száraz utógőze. Ujjaid odaszoknak
arcodra: mintha szobrot faragnál magadnak.

Húsod megindul délre, mint a löszpart.
Bizsergő ereidben csöpp szögecskék,
lomha ólomgolyók és csipdeső
szilánkok vándorolnak, rajzanak szét -
hónod alá egy gömbpók költözik
vagy egy alattomos zugskorpió,
aki – nagy néha, szorult helyzetében –
majd csillagot szór szemedre az égen.

És ott, ahol egykor selymek égettek,
lúdtollak cirógattak, és a skarlát
szavannatűzben felserkedt velőd
cirmos pelyheket, nedves és gyümölcsös
üregárkot, bundás fészket, fűgékét
érintett, – ott most csak egy hurutos
lebemyeg, távoli ujj, bőrdíszmű
fityeg, egy második, domború köldök.

Nem másfél, – más embert szül az öregkor.
Ha apád, anyád megérmé, s belépne
szobádba, ahol végleg idegenné
oldanak a nyers, kíméletlen évek,
ők is belátnák: senkiben, semmiben
nem folytatódunk, még utódainkban
is kialussza álmaikat az isten,
és letakarja a természet tükreit.

Kettős

Nem is velem -
csak szívemen
időz a két rokon elem:
a félelem, a szerelem.

Együtt fakad,
párban szakad
az öröklét, a pillanat -
teremt a pillangó s tagad.

Egy perc, s a por
megsejti, hol
vajúdik szímet a bokor
méhében a zárt rózsasor.

Bár én vagyok
a test, a tok -
hogy őrizzem a két okot,
mely lombik szívemen ragyog?

Sejtem: hibás
a hallgatás,
e végtől végig rianás -
szívem nem méri senki más.

Mit ér, ha két
hang hív, s felét
a némaságom zúzza szét,
felét a meddő messzeség?

Vagy így halad
a lét alatt
minden megkettőzött alak -
s minden igazság másolat?

Mit őrzök én
hideg, tömény
félelem pincerejteken?
Szerelem lehet-e remény?

Aki zuhan,
az hontalan
lehet-e? Föld titkaiban
nyugszunk meg mindannyian.

Podmaniczky Szilárd

Sansz-script líra

*Ha valami újra nő
egy elbomlik helyébe
és ugyanarra
emlékeztet megint*

*

*Ha a világ bármelyik isten-
eredetség felől szagolható volna
s a sejtelmes hitek föderációja
eluralkodna, akkor
sem a visszáját látnánk
a gyönyörű fényekben úszó
de ostoba városoknak. Az emberi
tekintet nem a betonban, a földben
keresi az olajat.*

*

*Lesz egy nap
mikor
minden jóvendőmondás
véget ér*

*

*Jó napot, mondta
én vagyok a megváltó
szájában pengét forgatott
de szerencséd
a bor elvette az eszed*

*

*Vékony pimasz nap
eltelt nincs tovább
soha nem fogsz rá emlékezni
ha csak nem arra
hogy innentől nincs tovább*

*

*Valaki vár rád
de nem időzöl a gondolatnál
majd elmondja mit akar
meglepődnöd udvariasságodon kell*

*

*Térben és időben
malacbőr cipőben
harcosainknak remegve
kegyelmez az ünő*

Szabó Palócz Attila

tintahalak szárnyán

„A tintahal ma szárnyra kel”
(Papp Attila Zsolt)

„áthajtani egy nap alatt ezen a kis országon”
(Tóth Erzsébet)

a tintahal ma szárnyra kel
rezzen alatt a lég
s ahogy a Tisza-parti békák
Veránkát idéző kórusát hallgatom
(s bennem a vágy,
ó, halk nagyon...)
a bősztintahallal tartanék
s szentelnék ennek egy elbeszélő költeményt

hívtam volna aranyhalat: szállj velem!
de az aranyhalak már rég nem repülnek
árválkodni meg nem akarok
s mint mikor egy nap alatt kell áthajtani ezen a – maradék
országon
maradtam volna bariton békaként lapulva a karban,
az aszfaltra taposva,
s mint aki, miközben már
fordulnak ki száján belei
utolsó átkait
hagyja posztumusz a – volánon

a tintahal ma szárnyra kel
de szállítsuk le inkább a volánhoz
hisz ily leosztásban az jobb szerep
mint – ha a béka a múltja felett kesereg
kellemetlen is lehet múlttá válni önmagunk szemében
üssük hát el viccként a dolgok élet serényen

ne keressünk szembesülést
ne tartsunk ki és ne csapjunk vissza
ne kérdezzünk túl sokat,
mert könnyen lehet, hogy busszal jövünk vissza...
ha majd a tintahal Ikharoszt mímél, és a szélvédőre koppan
lesz majd miért taposni a gázt
keresztül s kasul az ismert világ határáig
ezen a kis országon át

...s ahogy ott fennen a tintahallal röpködék,

látom, térkép lenne e táj,
és nincsen benne köszönet...

félelmetesek ezek a drámák, melyek ilyenkor lejátszódnak bennünk
eldobottságunk,
ez a gyógyíthatatlan érzés
képzeltégeink korlátait nem ismeri
félelmetesek ezek a drámák, melyeken ilyenkor
mint Kohl János a fokhagymát
a bajai halászlébe végül

csak a dráma marad, a nincstelen testiség
ha immáron meztelen röpködünk
s meztelen tintahalak röpködnek körülünk

egy képzavar kéne,
„pattogó ostor”
drámai feszültségeink eltorzult képe
bögyös és pocakos
és májfoltos verseink
zsigereink megfakult fénye

a hatcsöcsű kocsmában üddögéltem,
iddogáltam
a nyereg alatt puhított sört,
s közben veszettül magyaráztam
hogy félelmetesek ezek a drámák
melyek
a középszerűségbe húznak
és félelmetes szabadulni is
mert itt már soha semmi
nem adja át önként a helyét
valami újnak

a tintahalak röpte ma már oly sebes
hogy nem próbálok iramot tartani...
csörrentsünk vissza inkább,
hátha felveszi valaki,
hátha beleszól... s ha „a hívott fél
pillanatnyilag nem kapcsolható”, hát beérem annyival,
hogy képzeletem a tegnapi esti
beszélgetés alkalmával úgy rakott össze,
hogy öröm lenne látni téged

akárhol is légy

a tintahalak még nem jöttek

visszásságaink újabb fejezetet nyitnak
ha most lecsukom a szemem,
s el is alszom talán,
tintahalak úsznak át előttem az éjsötétben
s egyebüktől nem is láthatom őket,
hisz a tintahalak még nem jöttek vissza,
furcsa egy vándorteremtények ezek,
a fecskékeket és a gólyákat le se szarják...
azok már rég itt uralják az ereszt alját,
s a tintahalakat ma is (az idén is)
megtagadják

Határ Győző

Örökbecs

A redemptorista rendházban nagy volt az öröm, a *Legenda Aurea* egy Új Aranylegendával bővült. Mikoron emez Új Aranylegendáról beszélünk, tudnivaló, hogy örökbecsű mives *opus* az, kire rákerítjük a szót. A hagiográfiának ez a gyöngyszeme egy 14. századi rendfőnökről szól, aki Pachomachomianus névre hallgatott. Önsanyargatásának messze földön híre ment, évről évre minden nagypénteken stigmatizált, és szent sebeit közszemlére tette.

A híre, hogy új aranylegenda született, felragyogott a kalendáriumban Pachomachomianus napja: stigmatizálásának ünnepe; és önkorbácsolásának emlékére már jelentkeztek, szentmise-mondandó, az új önkorbácsolók. Két éven át tartott az örömnünp: begyűjtöttak a búboskemencékbe, disznóölés-ingyenleves-ökörsütés-miegymás, volt minden a városban.

A harmadik esztendőben azonban történt valami, ami bár ne történt volna. A ballépés, váratlanságával és előre-mit-sem-láthatóságával ugyancsak megzavarta a kegyelet ünnepi malasztját. A kora középkori műemlék-város legöregebb házának legöregebb padlásán kitekert nagy árkus pergamenre lettek, amelyen – századokon át – a hívek borsót szárítottak. A pókhálót pókostul eltávolították, a borsót lesöpörték, a vastag porréteget letörölték róla; és hogy a fakult ákombákomokat rajta kibetűzzék, az írást átvitték az Ókumlatorium Házába. Ott az ókumlatorok nyomban feltették latinul értő ókuláréjukat, s azzal, hozzálátvást-nekiülvést éjt-nap ókumlálták a krixumkraxumokat. Hol összenéztek, hol fejcsóváltak; a végén már nem is csóváltak semmit és nem annyira összenéztek, mint inkább kerültek egymás tekintetét.

Kiderült, hogy ilyen nevű generálisa a redemptorista kongregációnak nem volt, Pachomachomianus nem volt a rendnek se gvárgánya, se kusztosza, se szerzeti rendtársa soha, még novíciusa se. Ellenben volt ugyanakkor, a 14. század közepe táján egy ilyen nevű bordélygazda. Messer Pakhomachomianusz, aki részint elragadta, részint felvásárolta a jobbágyfalvak fölős leánygyermecskéit már serdülő korban. A szűzikeket borsos áron örgrófoknak-grófoknak árulta, a lányanyákat maga avatta fel kéjelmetes szakértelemmel, és osztályozta bujaságuk és úrmértékük szerint: imígy találkozott benne Vulvaritás és Vulgaritás.

Mely krixumkraxumokból világosan kitetszett az is, hogy a bordélygazda pontos kettős könyvelést vezetett, összejátszott pribékkel-porkolákkal, éjjeli őrjarrattal; a legvégén az is ott volt, a Djszabás listája, fél éjszaka, teljes egy éjszaka kivel-hánnyal-hogyan – – – ez volt hát Pachomachomianus, az *igazi*? Vagy tán volt egy másik Pachomachomianus is, holmi Hazuglári Nagy Hamis, aki azt füllenette magáról, hogy stigmatizál (s tán tön is olyat – ökörvérhólyaggal – a ripacsok miként), s ki tudja, tán a vatikáni Biborkalapos Atyákat meg addig-vesztegette, addig-vesztegette, amíg boldoggá, és boldogságosból szentté nem avatták.

A botrány kirobbant. Kitudódott, hogy az új Aranylegenda, Pachomachomianus Csod-Dál-Lat-Tos Születése (*Nativitas*), Csudatékony Élete (*Vita*), Tettei és Csuda Mívelése (*Miracula*), korántsem 14. századi. A velencei Giudecca-negyedben ábdálta egybe a kókler-konfraternitás.

A botrányba belebetegedett a város. Eláztatta a jó híret, medievalista hitelét, tönkretette kereskedelmét, idegenforgalmát. A zarándoklatok elmaradoztak, búcsújárónak híre-hamva se volt. Ország-világ hallhatta-láthatta, hogy akit az ismeretlen hagiografusok a mennyekig emeltek és agyonmagasztaltak, mindközönséges szélházi szédelő volt, rablöharamiákkal cimboráló bordélygazda és *uzsorás*.

Akit addig tömjéneztek és imádtak: agyaglábon álló bálvány. Mit – agyaglábon? Sárlábon! Bélsárlábon!

A város az undor görcsében fetrengett. Riasztották a Bollandista Atyákat.

A Vatikánban összefutott az Antikonklávé, hogy leszedje a bordélygazdáról a keresztvizet, levakarja a feje felől a dicsfényt.

– Megálljatok! – szól oda a piros fejbúbos eminenciásoknak maga Tiarás Öszentsége – Megálljatok! Magatok alatt vágjátok a fát.

– Mitévő legyünk, Szentatyám?! – kérdezte egy-emberként a plénum.

– Egyszerű – hangzott odafentről a válasz. – Tegyétek külön az Aranylegendát és külön a Sárlegendát. Az Aranylegenda a miénk, a Sárlegenda: mindenkié.

– A Sárlegenda, hogy mindenkié, mondd?

– Úgy-úgy. A sárlegenda. Mindenkié. Aki fetrengeni akar benne, úgy kell neki.

– *Recte* – helyeselték egyöntetű fennhangon az atyák, angolra fordítva a szót.

Imamalmokba-örökmécsesekbe átigazították és bedugogatták az Új Szoftvert.

Ám ekkor csoda történt.

Se mennydörgés, se villámlás – semmi előjele nem volt. Pachomachomianus, amaz Alamuszi Szédelő, csodát tett.

Másnap új napra: piros betűs örömnünp napjára ébredt a város, és vele az ország. Az Aranylegenda a kutyának se kellett, a Sárlegendáért törték magukat mindenek.

Szarándokok és búcsújárók száz meg százezei valamennyien a Sárlegendát vásárolták a piaci sátrak alatt, valósággal megostromolták a kegyeszerkönyvárusok supelláit a sokadalmak, hogy a Sárlegenda egy-egy példányához hozzájussanak és ronggyá imádkozhassák.

És mindenek hitten-hittenek Pachomachomianus, a Szélházi Szédelő téteményeiben és csodáiban.

A Giudeccában százsámra hamisították s árulták a Korbácsot, amellyel a Szélházi sanyargatta ösztövért testét a Bordélyban, ahol remetéskedett; és a zsellérfalvakban már akadtak hajadonok, részint szűzek, részint lányanyák, akik meg se várták a Húsvétot, ők, derűre-borúra megálmoldták maguknak, és álmukban látták Pachomachomianus stigmáit, és bizonyosságot tettek a Megamártír nagyon nagy *santsége* mellett. És ezekből a kiskegyes sororokból lön Pachomachomianus Szolgálólányainak Szép Testvérülése, ama mentől irgalmatosb Sodalitás, kiről számos Nyilvános Házak elnevezvék, holott hangos zsolozsmázással ronggyá hallelujázzák a Sárlegendát.

És tanúságot tön a város; és lön a Sárlegendából – örökbecs.

Sáfrány Attila

Az ember

I.

Ha valaki a benső hangját követve (akár világi érdekeivel szemben is) erényes dolgokat cselekszik, az attól még nem lesz sem szent, sem hős, csak emberi.

Ha valaki a világ szavára hallgatva (lelkiismerete ellenében akár) méltatlan dolgokat tesz, az attól még nem lesz sem bűnös, sem gyáva, csak emberi.

Az emberi választás két lehetősége ez csupán. Ki mire hallgatva nyilvánítja ki emberségét, itt mindössze ennyiről van szó. A mesék nőies világa színezi ki ezt a választást hősvé és gyávává, a mítosz férfias világa szentté és bűnössé.

II.

Hiába próbálnál eltávolodni magadtól, úgysem tudsz elrugaszkodni! A kiindulópont (benned az én) nem egy röpködő madár, amit éppen elrugaszkodni látsz az ágról. A kiindulópont a mozgás alapállapota, nem pedig az, ami mozog. A kiindulópont (benned az én) a mozgás lehetősége, amelyet ezért magában hordoz minden elinduló. E viszony nem megfordítható. A mozgás lehetőségében nincs benne a mozgó maga. A kiindulópont (benned az én *vagyoksága*) a mozgás hiánya: időtlenség. A „kezdet” ezért valójában nem is kezdet: nem létezik. A világ fizikai „kezdet” is ilyen nem létező lehetett (Hawking), s minden ilyen, ami az időtlenségbe „nyúlik vissza” (mert a túlnanról, a világ-előttiségből „jön”).

Ezért a te túlnanról „jött” kezdeted, az éned, sohasem tett egyetlen lépést sem, a világba „lépve” azonban szüntelenül a mozgásban kell lennie. (Hiába próbálnál eltávolodni magadtól, hiába menekülnél egy elképzelt, idealizált más-énbe. Az vagy, aki vagy. A dolog ilyen egyszerű.)

A világ mozgása az értelemmel megáldott lény, az ember számára történés. Mivel az alany benne van a mozgásban, ezért az ember a történés alanya kell, hogy legyen.

Az ember viszont (a változás miatti félelmében) a történés tárgya kíván lenni. A megfordíthatatlan viszony irreális oldalát föltételezi, vagyis a kiindulópontnak, az alanynak mozgást tulajdonít. A valóságban ez lehetetlen, de elképzelhető. Az ember elképzeli, hogy ő a történés tárgya: hogy ő az, akivel megtörténnek a dolgok (s nem az, akiben benne van a történés lehetősége, sem az, aki benne van a történésben).

Nem mindegy, hogy tárgya vagy alanya vagyunk-e a történésnek. Tárgya, tehetetlen eszköze vagyunk, ha velünk esnek meg a dolgok. Alanya, ha bennünk megy végbe a történés; ha mi magunk, az énen belüli önmagunk vagyunk a változás. E létmondatban én vagyok az alany, s belső átalakulásom az állítmány. A másikban, a létezés mondatában a változás, ez a megállíthatatlan, kaotikus forgatag az alany, s én vagyok az állítmány: aki a változásnak teret és tartalmat ad, miközben maga semmit sem változik.

A bennünket alanyként uraló változást sorsnak neveztük el. A velem történetek kibeszélése tehát sorsom kitergetése. Annak az elmondása, aminek tehetetlen elszervedője voltam: legyen az örömteli vagy elszomorító esemény. Mi értelme van ennek? Minek azt a tévhitet elhinteni a hallgatóban, hogy magunkról szólunk, miközben a valóságban egyedül és kizárólag a történésről szövegelünk? (Gondoljunk itt korunk divatjelenségére, a naplórásra.) Ennek egyetlen oka lehet: szeretnénk magunkat visszahelyezni az alany pozíciójába. A velünk történetek kibeszélésének a domináns jegyei a szerepjátszás, az emlékezés hiperbolái és eufémizmusai, a fölmentések, az öngigazolások és más effélék. Az alany azonban nem attól lesz alany, hogy a középpontban van, s főként nem attól, hogy mozdulatlanul áll a maga helyén: hogy lecövekelt az énpozíciójában. Azáltal lesz alany, hogy a egyetlen lehetséges módon urává válik a változásnak: úgy, hogy ő maga lesz az, aki egészen a végcélig, szakadatlan átalakul.

Önmagunk átalakulása nem jelenti az én mozgását. Az én a mozgás alanya ebben az átalakulásban. Átalakulni tehát annyit jelent, mint a történésben lenni: újból és újból megvalósulni. A változásban lecövekelt, mozdulatlaná tett én (az ego) nem tud megszabadulni a mozgástól, hiszen alapállapota a mozgás tárgyának, vagyis mozgónak lenni. De miként tud mozogni az, ami eleve mozdulatlan? Csakis egyetlen módon: befelé mozogva. Az egonak ez a szüntelen befelé mozgása egyenes ellenéte az önmaga megváltozása felé vezető alanyi én-átalakulásnak: abban az alany a mindig-más irányában változik, ebben a befelé való én-mozgásban mindinkább önmaga lesz. Magyarán ezen az úton az ego mind egoistábbá válik. Létezhet az én-mozgásnak egy harmadik, a két előbbi egyesítő válfaja is: ebben az én egy idealizált másság felé halad (mint az alanyi én-átalakulás), viszont ezt a másságot megpróbálja (mindinkább elmélyítve) örökös énjévé formálni (mint a tárgyi én-mozgás). Az önmagunktól való menekvés egy eszményi én képzetébe eszerint megy végbe.

Ha az ember a történés tárgyává teszi magát, vagyis ha abban a hitben él, hogy ő az, akivel a dolgok megtörténnek, akkor mintegy kitépi magát a történésből, az énjétől elzárja a történésben levés lehetőségét. Az én pedig, amely nem tud a történésben lenni (megtörténni), az megvalósulni sem tud. Az én, amely nem tud megtörténni, úgy van a világban, mintha nem is lenne abban. Az én, amely nincs a történésben, az a világban sincs, hiszen a történés csak egy másik kifejezés a világra.

Nem nehéz ráismerni ebben a transzcendens énben az újkor karteziánus énjére, a filozófia *cogito*-jára. Az újkor karteziánus énje, a pszichológia egoja a történés tárgyává tett én. Hosszú időnek kellett eltelnie, míg a posztmodern filozófia fölismerte, hogy ez az én irreális alapokon nyugszik.

A karteziánus én eleve elzárja magától a megvalósulás lehetőségét azzal, hogy a történés tárgyává (s ezzel a sors játékszerévé) teszi magát. A céltalanság és a megokoltság hiánya keríti hatalmába. Ezt a céltalanságot és a megokoltság hiányát nevezi sorsnak.

Mivel az ember értelmes lény, ezért nem tud élni cél és megokoltság nélkül. (Az értelem apollói népének, a görögöknek a szemében a túlvilági büntetések legrettentőbb válfaja épp a cél és ok nélküli cselekvéssel való büntetés.) Ebből kifolyólag – mivel a magával szembehelyezett világban a sorsot, vagyis a céltalanságot és a megokoltság hiányát látja uralkodni – a célt és az okot szükségképpen a világtól elválasztott, transzcendens énben kell föltételeznie.

Ha ezután a töprengő ember a világban harmóniát, célt és okot talál, akkor azt automatikusan önmagával azonosítja. A transzcendens én, amikor a világ törvényszerűségeit kutatja, akkor önmaga után kutat a világban. Az újkor új diszciplínáját, az empirikus tudományt nemcsak az ismeretszerzés pragmatikus céljai motiválják, hanem, s ez az elsődleges cél, a világ és az én

újraegyesítésének a vágya.

Valamikor ezt az egységet a vallás fejezte ki. Ezért minél vallástalanabbá lesz egy társadalom, annál inkább a tudomány felé fordul (mint az elvesztett vallás pótszeréhez). Comte föltételezése, hogy egy vallástalanodó kort egy tudományos kornak kell követnie, ennyiben igaz.

A vallás és a tudomány egyesítő módszere egymást kizáró ellentétek. A vallás egysége alanyi egység, a tudományé tárgyi. A vallásban az ember a történés (a világ) alanya, a tudományban a történés (a világ) tárgya. A tudomány az emberre csak mint tárgyra tud tekinteni: mint valamire, s nem mint valakire. A vallás az emberben a valakit látja.

Mivel a tudomány az emberben a valamit látja, ezért számára mindenki bárki. Más szóval számára senki sem egyedi, senki sem személy. A vallás számára mindenki egyedi, mindenki személy. A gyökereitől el nem szakadt vallás számára, hiszen sokszor a vallás sem tud ellenállni a kísértésnek, hogy énjét kiszakítsa a világból. Különösképpen az intézményesült vallás nem. Amikor viszont ezt megteszi, akkor glorifikálja az ént. Úgy próbálja azt a történés alanyává tenni, hogy eközben kiszakítja a történésből. Márpedig egyedül az istenről mondható el, hogy úgy alanya a történésnek (a világnak), hogy eközben kívül áll a történésen (a világon). A vallás képébe öltözött én kiszakadó művelete ezért mindig az önistenítéssel van kapcsolatban: vagy abból származik, vagy ahhoz vezet.

A másik oldalról a tudomány is az önistenítésnek egy formája. A vallás énkiszakító művelete az én „égbeszállása”, „mennyebevetése”. A tudományé az isten „leszállása”, „epifániája” az emberbe. Ebben az értelemben a tudomány is egyfajta vallás: az isten emberré tételének a mágikus hatalmát birtokló vallás. (Az emberré vált isten a világ törvényszerűségeit kiismerő, természetet uraló ember idealista képzele.) A tudományos vallásosság költői szépségű nyelvezetén Nietzsche fogalmazta meg az isten emberré tételét az *Imígyen szóla Zarathusztrá*-ban.

Mit jelent az isten emberré tétele a tudomány művelője, a világból kiszakított transzcendens én számára? Azt, hogy az ember lép isten helyébe. Ő lesz a cél és az ok.

Az előbbiekből világos, hogy a kiszakítás műveletével az ember számára nem is maradt más választás: mivel a történés tárgyává tette magát, ezért ki kellett szakítania magát a világból, s mivel ezzel a világ elvesztette a célt és az okot, ezért önmagát kellett céllá és okká, vagyis istenné tennie.

Egyetlen másik választása lehetett volna. Ha lemond az ember legsajátabb mivoltáról, az értelemről. Ebben az esetben nem kell célt és okot keresnie, s így magát sem kell isteníteni. Nietzsche ezért magasztalta az irracionális princípiumát, a dionüszoszt, s ugyanezért tagadta az értelem princípiumát, az apollónt.

Az ember azonban nem szabadulhat meg az (eredendően hozzá tartozó) értelemről, Nietzsche is értelemmel próbálta megszüntetni azt, ami értelmes az emberben (a hatalom akarása alá vonni őt). Ez a minden érték átértékelésének a grandiózus elképzelése.

Nietzsche az etikából is ezért próbálta száműzni az apollóni fényt tükröző ideálisát.

III.

Amint azt az indító gondolatunkban elmondtuk, mindkettő egyaránt emberi: az idealizmus ugyanúgy, mint a materializmus, az önzés ugyanúgy, mint az önzetlenség. Az ember addig számít embernek, amíg mindkét cselekvésmód jellemzi. Ebből egyenesen következik, hogy az emberrel természetszerűen vele jár az alanyi és a tárgyi önmeghatározás. Így a vallásos és a tudományos egységkeresés is természetes velejárója.

Mivel eredendően kétpólusú lény, ezért az abszolutizálásának bármely kísérletét határozottan el kell vetnünk: mind az önzésre, mind az önzetlenségre, mind a tudományra, mind a vallásra való korlátozása ellene való erőszaknak számít. Ezek a kísérletek a legmélyebben antihumánusak, mert az embert kétpólusú mivoltával együtt önmagától fosztják meg.

A probléma viszont nem oldható meg ilyen könnyen, hiszen az ember kétpólusúsága egymás kizáró ellentétre épül. (Nem egymást kiegészítő ellentétre, mint amilyen a férfi-nő, szép-jó, hanem olyan egymást kizáró kontradikcióra, mint amilyen a fény és a sötét, a fehér /szín/ és a fekete /színtelenség/ kontradikciója.)

Mi következik ebből a tényből? Az, hogy az ember, amíg ember, addig magában hordozza az önellentmondást az alanyi és a tárgyi látásmód között, vagyis az emberi lét, amíg emberi marad, addig eredendően skizofrén (kéténű) lét, amelyet állandó, soha nem nyugvó benső harc jellemez.

E benső konfliktus miatt embernek lenni nagyon nehéz. Mivel értelmes, s ebből adódóan harmóniát kereső lény, ezért a benső konfliktus kínzó megléte az embert arra ösztönzi, hogy minél előbb egypólusúvá tegye magát. Az ember törekvése, hogy egypólusúvá tegye magát a benső béke utáni vágyakozásából születik. Abból született mind a vallásos, mind a nietzschei próbálkozás.

Egypólusúvá válva az ember már nem ember, attól a pillanattól kezdve túlhaladta emberségét. A vallásos és a nietzschei módszer az ember transzcendálásának a módszerei.

E szempontból mind a vallás, mind nietzschei filozófia mélyen antihumánus, hiszen programcéljuk az ember túlhaladása. A túlhaladásra pedig e kettőn s azok variánsain (az én glorifikálásának elmondott két módszerén) kívül nincs más út.

Elméletileg elképzelhető egy humánus megoldás is: az embernek, ennek a skizofrén lénynek az örökkön való fenntartása. (Ez is kiolvasható Nietzsche filozófiájából.) Nem hiszem, hogy az értelemmel megáldott lény a végtelenségig el tudná tűrni a benne forrongó békétlenséget. Ez is hozzátartozik az emberi önellentmondásosságához. Az ember olyan lény, aki csak *részben és időlegesen* tudja emberi mivoltát öncéllá tenni. Az ember a többi fajtól eltérően ellentmondásban van faj- és önfenntartását illetően is. (Amint Freud kimutatta nemcsak az élet-, hanem a halálösztön is jellemző rá.) Az emberi az egyetlen faj, amely képes az önmegsemmisítésre. Mind magának, mind fajtájának potenciálisan legnagyobb ellensége maga az ember. Egyszerre élteti és gyilkolja mind magát, mind embertársait. Az állat csak életöztönéből öl, az ember élet- és halálöztönétől indíthatva egyaránt.

Mivel az ember olyan lény, aki csak részben és időlegesen tudja emberi mivoltát öncéllá tenni, ezért én nem hiszek ebben az ötödik választásban. Az ember arra hivatott, hogy túlhaladja emberségét. Emberségünket vállalni ezért egyet jelent az emberség túlhaladásának a döntésével. Ez a humanizmus másik arca.

Keszthelyi Rezső

Lepedőn

Ébrednék lényláthatatlanul,
de kél velem
az észlátható, mint ha betűk
betűinek sokadalma már életalkalom,
és csaknem túlsúfolódom,
bár akad azért néhány hiányhely,
porszem, füst, hó- meg kavics-
áry, akárha nincs amikor;
virulhatok, ritkán ~
másképp a semmi
nem is létezhetné önmagát.

Javított szöveg

Színteherbe ejtve a kert, emlék-
lényemből virágnevek nőnek, és
szítakötőképek képzetei vélik
szárnyaikra a fényt; a vérvidék pedig
színtelen szín, néma szín, keringi
magányom, mely magának sem
tudja, miket hal meg, miket él;
valami azonban néha-néha átdereng,
az éjben meggyfehér ágak
az éji rész, szítakötők harmat-
feje pirkadatkor, és talán
rajtam is történik már a szín.

Esőtűkör

Minduntalan enyészet szülni ~
ekként tátogok; ujjbegyemet most telepedő
esőcseppbe bököm, alig-nyom, mégis
a föld mélyébe hordja szemem, és viszi
amarra is, ahol égboltokat keresnek
az egek; a pontnak testvére pont.
Eregetem a füstöt, és arra gondolok:
az élet neve sincs név: az egy-sem
tömérdekül táplál és fogyaszt
trágyát is, meg étert is egyaránt ~
és emlékemmé tűnődi nőszirmaim,
köveim és őzikéim tengerfutását.

Szöveg, amikor változik

Könnyű lepkeraj verdes át az esőn
egy csillagról, mely homlokod mögött
ég tovább ~
a tüdő öröm még ilyenkor, a szájba
betör a tér számtalan sárkány-feje,
és az elmúlás is óvja a kő
minduntalan fogyó szívét ~
és a hatalmas szín vonzásában a tenger
szarkofágja, amint nyílik belőle az ezeréves
virág ~ cserélgeted az isten alakját, ha
parázslík a lég a vér madarain,

*és vizek közepére állítsz gyertyát,
hogy lángon és túl a semmin pihenjél.*

Lőrinczy Huba

Hordalékok és diáriumok eszmecseréje

Megfelelések Déry Tibor A napok hordaléka című könyve és Márai Sándor naplói között¹

„Születünk fog, haj és illúziók nélkül;
meghalunk fog, haj és illúziók nélkül.“

Arany László: A délibábok hőse

E dolgozat címe lehetett volna akár ez is: *Hordalékról hordalékra* – hiszen nem csupán Déry nevezte így a maga tűnődő-eszmélkedő följegyzéseit², hanem egy ízben Márai is.³ Szerencsésebb viszont, ha nem mossuk el két műfaj, két, markánsan különböző szövegtípus határait, lévén, hogy a „hordalékok” a legkevésbé sem óhajtottak diáriummá válni, a diáriumok meg épp „a napok hordalékát” igyekeztek kiszorítani magukból. Nem véletlen, hogy Déry és Márai más-más viszonyban állott Jules Renard-ral. Előbbi „csak” megbámulta a napló francia géniuszának művészetét (248–251., 359–366.), példáját követni már nem tudta, s nem is akarta, utóbbi azonban – túl a hódolaton⁴ – erős ösztönzéseket is kapott tőle.⁵ Déry egész élete során irtózott a rendszeres naplóvezetés kényszerétől, s félt, hogy a műfaj elsorvasztja regényírói talentumát (248–249.) – alkatához a jóval több szabadságot biztosító, az esetlegességeket is készséggel befogadó, sokkalta kötetlenebb, vegyülékesebb, képlékenyebb alakzat, „a hordalék” volt közel. A naplórónak is termett Márai konzekvensen vállalta a műfaj fegyelmét és szabályait; másmilyen szövegtípusokkal nemigen elegyítette diáriumát, az esetlegességeket pedig megkísérelte szigorúan kirekeszteni belőle. 1948-ban papírra is vetette: „Ez a napló mindjobban megtelik a napok hordalékával. (...) Változtatnom kell és meg kell tisztítanom ez oldalakat minden szennyes »történelmi« hordaléktól és hulladéktól; csak a »lényegeset« jegyzem fel a jövőben, tehát azt, ami csak reám vagy a tüneményeket megjelölő fogalomra vonatkozik – semmi esetre sem azt, amit én felelek a tüneményre, vagy a tünemény és fogalom jelent a világnak. Így a napló »sterilebb« lesz, de igazibb tükre mindannak, amit látok, mintha a történelmi napi híreket írom fel.“⁶ Nem tisztünk itt annak vizsgálata, mennyire volt képes megfelelni a továbbiakban önnön programjának Márai, az annál inkább, hogy megállapítsuk: *A napok hordaléka* és a diáriumok műfaji arculata – még ha elvéve fölbukkannak is bennük hasonló technikával készült részletek – elüt egymástól, s hangnemek, narrációjuk is különbözik. Déry „hordalékai” oldottabbak, mesélőbbek, önironikusabbak, publicisztikusabbak, bőbeszédűbbek, Márai naplói tartózkodóbbak, esszéisztikusabbak, aforisztikusabbak, szűkszavúbbak. S mégis: ha típusában, megannyi jellegadó sajátosságában eltér is a kétféle szöveg, szembesítésük, egybevetésük egyáltalán nem okatlan és jogtalan s nem is gyümölcstelen vállalkozás. Akad bennük közös jegy, akad, mi hidat ver közöttük, rokonítja őket, ez pedig a följegyzések meditatív, elmélkedő–eszmélkedő karaktere, illetőleg bizonyos témák, nézetek, konzekvensciák felöltő hasonlósága, némelykor szinte azonos mivolta. A legkevésbé sem meglepő ez, elvégre mind *A napok hordaléka*, mind a sok kötetnyi *Napló* a szerzők töprengéseinek, a világról, az emberről, az erkölcsről, az emberiség helyzetéről és kilátásairól, az öregségről, a közelgő elmúlásról (s még ezernyi másról) vallott véleményének és kételyeinek foglalata – valószínűtlen, hogy egyetlen témában, ítéletben, következtetésben se találkozzanak egymással. Az egybehangzások, a „tisztá rímek”, – bár leginkább csak „asszonáncok” – viszonylag nagy száma mégis meglepő, sőt, meghökkentő. Meglepő, sőt, meghökkentő, hiszen 1948 után Déryt és Márait – s nem csupán földrajzi értelemben – világok választották el egymástól. Előbbi, kezdetben hithű kommunistaként, természetesen itthon maradt, s noha már az ötvenes évek első felében megtapasztalta – a Botka Ferenc gyűjtötte és kommentálta dokumentumkötet címével mondva – a „szép elmélet fonákja”-t⁷, megjárta jóllehet a forradalom után a Kádár-rendszer börtönét, a maga szocialista elveihez (igaz, egyre növekvő szépséggel) mindhalálig ragaszkodott. Utóbbi, nem kérve „A csajka és a terror” idejéből⁸, önkéntes száműzetésbe vonult, s mindhalálig esküdt ellensége maradt az úgynevezett szocializmusnak. Hihetnők: két ily ellentétes meggyőződésű és magatartású ember és alkotó sohasem találkozhat – Adyt, a *Magyar jakobinus dalát* citálván – „...süvöltve / Az eszme-barrikádokon.” Egynemely – s korántsem mellékes – dolgokban, nézetekben, elképzelésekben csakugyan antagonizmust tapasztalhatni kettejük műve közt, hogy másmilyen – korántsem mellékes – dolgokban, nézetekben, elképzelésekben találkozzanak vagy legalábbis közel jussanak egymáshoz. S ez a meglepő, sőt, a meghökkentő: a szocializmust igenlő, bár egyre szkeptikusabban igenlő Déry és a szocializmust mindenestül tagadó Márai felfogása több ponton is érintkezik. Egyikük véleménye a világról, az emberről, az erkölcsről, az emberiség helyzetéről és kilátásairól (etc.) nem egészében zárja ki a másikat. A megfelelések *A napok hordaléka* és Márai diáriumai között elgondolkodtatóak és szerföltött tanulságosak.

Déry és Márai életpályája csak kevészer, s akkor is csupán kurta időkre és igen lazán kapcsolódott egymáshoz, hogy útjaik a felszabadulás után végleg elváljanak. Amit találkozásaikról, viszonyukról tudni lehet, kitűnően összefoglalja Botka Ferenc úttörő érdemű tanulmánya⁹, bár amaz észrevételt, amely szerint 1948-at követően „...egyikük sem vállalkozott a másik bírálatára, netán támadására; feltételezhetően a továbbélő kölcsönös megbecsülés okán”¹⁰ – egy nemrég hozzáférhetővé vált adat ismeretében féligazságnak kell tekintenünk. Déry valóban tartózkodott a Márai-ellenes kirohanásoktól, mi több: az 1969-ben napvilágot látott önéletrajza, az *Ítélet nincs* lapjain rokonszenvező hangsúlyokkal idézte föl ifjúkoruk egyik közös életpezódóját, valamely külföldi útjáról pedig hazahozta az *Egy úr Velencéből* egy példányát¹¹, Márai viszont... Nos, Márai *Naplójában* is fölbukkan – mindössze egyszer – Déry neve, ámde ekként: „Reggel Lukács evangéliuma. – Aztán Petőfi »Akasszátok fel a királyokat«, ez a szánalmas gascogniáda. Írhatta volna Révai József vagy Déry (sic!) Tibor.”¹² Jelzi e szarkasztikus (és igaztalan) megjegyzés, mily lesújtóan vélekedett az emigráns a honn maradt pályatársáról, aki – minő véletlen! – „hordalékaiban” maga is szóba hozza egy helyütt a fent említett verset („Petőfi akasztófára küldte a királyokat, biztatására nem volt szükség”: 396.), hogy aztán – nem először és nem utoljára – a világot riasztóan elborító s a koronás főket, államférfiakat sem kímélő gyilkos erőszakról elmélkedjék (395–398.). Persze, Márai sommás kijelentése mit sem változtat azon a tényen, hogy Déry följegyzéseiben és az ő diáriumaiban rokonítható, így összevethető fejtegetések és következtetések szép számmal akadnak. Eltérő alkatú, meggyőződésű, sorsú, egymást másként-másként megítélő emberek is töprenkedhetnek ugyanarról, s juthatnak hasonló avagy azonos konzekvensciákra.

Déry 1964-től 1977 júliusáig gyűjtögette „a napok hordalékát”, Márai 1943-tól 1989. január 15-ig vezette a maga naplóját. Úgy

gondoltuk: a teljes diáriumszöveg bevonása vizsgálatainkba nem csupán fölösleges, hanem célszerűtlen is. Helyesebb megoldásnak tetszett, hogy Máraitól is csak az 1964 és 1977 közt keletkezett naplójegyzeteket vegyük figyelembe¹³, ekként a szembesítendő korpuszok egyazon időszak dokumentumai, ugyanazon esztendőök keretezik őket, s ez a körülmény a két anyag erős referencialitása okán korántsem lényegtelen. Mindkét szerző az őt körülvevő kis- és nagyvilágot s benne a saját léhelyzetét tematizálja és problematizálja újra s újra, egyikük sem tértől és időtől függetlenül gondolkodik. S mert „hordalék” és diárium közös jellemzője a valóságvonatkozások sokasága, az egymásra mutató szövegrészek, egynémely kérdések és állítások megfelelései kiváltképp beszédesek és tanulságosak. Nem szükségtelen tán idefűznünk: azt a tizennégy évet, amely alatt *A napok hordaléka* is készült, Déry részint Budán, pasaréti otthonában, részint Balatonfüreden, a tamáshegyi tuszkulánumban töltötte, e két „főhadiszállásról” indulván rövidebb-hosszabb bel- és külföldi útjaira. Ugyanez időszak kezdetén Márai még New York-i lakos volt („Érdekes város. Nagy hibája, hogy nem embernek való”: *Napló 1968–1975*: 95.), 1967-ben azonban visszatelepült – tizenhárom esztendőre – „a geometrikus lidércálm”-ból, „a cementsivatag”-ból (uo.: 252., 260.) a hön szeretett Mediterráneumba, a testének-lelkének enyhét adó Salemóba, innét cikázván nyugtalanul ide-oda a világban és Itáliában. S fűzzük ide még azt is: Olaszország, tájaival, városaival, embereivel mindkettejüket lenyűgözte, s mély, ifjúságukba visszanyúló gyökerei voltak e rajongásnak. A „hordalékok” írásának idején Déry is megfordult Rómában, Torinóban, Sorrentóban, Capriban, Nápolyban, Velencében – tán egyebütt is (63–66., 139., 181–190., 196–198., 592.), s bár ő – ellentétben Máraival (*Napló 1968–1975*: 19., 35., 37., 76., 87. etc.) – nem Nápolyt, hanem az Örök Várost érezte közelebb magához, s szívének a honi vidékek végül is kedvesebbek voltak az itáliaiaknál (181., 182., 190.), ugyanúgy ámult és hódolt a szépségek láttán, amiként pályatársa. S egyik voltak ők ketten a tenger iránti feltétlen rajongásukban is (183–184., 584–587.)¹⁴, ám e közös vonzalmukat már csak mellékesen és sietősen említjük.

Megfeleléseket keresvén *A napok hordaléka* és Márai naplói között, aligha a felületi, véletlenszerű hasonlóságokra, netán egybeesésekre vagyunk kíváncsiak, annál inkább a lényegi, a szemléleti összefüggésekre. Célirányos hát, hogy a mélyrétegek, a főjegyzéseket determináló szerzői-narrátori perspektíva, a világ- és emberfelfogás felől közeledjünk a szövegekhez. Számolnunk kell azzal is, hogy a „hordalékokban” s a diáriumokban tárgyiasuló szemlélet korántsem állandó és egynemű, nem mentes a belső ellentmondásoktól. Nincsen ebben semmi meglepő, hiszen a múlt időben – tizennégy év alatt! – egynémely hangsúlyok, vélekedések, meggyőződések óhatatlan módosulnak, ráadásként a szintén óhatatlan kedélyváltkozás is rajta hagyja nyomát a szövegeken (436.). Dérynél például gyakran egy „hordalékon” belül cserélődnek a komorabb s a vidámabb hangvételű futamok, hol az optimizmus, hol a pesszimizmus kerelkedik benne felül. Ő mondja egy helyt: „Derűlátás-borúlátás: egyikkel se jegyezzük el magunkat. Hullámmozgásra vagyunk ítélve, ringattassuk magunkat” (514.). Nekünk mindenestre úgy tetszik, hogy a „hordalékokban” s még inkább a diáriumokban nem a bizakodás, hanem a komorság szólama dominál; a „Non numero horas nisi serenas!” bölcselme helyett a szerzők többnyire a ború óráit számlálják, kivált a végső dolgokról, az emberről s az emberiség jövődjéről beszélve. Déry éppúgy, mint Márai, mély rezignációval, sőt: reménytelenséggel szól egyéni életének parányi, véges, semmis voltáról, s mindketten hírt adnak a kozmikus elveszettség és céltalanság tragikus élményéről. Előbbi 1977 februárjában – karmujtásnyira az elmúlástól – ekként végzi soros „hordalékát”: „Akár a makrokozmoszba fel-, akár a mikrokozmoszba letekintve, mindenütt egyéni létem törpe végességét érzem, tudatom nevetségesen felfújtt léggömbjébe zárva. (...) Ülök lámpafényes íróasztalomnál, s kitekintek a ködös, téli éjszakába. Nem látom, de tudom, hogy az Androméda köd tölem másfél millió fényévnire lángol a fejem fölött. A csillagközi porban, a Föld hátára tapadva loholok az űrben, a bolygórendszerek, a csillagtársulások és csillaghalmazok között, az egyre táguló mindenségben...hova s minek? Lámpám csak az íróasztalomt világítja meg, sokkal messzibbre nem is látok. Ha legalább annyira, hogy magamban rendet tehetnék” (625.). S íme, e tragikus hangoltságú, végső csüggedésről tanuskodó vallomás párdarabja Máraitól, az a főjegyzés, amelyet aligha véletlen mozdulat tett az 1975-ös diárium, egyben egy naplókötet zárókövévé: „Éjjel háromkor, a mindennapos lámpaoltás után (NB.: Déry is mindig akkortájt tért nyugovóra: 442., 572. etc.), az elalvást megelőző pillanatokban félhomályosan derengő álomkép: mintha az űrhajóban feküdnék, amelyet láttam egyszer New Yorkban. (...) Az elalvás pillanatában úgy rémlik, űrhajóban fekszem, amelynek Föld a neve. És keringek az űrben, reménytelenül, mert a Semmi vesz körül. Nincs hová kilépni ebből az űrhajóból, hiszen a Semmibe lépek, ha elhagyom a Földet. És nincs hová megérkezni” (*Napló 1968–1975*: 299.). A két szövegrész szemléleti, s még a szóhasználatban is testet öltő hasonlatossága megdöbbentő. Kitétszik e víziókból, hogy mind Déry, mind Márai a kozmosz végtelenjébe és jeges hidegbe belevetett űrparányinak tekinti magát (vagyis az embert), oly lénynek, ki arasznyi létével oktalan és céltalan száguldásra ítéltetett a félelmes világegyetemben, s elméje nem világosodhat meg, ő maga sehová nem juthat el; csupán a Semmivel nézhet farkasszemet. Nyoma sincs e citátumokban annak az ujjongó én- és öntudatnak, amellyel például Szabó Lőrincnél, a *Tücsöközene* 276., *Idő* című darabjában találkozhatni: „...időtlen fények közt repültem a / fényszigetenger porszemszigetén / szigetporszemek fényporszeme, én.” Kínálkoznék, hogy vizsgáljuk Déry és Márai belevettség- és Semmi-élményének esetleges összefüggését a Kosztolányival, illetőleg a József Attilával, még inkább Martin Heidegger *Lét és idő*, valamint *Mi a metafizika?* című könyvének „Geworfenheit”- és „Nichts”-fogalmával (kivált Márai esetében lehetne izgalmas és tanulságos egy ily bűvárokodás, hisz diáriumaiban újra s újra visszatér a Semmi kategóriája, a „...két Semmi – a születést előző és a halált követő Semmi –”, „...a Semmiben pulzáló örök reménytelenség”: *Napló 1958–1967*: 290.; *Napló 1968–1975*: 91. – lásd még ugyanott: 90., 127–128., 216., 275., 297.) – tér híján viszont le kell tennünk erről, beérvén kényszerűen a lehetőség jelzésével, még egyszer hangsúlyozva: a létezését egyikük is, másikuk is értelmetlennek s kilátástalannak tekinti (625. – *Napló 1968–1975*: 10; *Napló 1976–1983*: 18.).

A két, fentebb idézett s nyomasztó léltátomás arról is tanuskodik, hogy szerzőik nem fogadják el a metafizikai és egyéb istenérveket, tagadják a gondviselés elvét, ilyképp nem hajlandók megragadni a hit „koporsókötelét”. Déry kerekén kijelenti: „Materialista vagyok – ameddig lehet” (531.), és ha mégis – kevesellvén a ráció kínálta eligazítást – a kozmosz és a lét titkait kezdené faggatni, megtorpan: „Anyagelvű hitembe bezárva, nincs mit válaszolnom”, illetőleg: „Ahol megreked a tudat, ott nyomban folytatja a hit. Én is hiszek, bár nem tudom, miben” (uo.). A túlvilágban semmiképp, elhárítván magától többször is ennek gondolatát (452., 531., 625. stb.). Márait Dérynél sokkalta gyakrabban foglalkoztatja Isten létének avagy nemlétének, a hitnek, a gondviselésnek, a másvilágnak, az esetleges „folytatásnak” a problémája, ám egy vele abban, hogy ő sem kér a vallás(ok) és az örökkévalóság olcsó vigaszából. Néhány citátum: „Én (...) nem hiszek a túlvilági életben (...);” „Minden között, amivel a vallások fenyegetnek, számomra legfélelmetesebb a feltámadás fenyegetése” (*Napló 1958–1967*: 265., 289.). – A buddhizmus, „Ez a hangtalan, retorikamentes vallás egy időben vonzott, mert a ritka becsületes vallás, amely nem ígér semmit; pontosabban, a Semmit ígéri; (...) A buddhista nem remél »örök üdvösséget«;”, „Istenhit? Soha nem volt őszinte. A vallások kreálta Isten számomra mindig, a gyerekkorban is, inkább mondanak alakja volt, mint Isten” (*Napló 1968–1975*: 127–128., 252.). Kettejük felfogása kétségkívül rokon hát, de a hasonlóságok nem fedhetik el a különbségeket. Déry a jelek szerint kételytelen *ateista*, Márai viszont – legalábbis a vizsgált időszakban – inkább még *deista*. Deista, ki nem Isten létezését, hanem csak a különféle reliigiók isteneit, illetve magukat a vallásokat, dogmarendszerüket tagadja, s szenvedő deista, ki – elutasítván a sivárnak vélt anyagelvűséget – nyugtalanul, kínzó tépelődések közepett keresné

(hasztalan) a bizonyosság(oka)t, például a „Gondviselés” kérdésében (*Napló 1958–1967*: 181–182., 229., 245., 246.).¹⁵ Különbőség ez, nem is jelentéktelen, kimondhatjuk mégis: Déry és Márai hiábavalóság-tudata, úri magánya, végleges rezignációja a hitihányból következik.

S következik a ráció mindenható voltába vetett bizalom szertefoszlásából is, ama fölismerésből, hogy megrendültek avagy már érvényüket is veszítették a hajdani evidenciák, s a józan ész, az értelem csak egy viszonylag szűk körben – annak is inkább a felületén – igazíthat el. „Éppoly bizonytalan és széthúzó vagyok, mint a világ, amelyben élek” – így Déry (86.). „Ahogy a 19. században elfakult a vallásos világkép és helyében derengett a Fejlődésbe vetett hit, úgy halványult el a »bizonytalansági komplexus« korszakában a Fejlődés társadalmi, történelmi alakítóerejébe vetett hit. Ez a bizonytalanság, az ingó talaj nem szűnik rengeni a 20. század második felében sem” – így Márai (*Napló 1976–1983*: 14.). „Két vakhit: a tudomány s a túlvilág mindenhatóságában” – formuláz ítéletet Déry (452.). – „...a remény, hogy a Tudomány felel mindenre, hitegette a kortársakat” – visszhangzik rá Márai (*Napló 1976–1983*: 14.). „Nem becsülöm túl az értelem szerepét életünkben. Sajnos, harmadrangú”; „...nem bízom meg föltétlenül a logika csavarmenetében (...)”; – „Az értelem nehezen követi nyomon a természet kacskaringóit”; – „A ráció kellemes útitárs az ember köznap világában, (...) nagyjából rábízhatom magam. De ha tekintetemet leoldom a felszínről?” – ad hangot kételyeinek Déry (84., 260., 514., 531.). „A halált – mint a világegyetemet – nem lehet értelemmel megközelíteni. Nincs »értelmek«. Csak van, mint a föltétlen tények, értelem nélkül” – jelenti ki Márai (*Napló 1976–1983*: 122.). A józan ész felségterületének határaitra figyelmeztetnek egytől egyig e megjegyzések, arra, mily esendő a ráció, s hogy épp a végső kérdések megválaszolására, a legbonyolultabb összefüggések kibogozására képtelen, de még a belső rend megteremtésére sem alkalmas (316., 625.). A kozmosz, a létezés s az emberi személyiség rejtélye egyaránt hozzáférhetetlen a fűrészes értelem számára – derül ki „hordalékból” és diáriumból, ekként Márai és Déry az *agnoszticizmusban* is találkozunk. Utóbbi néven is nevezi felfogását: „Szégyenszemre bevallom, az agnoszticizmus felé hajlok...” (483.), előbbi ki is mondja – „a természet” és a „természetfeletti világ tüneményei”-vel kapcsolatban – ez irányzat jellegét: „*Ignoramus, ignorabimus...*” (*Napló 1968–1975*: 245. – a kiemelés Máraitól!). Az ember – tegyen bármit – mindig a megismerés korlátaiba ütközik, „...tudja, hogy szűk látókörén kívül is volna még mit látnia, de mit? Kérdezzen? ...nem volna rá válasz, soha nem is lenne; így hát elméje épségének védelmében beéri a részletválaszokkal” (531.). Kettejük közül Déry a makacsabb. Újra s újra hinni szeretné a ráció omnipotens voltát, hogy újra s újra az ellenkezőjéről győződjék meg, s arról: agnoszticizmusából nincsen mód kitörnie. „Unom az eszemet, mely túl ostoba ahhoz, hogy rendtevés közben belássa, nem lehet rendet tenni. (...) Nem tudja, hogy végül egy fal elé érkezik” (316.). „...az emberi lét legcsábítóbb, mert legmeredekebb kaptatója a kérdés kérdésehez vezet: mik vagyunk és mire? Az elérhetetlen kilátóhoz, melyről letekintve, a föld látszólagos rendtelensége renddé csoportosulna, (...) az emberi tényezőt is magyarázatot kaphatna”, ám „A kérdések kérdésére, hogy mik vagyunk és mire, ma éppoly kevéssé tudnánk válaszolni, mint a pleisztocénban köveket pattintató őseink” (409., 412.). S a nagy válaszokra kíváncsi, bizonyosságokat áhító Déry végtére belátja azt is: nemhogy a mindenség talánya, még egy személyiség titka is megfeythetetlen; minden ember annyiféle, ahányféleképp vélekednek róla (412–414.). Miként igazodhatnánk el a világban, ha még egy tenyérnyi földdarab – tulajdon kertünk – féktelen tavaszi zsendülése is zavarba ejt, s buja vegetációjában minduntalan eltéved a tekintet (405–408.)? S mégis: a „bőszemű” (Déry kedvelt kifejezése), a telhetetlen, a fennhéjázó ember és emberiség örökkön megkísértené a lehetetlent, ahelyett, hogy alázatot tanulna s arányérzékét finomítaná. „Mi készítette az emberiséget Babel tornya építésére? A félelem? A nagyravágyás? Vagy a hiúság? A kíváncsiság? Elégedetlenség elrendelt sorsunkkal s adott képességeinkkel? Épülnek ma is bábéli tornyok, egyre újabbak, holdig érők s maholnap azokon túltevők, de a tetejükön álló hüvelykmatyi hiába néz farkasszemet a végtelen rettenetes szemével: marad, mi volt, ganéjtűró bogár” (479.) – mint ama bogár, amely – meddón, szánalmasan, botor heroizmussal – megannyiszor a magasba kapaszkodott volna a tamáshegyi nyaraló falán (242–243.). Hasonló konzekvenciára jut Márai is, Beckett egyik korai regényéhez fűzve széljegyzetként: „...az Ember (...) parányi tudatával, két öklével dörömböl a tünemények felületén... Ez az emberi szerep” (*Napló 1968–1975*: 91.).

Egy korábbi idézetpár alapján úgy hihetnők: rokon nézeteket vallanak ők ketten a tudomány és a technika szédítő iramú fejlődésének megítélésében is. Nos, csalóka a látszat – véleményük csak bizonyos pontokon találkozik, lévén egyikük a feltétlen tagadás, másikuk viszont az igenlő tagadás szószólója. Déry fennen kárhoztatja a rohamléptekkel haladó, túlonúl „bőszemű” tudományt s (szörny)szülőttét, a technikai civilizációt (a „hordalékok” egyik legnagyobb, folyvást visszatérő témája ez), Márai jóval kevesebbszer s békülékenyebben foglalkozik velük, s – erős fenntartásokkal bár – inkább hajlandó elfogadni s élvezni is áldásait. Felfogásuk különbségét kitűnően szemlélteti, mennyire másként vélekednek ugyanarról, példának okáért az úrtazásokról. Déry – jóllehet a holdra szállás ténye számára is „Megrendítő és félelmetes” (400.) – elveti őket, Márai – noha a holdra szállás látványa és emléke le is hangolja (*Napló 1968–1975*: 53–54.) – lelkesedik értük, az ember Emberré válásának reményét keresve bennük (*Napló 1958–1967*: 272.; *Napló 1968–1975*: 90.). „Úrrepülés?... – kérdi *A napok hordaléka* – háborús készülődés vagy nagyvási hóbort: a fölösleges szükségletek rovatába utalando” (309. – lásd még: 384.). „Az ember, aki szerel az űrben, ez a lakatos munka a csillagok között, ez a mesterembség a kozmoszban... megrendítőbb és patetikusabb, mint minden, amit az emberi lehetőségre eddig fantáziáltak. Az ember még nem ismeri az űr méreteit – de nem ismeri a saját, emberi határait sem” – hevül a diárium (*Napló 1958–1967*: 272.). Ám, hogy a markánsan elűtő meggyőződésben mégis legyen közös elem, mindketten úgy találják: az embert a sorsa a Földhöz köti, küldetése szerint itt kell(ene) embernek lennie (400. – *Napló 1968–1975*: 54.). – Déry tehát nem alkuszik a zabolátlanul vágató tudománnyal, az állandó fejlődés, „növekedés” kalandor és hisztérius igényével, a mind okosabb gépek rémuralmával, a technika milliomm, álszükségleteket teremtő, fogyasztásra csábító csodájával – s azzal, mi a nyomukban jár: glóbuszunk kincseinek felelőtlen pazarlásával, az élő- és az élettelen világ könyörtelen pusztításával, a környezet tönkretételével, a természet kényes egyensúlyának durva megbontásával, vagyis az emberiség jövődjének eltékozlásával. „Baljósataimat nemcsak a magam fazekában főzöm” – mondja (239.), s hosszú oldalakat citál Samuel Butler *Meslohes* című utópisztikus regényéből, Dennis Gabor (Gábor Dénes), Zbigniew Brzeziński, Szentágothai János és más, néven nem nevezett szerzők vészharangot kongató fejtegetéseiből (28–32., 34–46., 102–116., 239–242. etc., etc.); hátha az ő szavuktól visszhangosabb lesz a sajátja, hátha az ő tanúságtételüktől hitelesebbé válik konok meggyőződése: „Végzetesnek tartom ezt a mi technikai civilizációnkat, bár természetesen magam is haszonélvezője vagyok” (32.). E civilizáció „egyik elkeseredett ellensége”, Déry (29.) persze nem ringatózik illúziókban: nem képzeli, hogy a Kasszandra-jóslatokra fölfigyel a világ, nem képzeli, hogy a hozzá hasonlók intelmeitől háttérbe szorul az üzleti érdek, kijózanul az új s új diadalaitól – kétes értékű diadalaitól (306.) – megittasult tudomány. Vagy képzeli mégis? *A napok hordaléka* többször is (27., 370–371., 417. stb.), ám egyre növekvő szkepszissel hangoztatja, hogy az író, „a prédikátor” dolga a „kérdés”, a „riasztás”, még ha próféciáit pusztába kiáltott szónak érzi is – egymást követik hát a fájdalmas öngúnyval, öniróniával, a hasztalanság tudatával átszótt jeremiádák, s bennük a kétségbeesett figyelmeztetés: a palackjából kiszökött szellem garázdalkodását – amíg nem késő – meg kellene fékezni. Miként, mivel? Déry szerint – durván egyszerűsítjük elképzelését – az önkorlátozó avagy a tudósok, a politikusok, a világ hatalmasai által eszélyesen korlátozott tudomány, a visszafogott, keményen ellenőrzött technikai fejlődés lehetne a megoldás. Tisztában van azzal persze maga is, hogy ez az indítvány jámbor szándék, szép vágyalom, naiv utópia

csupán; a civilizáció mind ölesebb ugrásokkal tart a szakadék, az önpusztítás felé. Természetesen a *nyugati civilizáció*, mert bár a hordalékíró mifelénk is észlel riasztó tüneteket (542., 615–616. stb.), s aggasztja, hogy a „fogyasztói társadalom” rossz példája „... már a mi szocialista rendünket is megfertőzi. Erőtlenül...” (308.), apokaliptikus-víziójának elemeit rendre a „kapitalista” országok és az úgynevezett harmadik világ szolgáltatják... A végítélet azonban nem különböztet szocializmus és kapitalizmus közt; egyetemlegesen érvényes: „Rögeszme: amennyire értelemmel lemérhető, az ember vesztébe rohan. Reménykedni csak egyben lehet: a katasztrófában. Abban, hogy az ember megcsömörlik önmagától, és egy halálugrással váratlanul letér az útról, melyet úgynevezett fejlődése kijelölt számára. Vagy hogy a természet megun bennünket, és lefogja ostoba handabandáinkat. Mindkét esetben remény van arra, hogy az emberiségnek egy része életben marad. Amely aztán kezdetén előlről... mit?” (238–239.) – illetőleg (játékos megfogalmazás, keserű konzekvencia): „Már csak az ég segíthet. Az anyagi seregek, a hatszárnyú szerafimok, a sokszemű kerubimok kegyeibe ajánlva magunkat, talán még kicsúszhatunk a sátán csapdájából” (530.). „Nur noch ein Gott kann uns retten” – mondotta 1966 szeptemberében a *Der Spiegel* munkatársának Martin Heidegger. 16

Márai – említettük volt – Déryhez képest csupán elvéve és mellékesen hozza szóba a technikai civilizációt, s véleménye sokkalta megengedőbb. Hajlik arra, hogy jótéménynek, egy soha nem volt életminőséget adó jótéménynek is tekintse a káprázatos ipari fejlődés produktumait (*Napló 1968–1975*: 196–199.), s némelykor elgyönyörködötti az új s új javakat teremtő emberi lelemény. „Ez a mitikus lebegés a sugárhajtásos géppel: mint a fémbe és energiába öntött költészet. (...) Minden kényelem, amit ez a csodálatos és veszélyes, de veszélyeivel is zsongító, megbékítő technikai civilizáció nyújt az utasoknak, beleépült az utasterembe...” – lelkenedik, annál inkább dohogva az utazáshoz „járó” „...félelmesen ostoba, színes amerikai film” miatt. „Az ember – aki egyik kezével megalkotta ezt a remekművet, a jumbo-gépet és másik kezével egyidejűleg megalkotta ezt a gonosz hülyeséget, a krimifilmet –, csakugyan rejtélyes lény” – vonja le a következtetést (*Napló 1968–1975*: 94.). Máskor – az aranyvasárnapi árukinálattól láttán – ekként tűnődik: „Ez a bőség álmétkodásra készítő: mennyi találékony, ötlet, szorgalom, tehetség kell, amíg egy civilizáció megalkotja a fölösleges játékszereket, melyek ingereket keltenek, szüntelenül, mindig új és új ingert csíholnak az elfásult fogyasztóból. Mert a cél nem a kielégülés, hanem az igény: aki már kielégült, hortyogni kezd és nem fogyaszt többé, csak emészt. És akkor megáll a gép; vége egy civilizációnak” (*Napló 1968–1975*: 87.). E töprenkedésekben feltárul Márai ambivalenciája: az alkotó, technikai csodák és szükségtelen dolgok garmadájt megteremteni egyaránt képes elme mutatói lenyűgözik, a csakis a fogyasztásban üdvözülő, csakis a fogyasztásért gerjedő s csakis a fogyasztástól gerjesztett civilizáció eltaszítja. Nem a száguldó technikai fejlődés méltó, hanem a reá épült civilizáció elfajulása, tartalmatlansága, arány- és távlatvesztése. „A technikai civilizációban már csak a részletekre tudunk figyelni, az egészre soha.” – „...a kígyózó, vonagló, fertőző technikai civilizáció – már mutatja a végét valaminek, aminek még csak az elején vagyunk. A vég múlhatatlanul következik. (...) ez a civilizáció már belülről romos. Kár” (*Napló 1968–1975*: 81., 90.). A szkeptikus szocialista Déry világhatasztrófát profétát, a módjával spengleriánus Márai a „fausti” kultúra szükségszerű elkorcsosulásán, alkonyatán borong. Különbség ez, még akkor is, ha mindketten tudják: az atom- és hidrogénbomba korszakában a planéta és az emberiség teljes megsemmisülése sem pusztá fantazmagória. S elüt a véleményük a Föld kincseinek mértéktelen herdálásával, a környezetrombolással, a természeti „súlyegyen” bűnös megbillentésével kapcsolatban úgyszintén. Márai is észleli, hogy „...az ember – világszerzte – moslékos pocsolját és trágyadombot csinál a lakott területekből (...), hogy „...esztelenül pazarolják a nyersanyagokat, és a szemétdomb már fertőzi a légkört (...), fölteszi, hogy „Faust hascsikarást kap, amikor látja, amint (...) feldőlnek (...) mindent, ami az idők eleje óta összhangban működött” (*Napló 1968–1975*: 102., 222. – *Napló 1976–1983*: 56.) – mégis bizakodóbb, ámbár megvetően: „Eljön a nap, amikor az Ember, az Univerzum egyik parazitája, kénytelen lesz kilépni a meseautóból, a gombnyomásos fényzőnből, és tönkrement gavallér módjára kullog a földi utakon, mint az idők elején... De ez sem biztos. A tönkrement gavallér majd új energiát pumpol a mindenségben, és hencog, pazarol tovább” (*Napló 1976–1983*: 57.). Jegyezzük ide sebtén: a „tönkrement gavallér” valószínűleg a Márai számára oly kedves és fontos Ortega tömegemberével, az „öntelt úrfi”-val azonos. 17

Ha másként ítélik is a technikai civilizációt, egynemely vívmányairól és jelenségeiről annál hasonlóbban vélekednek ők ketten. „Van (...) sajnos, televízió (..)” – sóhajt Déry (32.); „A televízió, ez a járvány. Berágta magát az életünkbe, mint a mákony” – sistereg Márai (*Napló 1968–1975*: 237.). *A napok hordaléka* – egyetlen kivételtől eltekintve (445.) – csak elutasítóan nyilatkozik e médiumról (273–274., 389., 544.), a diáriumok meg szinte profétai haraggal ostorozzák (*Napló 1958–1967*: 275. – *Napló 1968–1975*: 90., 237–238. etc.). Mind Déry, mind Márai azt kárhozza, hogy a televízió meghamisítja, szimplifikálja a valóságot, nem különböztet lényeges és lényegtelen közt, „bárgyúságokra” szoktatja, módszeresen „hülyíti” (Márai szavai!) nézőit, s – fölösleges mondanunk, melyikük háborog ezen – reklámözönt zúdít a nyakukba. S nem csupán reklámözönt, hanem információáradatot is, de ez már átvezet a televíziótól a hírközlés, egy médiumtól a média világába. Mindkettejüket elszornyesztja az agresszív tudatmanipulálás – Márai leleményével: „az agytömés” –, ám egyikük inkább a gondolkodás szabadságát, másikuk inkább a kultúrát félti tőle. Kommentár nélkül idézzük Déryt: „A néző (...) mit sem tud meg (...) abból, amit megtudnia érdemes volna. (...) S minél több az információ, annál ritkább az élmény” (273–274.); – „Az ember minden korban manipulálható volt (...). Jelenünk semmivel sem lévén boldogabb múlt korszakoknál, az Igéret, azaz a manipuláció nélkülözhetetlen szabályozója lett a társadalomnak, s a kommunikációs eszközök erőszakos elterjesztésével már mind közelebb férközik az egyén észmeletéhez is. Lassanként védtelenné válunk, emberi tartamunk elszívárog. Nem azt gondoljuk, amit gondolunk, hanem ami sugalmaztatik. (...) Észrevétlenül, alattomos módon világszerzte országos tömegeket megfosztanak a gondolkodás elemi jogától” (418.); – „Köztudott, hogy a hírközlés telítettsége nem könnyíti, megnehezíti a tájékozódást. A hírek elfedik egymást, nem nyitják, eltakarják a látóhatárt, legjobb esetben közömbösítik egymás szavát. (...) amennyit nyernek felületben, annyit veszítenek intenzitásukban. (...) Fölszemes információk özönében élünk. Egyik hír megfojtja a másikat. (...) Így alakul ki az a különös helyzet, hogy minél többet tudunk meg a világról, annál kevesebbet tudunk róla. (...) határozott sejtelmek vannak arról, hogy a híreknek korántsem egyetlen rendeltetésük, hogy felfedjék a valóságot; gyakran épp takarni hivatottak. Még ha igazat mondanak, akkor is hazudnak, mert csak az igazság egy részének elmondására van felhatalmazásuk. A rész pedig nem azonos az egészrel (...). Manipuláltak, tudjuk, születésünk óta. Rendjén volna, ha a kezelés személyes érdekeinket szolgálná” (500–501.). – Kommentár híján citáljuk Márait: „...a műveltséget elvesztettük az értesültségben: olcsóbb és praktikusabb, mint a műveltség” (*Napló 1958–1967*: 157.); – A tudatlan „...ma is tudatlan, de tudás helyett megtömték a fejt – minden pillanatban, az agytömés módszerével – információkkal, melyeket arrogánsan összetéveszt a tudással. Ez az alak – az ismeretgazdag tudatlan. Mindent, amit lát és hall, csak egy ismeretadattal többnek érez – nem »éli meg« az ismeretet, csak raktározza” (*Napló 1968–1975*: 33.).

S amiként a szükségtelen értesülések Niagaraája, akként zuhog a technikai civilizációban a fölösleges könyvek is. Déry elképedve és rezignáltan, Márai leplezetlen undorral és megvetéssel szemléli a parttalanul hömpölygő könyvárdatot, azt, hogy a kiadókat jószerével csak haszonelvű megfontolások vezérik, azt, hogy mily arcátlanul manipulálják az olvasókat, s azt, hogy a ponyva, a bestseller, a „paraliteratúra” mindent elborít; a szenny, a selejt özönéből alig-alig válik ki valódi, időálló érték (5., 347–348. – *Napló 1958–1967*: 138., 270.; *Napló 1968–1975*: 8., 9., 104–105.; *Napló 1976–1983*: 20–21., 39., 63–65.). És mindketten fölfigyelnek arra, hogy a „szép, új világ” megzavart, ítélőképességében elbizonytalanodott emberének – Márai mondja így, Mencken nyomán – „...

szüksége van valamilyen mitológiára, félistenekre, akikre káprázó szemmel felnézhet” (*Napló 1958–1967*: 237.) – színre lépnek hát – Déry mondja így – „A civilizáció pót- és műanyag szentjei” (434.): a labdarúgó (434.), a tömeggyilkos (607.), avagy éppenséggel a ponyvairódalom és a televízió népszerűsítette „...superman, (...) aki mindent mer és akinek minden szabad” (*Napló 1968–1975*: 104. – Máraitól a kiemelés!). Politikusok is betölthetik a hiányzó istenek helyét és szerepét – de csak, ha jó színészek. A Hóst a színész váltja föl a történelem színpadán – idézi Márai többször is Nietzsche-t (*Napló 1968–1975*: 215., 216., 238., 286.), s úgy találja: korának államférfiúi közt kiváló teátristák akadnak (Uo.: 75., 237–238.). Hasonlót észlel Déry is (549–551.), gúnyosan álmétkodván, mint tervezik s teremtik meg agyafűrt szakemberek a német kancellárjelöltek „image“-át. Viszonylag hosszan lehetne még folytatni kettejük civilizáció-kritikájának szembesítését, de már csak három megfelelést említünk. Déry is, Márai is eltűnődik a fogyasztói társadalom emberének gyökértelen, „nomád” életformáján, folyvást munka- és lakhelyet cserélő otthontalanságán¹⁸ (424–425. – *Napló 1968–1975*: 229.), s egyikük is, másikuk is a tudomány elfajulásának tekintette a nők mesterséges megtermékenyítését, a „spermabankot” (24., 272. – *Napló 1968–1975*: 112.). A hevesen viszolygó Márai epébe mártja tollát: „Nem késhet a penisbank. Lesznek hirdetések: »Jó karban levő stb.« A tudomány pragmatikus” (*Napló 1968–1975*: 8.). S a legkevésbé sem véletlen (inkább jelképes), hogy a gépek, a munkást alkatrészé lefokozó gépek világában mindkettejük rokonszenve a kézművesé, akinek még személyes köze van a mesterségéhez, s aki még alkot, amidőn tevékenykedik (45–46., 566. – *Napló 1958–1967*: 298.; *Napló 1968–1975*: 10., 143–144.).

A technikai civilizáció az ember műve, nem csoda hát, hogy a teremtmény a teremtő félelmetes vonásait viseli magán. „Én nem gyönyörködöm az emberben, nem” – mondja Hamlet, a tragédia II. felvonásának 2. színében (Arany János fordítása). Déry és Márai, ha lehet, még a dán királyfinál is kevésbé gyönyörködik benne. Az ember „sárkányfog vetemény” – ítél (Vörösmarty szavával) Déry (384.). „Szent György napja. Ledöfte a Sárkányt. De a Sárkánynak új feje nőtt, nem egy, hanem milliárd. Ez a sokfejű Sárkány az ember” – jelenti ki axiomatikusan Márai (*Napló 1976–1983*: 55.). „Rögeszmém: nem hiszek abban, hogy az indiai, kínai stb. higiénikus népszaporulat csecsemői elállhatnák az emberiség tévútjait. – Kár az emberért!” – panaszkodik *A napok hordaléka* (571.). „A XVIII. század felszámolta a Vallást. A XIX. század felszámolta az Istent. A XX. század felszámolja az Embert” – nevezi meg az alászállás stációit a diárium (*Napló 1968–1975*: 83.). Miért e végletes és végleges kiábrándultság, miért sárkányfajzat, „sárkányfog vetemény” az ember? A „hordalékok” és a diáriumok válasza azonos. Az ember vérszopó, hóhétermészetű fenevad, múlhatatlan, leküzdhetetlen késztetéssel az agresszióra, a pusztításra; mindig is ilyen volt, s mindörökké ilyen is marad. Az erőszak módszerei és eszközei változnak – az ösztön maga változatlan. Komor történelem- és embervízió a Déryé s a Máraié: az „örök visszatérés”, a körforgás gondolatára épül (160., 379–382., 493–495., 564., 568–571. – *Napló 1968–1975*: 167., 178., 254., 259–260., 268.; *Napló 1976–1983*: 16., 23.). Nem véletlenül idéz hosszú és szörnyű passzust Déry Leonardo da Vinci *Filozófiai naplójának* épp *Az emberi kegyetlenségről* szóló fejezetéből (420–421.), nem véletlenül találja úgy Márai: „A század gonosztetteiről írott szakkönyvek között hiányzik egy: »Az emberi kegyetlenség története«. Időszzerű könyv lenne. Érthetetlen, hogy nem akadt szakember, aki megbízható dokumentációval felel a kérdésre: miért kegyetlen az ember?... A klinikai válasz mindig csak ez: kegyetlen, mert kielégületlen. (...) A kegyetlenség, mint a mérges mákony, csak akkor nyújt kielégülést, ha fokozzuk az adagokat. Szakszerű alaposággal bizonyíthatná ez a könyv, hogy az ember minden korban, mindenféle műveltség térfogatában, minden vallási rendszeren belül reménytelenül kegyetlen volt. Mint ma. Ez a könyv hiányzik a kortársi könyvespolcra!” (*Napló 1957–1968*: 288–289. – az első kiemelés Máraitól, a második tőlünk!). A két szerző följegyzéseiben – kivált *A napok hordalékában* – oly sűrűn s oly terjedelemben térnek vissza a terror, a háborúk, a törzsi-nemzeti-vallási (etc.) villongások iszonytató, véres hírei, hogy lapszámokat megadnunk teljességgel fölösleges. Az ember szörnyeteg – derül ki megannyiszor e részletekből, bestiális, önző, a különbözést nem tűrő, mértéktelenül fölfuvalkodott s mérhetetlenül ostoba lény, ki készen áll akár az emberiség kipusztítására is. Könyörtelen harc, gátlástalan agresszió mindenütt, s Déry szerint nem csupán a „homo homini lupus” tételének igazával kell számolni, hiszen a harc, az erőszak egyetemes: a háború az élővilág egészében zajlik. A „hordalékok” számos szakasza arról tanúskodik, hogy szerzőjüktől nem idegen a „bellum omnium contra omnes” (368.) Thomas Hobbes-i elve, illetőleg Darwin több teóriájára (26.), legfőként a „struggle for life” tézise. Déry léltatómása az egyetemleges harc képét vetíti elénk: örökös háború dúl a természetben, az élővilág minden színterén, növény és növény, növény és állat, állat és állat, ember és növény, ember és állat, ember és ember közt. Minden szereplő ellensége a másiknak, minden szereplő a maga fajtájának szaporítására és a másiknak a kiirtásán munkálkodik, s mindenik – valamely rejtélyes céllal – a végtelenbe tör (76–77., 124–130., 215., 234–237., 286., 368–372., 421–423., 484–488., 490–499., 508–509., 636. stb.). „Darwin tételei azon a feltevésen alapulnak, hogy az ember közbejötté nélkül a természetben a biológiai kiválasztódás folytán túrható egyensúly jött volna létre. Az ember megzavarta az öröknek ezt a szabad játékát, s féltő, hogy ma már a saját egyensúlyát is felborítja” – summáz Déry (26.). Márai – noha úgyszintén tudomása van az állatvilágban dúló agresszióról (*Napló 1968–1975*: 54.) – nem vázol föl ily totális víziót, nem abszolutizálja a struggle for life-ot. Őt csak az ember, a gyilkolásra, erőszakra, kegyetlenségre rendelt lény foglalkoztatja – illetőleg a tömegember világméretű elúrhodása. Beszédes különbség: Déry egyszer sem hozza szóba ezt a veszedelmet, Márai unosuntalan ezzel viaskodik, keserűen regisztrálván, hogy az öntörvényű személyiség kiveszöbben van a világból, s mindent ellep az arctalan tucatlányok inváziója (*Napló 1958–1967*: 49., 50., 79. etc.; *Napló 1968–1975*: 34., 108., 253. stb.). A statisztikai átlag, a „horda” tolakodott a valódi Egyéniségek helyébe, s Márait a konzumcivilizáció ellen zendülő fiatalokban, a hippikben, a beat-generáció tagjaiban is a tömeges egyformaság, a csordaszellem bőszi (*Napló 1958–1967*: 69., 71–72., 119., 272., 296–297.; *Napló 1968–1975*: 41., 171. etc.). Így vagy úgy: a könyörtelen létharc gyilkos ösztönű szereplőjeként avagy a massa elemeként az ember ijesztő lény; semmi jót nem várhatni tőle.

S túl az eddigiekre, mennyi megfelelés akad még a „hordalékok” és a diáriumok szemléletében és konzekvenciáiban! Csupán a legfontosabb s legtanulmányosabb kapcsolódások sietős felsorolására szorítkozunk. A szerzők életkorából következik, hogy sűrűn vissza-visszatérnek az öregedés, az öregség, a közelgő elmúlás nyugtalanító kérdésköréhez. A téma azonos, a megközelítés viszont – a műfaji és az alkati különbség okán – más és más: Déry érzelmesebb, önironikusabb, kifejtőbb, Márai tárgyilagosabb, ridegebb, szófukarabb. Mindketten úgy tartják: elveszítették a kapcsolatot hajdani, ifjonti önmagukkal, egyikük sem hiszi és érzi életének, személyiségének folytonosságát (373. – *Napló 1958–1967*: 203.; *Napló 1968–1975*: 278.). Annál inkább hiszik mindketten – s mily szép „rímpár” ez! –, hogy az öregségnek s a magánynak csak egyetlen ellenmérge akad: a (szellemi) munka, az alkotás (321–322., 458. – *Napló 1968–1975*: 78–79.). Művészi elképzeléseikben és eszményeikben, irodalmi ízlésükben, rokon- és ellenszenveikben úgyszintén közös vonásokra bukkanhatunk. Déry is, Márai is vallja, hogy a irodalom nem szimpla másolás, tükrözés, hanem újáteremtés, látomás – új, fiktív valóság létrehozása (148–154., 258., 261., 288., 349–350. – *Napló 1958–1967*: 275., *Napló 1976–1983*: 11.). Mindketten hirdetik: nem a szerző írja a művet, hanem a mű írja önmagát (455–456. – *Napló 1958–1967*: 139., 223.), s mindketten hódolnak Stendhal és Marcel Proust géniusza előtt (bár Márai kritikával is illeti nemegyszer *Az eltűnt idő nyomában* alkotóját). A legkevésbé sem meglepő, hogy mind Déry, mind Márai elutasítóan nyilatkozik a „régii” és a neoavantgárd művészet törekvéseiről, az „absztraktokról” (78–86., 258–259., 402. – *Napló 1958–1967*: 34., 110–111., 217., 243., 267.; *Napló 1968–1975*:

92. etc.), nem meglepő, noha lázas ifjúságukban egyikük is, másikuk is közösséget vállalt az avantgárddal, és szinte magától értetődik, hogy a francia „új regény”-ről egyaránt lesújtóan ítélik (85–86. – *Napló 1958–1967*: 257.). Van példa arra is, hogy ugyanarról merőben más a véleményük: Déry szerint az „urbánus-népi” szembenállás koholt ellentét, „álkérdés” (445–447.) – Márai – tudjuk – nem így látta ezt; Déry hisz a humánusabb börtön embernevelő hatásában (558–561.) – Márainak nincsenek efféle illúziói (*Napló 1958–1967*: 265–266.). Pusztá véletlen, de kuriózum voltában is az észjárások hasonlóságát jelzi: mindketten eltöprengenek azon, hogy a „primitív” afrikai népeknek nincsenek szavaik az elvont fogalmak megnevezésére (533. – *Napló 1968–1975*: 7–8.) – nem véletlen, hanem szükségszerű, hogy mind Déry, mind Márai az anyanyelvet tartja az írók hazájának. Főlemelő látni e „találkozást”, főlemelő olvasni: „Az írónak a nyelv a hazája. (...) Nyelvéből kilépni az írónak legfőbb a nyelve tud, a tolla nem. (...) papírja fölé hajolva, amikor teremteni kíván vagy kényszerül, az anyanyelv vonzásába kapaszkodik. Olyan hatalmas inger ez, amelyre másképp, mint honi nyelvén, nem tud válaszolni. (...) 1957-ben (...) hazámban: nyelvemben akartam megmaradni” (449–450.). – „Az igazság, hogy az író csak anyanyelvén tudja teljesen, feltétlenül kifejezni magát. Az emigrációba úgy viszi el az anyanyelvet, mint valamilyen titkos szerződést, ami életének értelme, amit ruhája belésébe rejtve ment át az idegenbe. És ott megőrzi, minden áron, minden módon... mert máskülönben nem tud írni, csak dadog” (*Napló 1958–1967*: 280–281.); „Bizonyos, hogy az anyanyelv elemi szükségesség az író számára. (...) Az »ország«, a »nép« még nem »haza«. A tényekből – az országból, a népből – akkor lesz csak »haza«, ha az anyanyelv nevet ad a tényeknek. Nincs más haza, csak az anyanyelv” (*Napló 1968–1975*: 287.). Főlemelő látni, olvasni e vallomásokot, de – Márai sorsának ismeretében – keserű is.

Álljon itt végezetül két hosszabb idézet, mindkettő 1972-ből. Szavaikban, mondataikban, szövegükben semmi hasonlóság, némi közülük mégis van egymáshoz, magvuk rokon.

Déry: „Nem, nem vagyok hajlandó beállni azoknak a Muszáj-optimistáknak a sorába, akik jobb tudomásuk ellenére, talán emberi büszkeségből, s merő daczból, talán a maguk lelki egyensúlya érdekében, talán hordaöszönből, az emberi nem nagyságáról perorálnak. Akik Müchhausenként a saját hajuknál fogva húzzák ki magukat a pócegödörből, s a körmükkel vélik lepöckölhetni a féceszt, amely rájuk ragadt. Akik azt hiszik, hogy egyfelől elhallgatás, másfelől buzdítás révén megjuhászíthatják az emberi gonoszsgót, az ostobaságot kiművelhetik. Egy oly földtekén, ahol (...) ami kevés értelem felgyűlt bennünk, az soha nem képes helyreütni a kárt, amelyet az ocsmány Erőszak, nyakában a Butasággal tesz bennünk és körülöttünk. – Nem, nem vagyok optimista. S nem is hallgatom el sem kertemben, sem kertemen kívül” (209–210.).

Márai: „Soha nem süllyedt még olyan mélyre egy civilizáció szellemi és erkölcsi szintje, mint a mi időnkben. Elég megállni egy újságosstand előtt és megnézni a folyóiratok színes címlapjait; elég felcsavarni a televízió gombját; belépni egy moziba; megbámulni a bestsellerlistának nevezett pellengér szégyentábláját... Elég felnyitni egy újságot és elolvasni egy időszerű *editorialt*, amely kézdörzsölve magyarázza, hogy a terrorista a valóságban a társadalmi igazságot teszi rendbe, amikor bombát dob és meggyilkol ártatlanokat (...); elég meghallgatni a Kupecet és a Szatócsot, aki Ügynöknek nevezi magát és a világszínpad számára, a tömeghülyítés és nemzetkábitás céljaira, készpénzért szállítja a gladiátorokat; az író, a művészt, a politikust, akik tehetetlenül engedelmeskednek a politikai vagy üzleti komisszárnak; a tudóst, aki a katasztrófa lehetőségeinek minden változatát szakmányba adja el a Hatalomnak... Felébredni ebben a világban, kidörzsölni egy több ezer éves álom csipáját a szemünkből és körülnézni – egyértelmű a tudatosodással: valami megtörtént. Valaminek vége” (*Napló 1968–1975*: 119. – a szerző kiemelése!).

Mielőtt még bárki úgy vélhetné (látván a megfelelések sokaságának): a „hordalékok” és a diáriumok világa csupa-csupa hasonlóság, netán azonosság – sürgősen ki kell mondanunk: a „hordalékok” és a diáriumok világa (függetlenül az egybehangzások, a „rímpárok” viszonylag nagy számától) csupa-csupa különbség. Oly távolságban vannak egymástól, akár a följegyzések írói, s e téren a megfelelések mennyisége (figyelmet érdemlő mennyisége!) sem változat.

Valószínűleg, hogy Déry és Márai szót váltottak, s főként: bármiben is szót értek volna, ha a vizsgált időszak során személyesen találkoznak valahol. Műveik, így a „hordalékok” és a naplók – szerencsére – nem zárkóznak el a párbeszédétől, sőt: egyes passzusaik olykor igen nyájas, másszor viszont polemikus eszmecserébe bocsájtkoznak egymással.

Jegyzetek

1 Elhangzott – rövidítve – 2002. december 5-én Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeumban, a Déry Tibor halálának 25. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencián.

2 Az eredetileg három kötetben megjelentetett elmékedések közös címét adó fordulat – „a napok hordaléka” – 1972 márciusában bukkant föl először. Vö.: Déry: *A napok hordaléka*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1982. 209. (A továbbiakban mindig erre a – Réz Pál gondozta – kiadásra hivatkozunk, s a zárójelben szereplő lapszámok is emez editóra utalnak!)

3 Lásd Márai: *Ami a Naplóból kimaradt 1948*. Vörösváry, Toronto, 1998. 53.

4 Vö.: Jules Renard *naplója*. In: Márai: *Ihlet és nemzedék*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., 1992. 24–34.

5 Lásd Rónay László: *Márai Sándor*. Magvető Kiadó, Bp., 1990. 327.; Czetter Ibolya: *Diáriumok párbeszéde*. Márai Sándor és Jules Renard Naplójának összehasonlító elemzése. In: Czetter: *A stílus és a formák*. Tanulmányok a nyelvművész Márai Sándorról. BÁR-könyvek, Szombathely, 1999. 107–131.

6 Vö. a 3-as számú jegyzettel!

7 Vö.: Déry Tibor: *Szép elmélet fonákja*. Cikk, művek, beszédek, interjúk (1945–1957). Sajtó alá rendezte: Botka Ferenc. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2002.

8 Márai: *Napló 1945–1957*. Akadémiai Kiadó– Helikon Kiadó, Bp., 1990. 65.

9 Vö.: Botka Ferenc: *Párhuzamok (Márai és Déry)*. In: *„Este nyolckor születtem...” Hommage í Márai Sándor*. (Szerkesztette: Czetter Ibolya, Lőrinczy Huba.) BÁR-könyvek, Szombathely, 2000. 187–200.

10 Botka: i. m. 199.

11 Uo.: 188., 199–200.

12 Lásd: *Ami a Naplóból kimaradt 1950–1951–1952*. Vörösváry, Toronto, 2001. 20.

13 Munkánk során az alábbi köteteket használtuk: *Napló 1958–1967*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., 1992.; *Napló 1968–1975*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., é. n. (1993.); *Napló 1976–1983*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., é. n. (1994.). – A későbbiekben mindig e kiadásokra hivatkozunk, zárójelben megadva a kötet címet és az oldalszám(oka)t.

14 Márai tengerélményéről és -kultuszáról lásd a *Naplók* megannyi bejegyzését, illetőleg Fried István tanulmányát: *„Formiánál a tenger”* (Márai Sándornál a tenger). In: *Műhely*, 2002/3. 33–41.

15 Mindezt – Márai „hitetlenségének”, szenvedő deizmusának gondolatkörét – lásd bővebben könyvünkben: „...személyiségnek

lenni a legtöbb..."Márai-tanulmányok. Savaria University Press, Szombathely, 1993. 83–86., 98–100.

16 Idézi Fehér M. István: *Martin Heidegger*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1984. 165., 168., 189.

17 José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása*. Pont Könyvkereskedés, Bp., 1995. 90–101. (Scholcz László fordítása.)

18 Heideggert is nyugtalanította ez a világjelenség, az otthon („Heimat“) hiánya. Vö.: Fehér M. István: i. m. 168.

Pethő Bertalan

Iszony: egy magyar paradigma

Tartva magamat a filozófiai kérdések dramatizálásához, hogy ezzel megkönnyítsem a megértésüket, most a „Davosi Disputát” említem. Az 1929 tavaszán tartott Felsőoktatási Tanfolyamon Heidegger volt az egyik előadó. Közel két év telt el ekkor a „Lét és idő” megjelenése óta, és készen állt Heidegger „Kant és a metafizika problémája” című, 1929-ben publikált könyve.

A Davosi Disputa

A tanfolyamon Kantról vitázott Heidegger az ún. újkantianizmus egyik ismert képviselőjével, érvelésére azonban főként a „Lét és idő” témája, a fundamentális ontológia körül forgott. Egyik központi kérdés a Végesség volt. „A Lét megértése értelmében végtelen” az ember – fejtegette Heidegger¹ –, ez a belső tapasztalat azonban létezésbeli tapasztalat, ily módon a képzeletbe betörő Végtelenség éppen a Végesség mellett szóló legerősebb érv. „Tehát az ontológia a Végesség indexe.” Kant-könyvében még élesebben fogalmazott Heidegger: „Eredetibb, mint az ember, a Létezés (Dasein) Végessége benne (ti. az emberben).”² Egy későbbi, saját Kant-könyvének kézipéldányába közbeszúrta szóval („Eredetibb mint az *ex-szisztáló* ember” stb.) egyszerre hozza elő Heidegger azt a filozófiai kifejezést, köznyelvre átment szakszót, „*exisztencia*”, amelyik a metafizika megerősítésére szokott szolgálni, de a szóhasználat eredetét tekintve mégis a metafizika alapjainak a bizonytalanságára vezet rá.

Heidegger maga metafizikai sajátosságként, szinte a metafizika erődítményeként használta ezt a kifejezést, mind a Davosi Disputában, mind pedig a két említett könyvében. „Ha a Létezés (Dasein) nem exisztál” – mondta Davosban⁴ –, akkor nincs Igazság, mert egyáltalán semmi sincs.” Majd pedig a szorongásra utalva a szabadság vonatkozásában – „szabaddá válik a Létezés Végessége számára” – így fogalmazott, miután megjegyezte, hogy a „Létezés belevettségébe” kerülés a szabadság lényege (emlékeztetek itt a „Da-sein” egyik sajátos heideggeri értelmezésére: „*Ienni* ezt itt”⁵): „A Létezés a tulajdonképpeni alaptörténet, amiben az ember exisztálása és ezzel az *exisztencia* problematikája lényegessé válik.”⁶

Ezeket a mondatokat hallva, és miután leírták, olvasva, elsősorban és főként az emberi létezés sajátosságának gondoljuk az *exisztenciát*. Mondhatni az ember „tulajdonságának”, bármennyire mozgalmassá legyen is az *exisztálás*. A Lét és a Létezés metafizikai kettősében felfogva, amely kettős rendszerint Heidegger fejtegetéseinek is a kerete⁷, az *exisztencia* a Létezésre „tartozik”. A létező, az evilági valóság „felől” indul és értelmeződik. Ennek a felfogásnak a fordítottja fejeződik ki azonban Heidegger néhány másik kulcsfontosságú „meghatározásában”, melyek a Davosi Disputa egyes kijelentéseiben is megjelentek (pl. a Lét Értelme és a Végesség összefüggésében⁸). A „Lét és idő”-ből idézek: „A Létet magát, amihez a Létezés így vagy úgy tarthatja, és valamiképpen mindig tartja magát, *exisztenciának* nevezzük.”⁹ Tovább, a Gond kapcsán szólva az *exisztenciáról*: „A Létezés olyan Lét-képességként *van*, melynek Létében maga ez a Lét a tét.”¹⁰ Ezekben a kijelentésekben a Lét tűnik fel az *exisztencia* gazdájának, sőt az ember Létre menetelében a Lét „tulajdonságának”.

Az „*exisztencia*” annál inkább buktatja elő a metafizika alapjainak a kétességét, mennél inkább polarizálódik Létezés és Lét között, miközben a Létezés és Lét feszítke, közvetítője, áthidalója marad. A „Lét és idő” programjában a következőképpen fejeződik ki ez a bonyodalom: „Amikor a Létre vonatkozó értelemnek az értelmezése (Interpretation des Sinnes von Sein) a feladat, akkor a Létezés (Dasein) nem csupán az elsődlegesen kikérdezendő Létező (Seiendes, „Lévő”), hanem *ezenfelül* (az én kiemelésem, P. B.) az a Létező, amelyik már a maga Létében *ahhoz* tartja magát, amiről ebben a kérdésben kérdezve lesz. A Létkérdés azután semmi más azonban, mint magában a Létezéshez tartozó lényegi Lét-tendenciának, az ontológia-előtti Létmegértésnek a radikalizálása.”¹¹

Ebből a programból két kifejezést emelek most ki. Elsőként a „Lét-tendenciát”. Ez a szóösszetétel nagyon ritka a „Lét és idő”-ben, mindössze három helyen fordul még elő. Filozófiai nyomtér, pontosítási kísérlet híján szinte elszóllásszerűen áruklódik a Létezésben, a létező emberben erendődnek vélt – ontológia előtti, lételmélet előtti – Létmegértés alapjainak a bizonytalanságáról. Éppenséggel az *exisztencia* szakadékaról, ami a Létezés esendősége és egésszé válásának képessége kétféle Létendenciájának az ütközésében, figyelembevételével¹² mutatkozik meg. Miből „áll elő” a Létezés, jelesül az ember? – ez a kérdés zaklatja fel az *exisztenciát* magát, a Lét és a Létezés létendenciát kiváltó feszültségében. Mi az, ami egyáltalán van létezőként, mielőtt a Létező önmagára és a Létére eszmélne? Van alapja a Létezésnek? És ha igen, akkor ez a Lét vajon? Amennyiben pedig a Lét, akkor ez az alapvető, Talapzati Lét egybevág vajon a Léttel, amelyikben a Létező ember – létezéséből, önmagából – kiemelkedőleg tart/hatja magát?

Schelling második gondolkodói korszakában, melyről szó esett fentebb, az ontológiai háttér- és kerettörténet felvázolásakor, az *Exisztencia* és az ezt megalapozó Alap különbözősége zaklatta fel a metafizikát. A Gonosz előtűnése miatt¹³, sőt, azzal a riadalommal, hogy esetleg „minden élet és Létezés igazi alapanyaga a Borzasztó (das Schreckliche)”.¹⁴ Jegyezzük meg Schellingnek ezt a ráérzését az Iszony (további) ontológiai tárgyalásához.

Mielőtt azonban az Iszony kérdésére térnék, fontosnak tartom ismét megemlíteni, hogy az „*exisztencia*” eleve ellentmondásosan, a Létezés bizonytalan alapjainak a Lét jegyében történő megerősítéseként, de mégis két-, sőt többértelműen ingatagon merült fel a metafizika korai történetében. Marius Victorinust, a „pogány” filozófusból idős korában keresztény hitre tért, és egyházatyaként számon tartott gondolkodót idézem: „Márpedig különbözik az *exisztencia* az *exisztencialitástól* (Marius Victorinus írásmódja még »*exsistentia*» és »*exsistentialitas*«), mert *exisztencia* már abban van, hogy ennek (ti. ennek a valaminek, egyáltalán; P. B.) lennie legyen (ut sit ei esse; a nyugati metafizika szellemében így fordítanánk magyarrá: »léte legyen«), viszont az *exisztencialitás* valójában lehetőség, hogy (ez a valami) lehessen (potentia est, ut possit esse), de még nem a Lét (esse) maga.”¹⁵

A „*lennie legyen*” kifejezés annak az eredetére utal, ami egyáltalán van. A görögnyelvű filozófiai előzményben olyan ige (*hyparkhein*) szolgál leginkább ennek az eredetnek a jelölésére, amelyik Arisztotelész írásaiban még többnyire csak a létige (valami „van” stb.) funkciójában előforduló grammatikai töltelék, nem pedig filozófiai kifejezés. Filozófiai jelentőséget később kapott, nevezetesen főnévvé képzett formáiban (*hyparxisz*), az „első elv” (*próté arché*) jelölésére, melyhez a latin „*exisztencia*” filozófiai szakkifejezés lebegtetett többértelműségben viszonyult aztán: hol a „tisztá Létet” jelöli, hol a „meghatározott Létet”, hol pedig azt, hogy egyáltalán valami van (valaminek lenni; esse aliquid)¹⁶. A latin „*exisztencia*” a görögnyelvű gondolkodás Lét- és Létezés-előzményét, („alapot”) jelölő kifejezései – emlékezzünk a „Léttörténet” különböző nyelvekre váltásának a problémájára¹⁷ – ilyen módon nyertek polgárjogot a metafizikában: elsimították, a Létező Létezésébe simították a Létezés és a Lét kettőse alapjainak a zaklató kérdéseit, melyek azután

a 19. században a „nyugati” világot és gondolkodást kétségbe vonó erővel törtek fel ismét.

A másik kifejezés, melyet kiemelek a „Lét és idő” idézett programvázlatából, az „ezenfelül” (überdies). Sietek elmondani, még mielőtt valaki csodálkozva kérdezné, vajon mi az, ami a maga létezéséről kikérdezendő Létező többlete önmagához képest – és vajon miképpen kerül egyáltalán ez a fölöttség a Létezésbe, illetve a Létezéshez –, hogy az „ezenfelül” a transzcendenciára vonatkozik Heidegger szövegében. Filozófiában közhasználatú „megnyugtató” kifejezés a transzcendencia, de az egzisztencia párhajlóként buktatja elő a metafizika kétségét, ha belegondolunk. Nem az alap/ok/ kétségét, miként az egzisztencia, hanem a tetőzés, a beteljesedés, a végkifejlet bizonytalanságát.

A transzcendálás, a „túlmenetel” attól függ ugyanis, hogy miből indulnak ki, milyen módon, eszközökkel mennek túlfelé, és hová jutnak el. Pl. a tudatból a külvilágba, a tapasztalati világból Istenhez, az Ismeretlenbe, az Ideákhoz, vagy a Semmihez juthat az ember, az Átéltés megfogalmazásakor pedig a nyelvbe. Eredetileg, Platón felfogásában, az ideákhoz való felemelkedés: „Akik tehát a nemes gondolkodást (phronésisz) és az erényt nem ismerik, hanem állandóan eszem-iszom és hasonló élvezetek közt élnek, azok nyilván mindig lefelé, s aztán megint vissza a középig vívódnak, s egész életükben itt bolyonganak, mindezekben fölülmelkedve (hyperbantesz) az igazán Föltre nem pillantanak /.../.”¹⁸ Ebben az értelemben, immár az újplatonikus hagyományokat folytatva, beszélt azután Szent Ágoston transzcendálásról, a latin kifejezés inkább horizontális értelmét („trans”: „valamin át, keresztül”) kiegészítve (még egyelőre) a platóni vertikálitással: „átvándoroltunk” (perambulavimus) a világ dolgain, „túlléptünk” (transcendimus) rajtuk és „fölemelkedtünk” (ascendimus); számolt be Szent Ágoston¹⁹ az édesanyjával folytatott, megtéréséhez vezető beszélgetéséről –, Boëthius pedig az Egyetemeshez való eljutáshoz a ráció révén.²⁰

A Davosi Disputában, Kant főművének a megjelenése után másfél évszázaddal, amikor nemcsak a Túlnani Transzcendencia vesztette már hitelét, hanem az Evilág túlfelé húzódó határait visszaidőztetett bármiféle – „transzcendentális” – Eszmei is, Heidegger a szorongás és a Semmi révén kereste a kiutat Végességből, a Létezés Transzcendenciájának, egyáltalán a metafizikai kérdés feltevésének a lehetőségét. Vitapartnerét könnyen elintézhette, mert az az élmény megformálásában álló „immanens végtelenséggel” érvelt.²¹ Csak futólag jegyzem meg, hogy minden együttérzésünk a Szellem híveit lehet, akik szerint „nem éreznek csak szellemi hatalmak / A Végtelenhez végtelen bizalmat”, az Átéltésben felfakadó Végtelenség-érzés mégis a költőiség zárványa marad, ha nem igazolható a gondolkodás ítlőszéke előtt.

A Davosi Disputa: repríz

Az iménti kérdésnek a megbeszélését mellőzve két korszerű gondolkodót ültetek még képzeletben a davosi vitaasztalhoz: Jasperst és Sartret. Jasperst azért, mert ő hangsúlyozottan összekapcsolta egymással az egzisztencia és a transzcendencia problémáját, és mert amúgy is egész életén át magánvitát folytatott Heideggerrel.²²

Az egzisztencia szabadság, melyet megszeg valami Más – írja Jaspers²³ –, a transzcendencia viszont valami más nélkül az, ami ő maga; „a szabadság, mint a tulajdonképpeni Lét, nem egzisztenciaként szabadság, hanem a szabadság alapja; a Lét, ami az egzisztencia szabadságát mint az értelem és az eszme szabadságát lehetővé teszi.”²⁴ Jaspers belátja, hogy hit nélkül nincs mit kezdeni ezzel a tulajdonképpeni Léttel, de úgy találja, hogy az elgondolhatatlansága olyan kudarc, amelyikben mint rejtel (Chiffre) – azaz nem mint transzcendencia, hanem mint a transzcendencia nyelve²⁵ – mégis áttűnik (transparens) a transzcendencia.²⁶

Heideggert azért marasztalja el az egyik feljegyzésében, melyet történetesen Heideggernek a davosi vitapartner mítosz-könyvéről írott kritikáját (erre visszatérek még) olvasva fogalmazott meg, mert szerinte Heidegger „ontológiai tudás”-ként használja alkalomadtán a transzcendálás határára vonatkozó – vagyis a transzcendenciát csak feszegető, de nem tartalmazó – filozófiai fogalmait.²⁷ Heidegger kivédte volna ugyan ezt a vádat, ha a Davosi Disputában ténylegesen elhangzik, saját feladatának a kijelölésével – a metafizika lehetőségének a kérdése foglalkoztatja²⁸, nem pedig valamilyen válasz a Létből, a Létre –, ebben a feladatkörben mozogva határozottan el kellett, hogy határolja azonban magát attól, hogy a Létezés általa művelt analitikája az emberről szóljon²⁹, vagyis hogy „antropológia” legyen³⁰. Ami Heideggert illeti, ő nem az ember „jelenségeit” vizsgálja, mint amilyen a halál meg a szorongás, hanem ezek címén a létmegértés lehetőségét. A szorongás analízisének pl. az „az egyetlen funkciója [...], hogy előkészítse a kérdést: a Létezésnek magának milyen metafizikai értelme alapján lehetséges, hogy az ember egyáltalán olyan valami elé lehessen állítva, mint a Semmi?”³¹ Végső soron maga filozófus sem jön így emberszámba, mert az emberről kérdezve „éppenséggel eltekint önnön magától”.³²

Sartre-ral éppen az ember embersége, a „humanizmus” témájában keveredik vitába Heidegger a második világháború után. Idézi Sartre nevezetes, a háttér- és kerettörténetben már idézett könyvéből a következő mondatrészt: „mi pontosan olyan síkon (plan; vele értődik a „terv” és a „vázlat” – vö. Heidegger: „Entwurf” konnotációja), ahol csupáncsak emberek adódnak (il y a).”³³ És hozzáfűzi: „Ehelyett a »Lét és idő« felől gondolkodva azt mondanánk: mi pontosan olyan síkon vagyunk, amelyen főként és elvileg (principalement) a Lét adódik. Honnan jön azonban és mi a sík? A Lét és a sík Ugyan-Az. A »Lét és idő«-ben szándékosan és elővigyázatosan van mondva: il y a l'Être: »es gibt« das Sein. Az »es gibt«-et pontatlanul fordítja az il y a. Mert az »es«, ami itt »gibt«, az a Lét maga. A »gibt« mindazonáltal az adó/dó/t nevezi meg, a Létnak a maga igazságát megadó/garantáló lényegét (Wahrheit gewährendes Wesen). A Nyíltságba (das Offene) önmagát (sich) adás ezzel az önmagával (selbst) a Lét maga (selbst).”

Ennek a szövegnek a magyarra fordítását szét kellett tördelnem az eredetiben szereplő kifejezések – részben zárójelbe tett – közlésével. Másként nem értelmezhető ugyanis magyarul az, amiről szó van. Így is csak félig-meddig, további (magyar nyelvű) magyarázattal. Részint azért, mert felemás módon adtam vissza az eredetit: Heidegger franciául idézi, majd szövi tovább a maga módján Sartre mondását, én viszont csak a folyó szöveg második felében (az „il y a l'Être”-el kezdőleg) jeleztem, illetve hagytam meg a francia és a német kifejezéseket a magyarban, mert ha a szöveg első felében is így teszek, akkor már szinte elviselhetetlenül széttöredezne a magyar fordítás. Részint viszont azért szorult további magyarázatra mindkét szerző mondanivalója, mert más összefüggésekben bővebben tárgyalt filozófiai kifejezéseket használnak az idézett szövegben. Én most csupán a „transzcendencia” kérdésének az összefüggésében foglalkozom ezekkel a bonyodalmakkal. Mielőtt erre rátérnék, arról kell még szólnom, hogy miért szaggattam fel egyáltalán a magyar fordítást az idegen szavak közbeiktatásával. Nyelv és átélés, közbeszéd és filozófiálás, a metafizika különböző (indoeurópai) nyelveken történő tárgyalásainak, a fordításnak, különösképpen pedig a magyar nyelvű filozófiai gondolkodásnak szem előtt tartásával tettem ezt. Másként sem a metafizika történetisége, sem pedig a különböző nyelveken megszólaló sajátosságai nem érzékelhetők ugyanis.

A Lét Ön-adódása, illetve önmagát-adása – a német kifejezés együtt lebegteti ezt a kétféle jelentést, a francia kifejezés használatakor pedig nem törődnek ezzel a kétféleséggel – a transzcendencia Létezésben vonulása. Éppen ellenkezője történik annak, amit az egzisztencia vonatkozásában megfigyeltünk. Nem a Létező Létezésébe simul a Lét és a Létezés (metafizikára jellemző) kettőse, hanem a Lét létteti magát – legyen szabad élnem ezzel a szokatlan, műveltető módú Létige-használattal (melynek feltett, persze a metafizika méltóságához illetlen volta miatt meg nem engedett konnotációja a „magát kellelés”) – Létezőként, felszíva magába, vagy már előre tartogatva, a Lét és a Létezés kettőseit.

Nem az alapjait felkavarva zaklatja a metafizikát a Létezés és a Lét kettősének az egymásba simulása, hanem – nyomatékosság céljából ismétlem az imént mondottakat – a tetőzést megosztva bizonytalanítja el a metafizikát a Létezés és a Lét kettősének kiegyenlítése. Nem Létezés és Lét feszítékeként, miként az egzisztencia, hanem Létezés és Lét közös Gyülemeként. Amelyben gyűlik ugyan gond, szorongás, és a gyűlést/gyülekezést belülről szaggató egyéb aggodalom, de baja csak addig gyűlik meg így az emberek, ameddig ezek a Lét síkján, ami a Lét világló tisztása („Lichtung”) a Lét magamagát Létezőként adásában, nem terülnek. (Semmi esetre sem beposhadva, hinárosan, netán gennyedve, sőt kifekélyesedve, mert hiszen a metafizika mindig „tisztába tette” magát, és Heidegger, sőt Sartre gondolkodásában is „tisztázódik” még mindig, noha kritikusan „állnak hozzá” már a metafizikához – mindezt csak zárójelben jegyzem itt meg azonban, mert még nem az szonyról és egyéb közegekről beszélek, hanem csak ezek viszonyítási rendszereiről, amennyiben ezek a nyugati gondolkodás eredményei.)

Mindhárom egymással felelő írásból bővebben kell idéznem ahhoz, hogy a Létezésbe ereszkedett Transzcendencia Létezés/Lét binaritást Létbe egyszerre kötő, és belőle oldó esetét „érzékeltessem”. A „Lét és idő”-ben ez áll: „Mindenesetre csak ameddig Létezés (Dasein) van, azaz a Létmegértés ontikus lehetősége, »adódik« (»gibt es«) Lét. Ha Létezés nem egzisztál, akkor »függetlenség« sincs, és »magánvaló« sincs.”³⁴

Az utóbbi mondatot magyaráznom kell a német és a magyar nyelv grammatikai különbözősége, és a létfelfogás ezzel összefüggő különbözősége miatt. A „sincs” három szó összevonásából keletkezett. A „nem” tagadósóból és az „és”, „is» kötőszókkal azonos »és«, »is« nyomatékossító-kiemelő szó” kétszeres alkalmazásából.³⁵ A „nem” és az „és/is” összevonva „nincs”, a „nincs” és az „és/is” összevonva „sincs”. Az a mondatrész, amelyik a magyar „sincs” szó eredetije szintén három szóból áll ugyan – „ist» auch nicht” – de a három német szó nem azonos jelentésű azzal a három magyar szóval, amelyekből a „sincs” keletkezett. Grammatikailag nézve ebben a különbözőségben rejlik elsősorban a két nyelven kifejezett létfelfogás különbözősége. Az „ist» auch nicht” magyarul szó szerint, és magyarul ebben az alakzatban értelmetlen szórendet is megtartva: „»van« is nem” (persze ha a „»van« is”-hez azt tesszük hozzá pl., hogy „meg nincs is”, akkor már van értelme, mégpedig akár ontológiailag kiaknázható sajátos értelme, de ezt most hagyjuk). Tehát a németben nem az „is” kötőszó van megkettőzve, hanem három különböző szó áll. Közülük a magyarban a létige „ist”, azaz „van” szava hiányzik. Benne rejlik ugyan a „nincs”, és ezáltal a „sincs” szóban, mert „az összetétel olyan mondatokban ment végbe, amelyekben az »és«, »is« nyomatékossító elemmel kiemelt »nem« állítmányi értékű volt. A két szóelem összeolvadása után az »is« nyomatékossító szerepe elhomályosult, s az összetett szó tagadó igévé vált.” A nyelvi sajátosság éppen ezáltal függ azonban össze a létfelfogás sajátosságával, hogy a magyarban a névszói állítmány kijelentő mód jelen idejének 3. személyű alanyra vonatkozó használatakor nem mondjuk ki a „van”-t, hanem csak odaértjük (a létige záró fokozat szerepel). Amikor a „nem” névszói állítmány, akkor mellőle marad el a „van”. Tulajdonképpen négy szó van tehát összevonva a „sincs”-ben, mert a beléje olvadt „nem”-hez már előre hozzáértődik a létige „van”-ja, vagy még inkább beleértődik.

A magyar nyelvnek ez a sajátossága nem tűnik fel az anyanyelvű nyelvhasználónak, a „van”-t mindig kimondó nyelveken keletkezett metafizika vonatkozásában rendkívül nagy jelentőségűvé válik azonban. Magyarul szólva nem sarkalatos pontja ugyanis a „Lét”-nek a létige „van”-jával való kapcsolata – egyébként a „lenni”-vel való kapcsolata is más, mint az említett nyelvekben –, hiszen „Lét”-ről akkor is beszélhetünk, amikor nem mondjuk azt, hogy „van”.

Tekintsük egyelőre nyitott kérdésnek, hogy a Létről folytatott magyarnyelvű eszmecserében ez a sajátosság a Létnek a nyugati metafizikához képest kisebb jelentőségét, vagy másféle minőségét, vagy mindkettőt, vagy egyiket sem hozza magával. Ezeknek a változatoknak a mérlegelésekor mindenesetre figyelembe kell venni többek közt a „nincstelen” szót. Nem csupán a különben szintén figyelemre méltó kettős tagadás egyik sajátos esetével állunk ugyanis szemben, hanem a Semmi olyan spontán felfogásával, amelyik eléggé határozottnak veszi a Semmit – nemcsak mint nyelvi jelet, hanem mint a nyelvi jelölő által jelöltet – ahhoz, hogy akár megfosztva is lehessen tőle az ember. Ilyet nem lehet mondani a metafizika vezető nyelvein. Sőt, Parmenidész szellemében éppen a Nem-Létet szokás nyomatékossítani: „van ugyanis Lét, a nincs meg nincsen (*méden d’ouk esztin*)³⁶, amit viszont – a „nem van”-nak a tagadása a zárójelbe tett néhány görög szó – a mi nyelvünkön nem lehet ilyetén mondani körülményeskedés nélkül.

A Davosi Disputa: re-repriz

Visszatérek Heidegger mondandójához. A „Lét és idő”-ben olvasható – imént idézett – összetett mondatból a középrész maradt ki a Sartre-ral folytatott vitában szereplő önidézetből: „azaz a létmegértés ontikus lehetősége”. Ez a mondatrész a hangsúlyozott, nyomdailag is kiemelt „van”-nak a bővítése (a Létezésnek, „Dasein”-nak pedig csak a „van” közvetítésével a bővítése). Azt hivatott kifejezni, hogy a Létezés „van” híján nélkülözi a Lét adódását, a „van” pedig éppenséggel a Lét megértésének ontikus – azaz Létezésbeli – lehetősége. A „magánvaló” és a „függetlenség” szintén „van” híján nemleges („ist» auch nicht). Azaz a Lévről (Seiendes) Lét adódása nélkül sem azt nem lehet mondani, hogy van (sei), sem azt, hogy nincs (nicht sei) – taglalja tovább Heidegger a saját megállapítását.

A „Létezés” – a „van” – és a „Lét” megkülönböztetésével keletkezik: ez az ontológia. A „van” olyan kapocs, Létezés és Lét között, amelyik mindkettőben horgonyt vet, miközben szétartja őket egymástól. A német, és a metafizika többi vezető nyelve – Heidegger igyekszik túltenni magát a metafizikán a most tárgyalt írásában, de még mindig a metafizika nyelvét beszéli³⁷ – kiválóan alkalmas arra, hogy ezt a világfelfogást kifejezze. (A magyar másképp beszél, de erről majd később.) A Létezés, jelesül a létező ember, csak tengődik – magyarul azt mondanánk: „»vann van« éppen” – abban az esetben, ha az egzisztáláshoz felfutó „van” (ami a metafizika nyelvein veszi önmagából, ha megduplázódik) révén nem adatik neki Lét. Bonyolult, oda-vissza összefüggés ez, de a Létezés mindenesetre kezdemény, noha az általa adódásra készített Lét fölényes vele szemben. Heidegger viszont éppen fordított értelmezést ad az általa rövidített idézetet továbbszöve. Ez a változás azt a Fordulatot (Kehre) fejezi ki, amelyik Heidegger második gondolkodói korszakába vezetett: a Létezésnek a Lét felől történő filozófiai felfogásába. Mielőtt azonban szűkebb témánkat, a transzcendenciát vizsgálánk ebben a Fordulatban, idézzük kissé bővebben Sartre szövegét, amellyel Heidegger foglalkozott.

Az egzisztencialista – írta Sartre³⁸ – „úgy gondolja, hogy nagyon kínos (gęnant; „zsenánt”) az, hogy Isten nem létezik, mert minden lehetősége megszűnik annak, hogy az eszes felfogás mennyei magasságában (ciel intelligible) találjunk értékeket; nem adódhat többé a priori Jó, mert nincs végtelen és tökéletes tudat, amelyik elgondolja azt; sehol sincs megírva, hogy létezik a Jó, hogy tisztességesnek kell lenni, hogy nem kell hazudni, mert mi pontosan olyan síkon vagyunk, ahol csupán csak emberek adódnak. Dosztojevskij írta egykor: »Ha Isten nem létezne, minden meg lenne engedve.« Ez az egzisztencializmus kiindulópontja.” Sartre hangsúlyozza tehát, hogy kivesztek a metafizika ideái. Elvesztésük fájdalommal rögzíti 1945-ben a „mai ember” start helyzetét: a korlátok, gátlások, normák híján, és a számonkérhetőség támpontja, esélye nélküli szabadság „állapotáról” készít pillanatfelvételt. Önmagában elgondolkoztató ez a megállapítás a II. világháború befejezésének évében, az egyik győztes oldaláról. Minden erőfeszítése arra irányul azonban Sartre-nak, hogy az üres, ámde bármilyen jó, rossz, nemes, gonosz stb. cselekedettel feltölthető szabadságot – beszélhetnénk inkább parttalan szabadosságról – a korábban általános érvényű metafizika színvonalán, sőt, az ember

méltóságát még inkább kiemelve határozza meg.

Egyik stratégiája a szabadság stathhelyzetének a „tisztázása”. A házépítést előkészítő tereprendezés értelmében. Ki kell iktatni ennek érdekében az élettani adottságokat az örökletességtől az életjelenségekig, és el kell takarítani a szemetet, a történelmi roncsoktól a kárvalott metafizika maradékaiig. Keveset, illetve csak más összefüggésekben szól azonban minderről. Az „existencia előtte jár az esszenciának” tételből olvassa ki a szentenciát: Az ember „/.../ megered (surgit) a világban, és azután definiálja magát.”³⁹ Mondhatni úgy fakad fel az ember a világban Sartre filozófiája szerint, mint egy hegyi forrás. Kristálytisztán. Majd csermellyé, patakká, folyóvá, folyammá duzzadhat. „Az ember semmi más, mint amivé teszi magát”⁴⁰, állítja Sartre, a felfakadás körülményeiről éppúgy nem szól azonban az ember ontológiai modelljén dolgozva⁴¹, mint az önmagát- valamivé-tevés a „folyammá” válás feltételeiről. „Lendület az existencia felé”: ez az existencializmus „existenciája” a megeredés pillanatában. Vagyis a tulajdonképpeni existencia az egzisztálás terméke a tovább-exisztálásban. A Talapzati Léte mellett Sartre, többek között mindazokat a többnyire zaklató bonyodalmat kiiktatva ilyen módon, melyek közül néhányat az Alap és az existencia vonatkozásában említettem korábban Schelling, Kierkegaard és Heidegger filozófiájából.

Ontológiailag, vagyis a létezés végső kikutatását és értelmét keresve, a transzcendálásra tevődik át a tiszta lappal induló existencialista existencia súlypontja. A szabadság metafizikai méltóságba helyezésének stratégiái közé tartozik a szorongás méregtelenítése. Amikor összefoglaló értékelésként azt mondtam a háttér- és kerettörténet felvázolásakor, hogy Sartre felfogásában a szorongás tette serkent, akkor a méregtelenített, háziasított, szolgálatra birt szorongásról beszéltem. „A lét és a semmi” című könyvében bonyodalmasan jut Sartre az így jellemezhető, „Az existencializmus humanizmus” filozófiai röpiratban közérthetően megfogalmazott álláspontra. A bonyodalomból a szorongás mediációként, közvetítő szerepben való felfogását emelem ki. „A szorongás a szabadságnak az önmaga által történő reflexív megragadása; ebben az értelemben a szorongás mediáció [...]”⁴² A filozófiai röpiratból pedig egy szemléletes összegezést idézek: a szorongás „nem függöny, ami elválaszt bennünket a cselekvéstől, hanem magának a cselekvésnek a részét teszi.”⁴³ A szabadság a metafizika ideáinak az örökösöként, de most már létezésbelileg, immanens, az embernek magának a sajátosságaként – „szabad-lét”, „être-libre”⁴⁴ – vezérli a mediáció folyamatát, a Semmitől a végkifejletig, amiről inkább sejlik, mintsem kimondatik az existencializmusban, hogy ki/be-teljesed.

Az ilyen módon metafizikai méltóságban trónoló szabadságnak a menete, és ennek a tényleges és fogalmi menetnek a stratégiái a metafizika túlvilági transzcendenciájának, és túlvilágra vonatkozó transzcendálásának az evilágba ültetődése, létezésbeli lépései. Három stratégiai lépést említek: (a) a világba vetett (jeté; Heidegger fundamentálonológijában „Geworfenes”) egyén önmagán kívülre vetülése mint terv (projet; „Entwurf”), ami ugyanakkor az ember önmagát választása; (b) a szabad választással járó elköteleződés; (c) az elköteleződés révén az ember egyetemessége konstruálódik, ami különben – előre, Isten nevében, eszmeként stb. – nincs adva (n'est pas donné)⁴⁵. Ilyen módon a világon, létezésen belüli, immanens transzcendálás esetei. Nem a végső határokon túlra irányuló transzcendálás erőfeszítései és tételei, hanem a közből talált határokon való túlmenetek. A szabadság ígézetében – bár a Szabadság nem a Lét ideája többé, hiszen a Lét sem adottság („Pour ne pas être un donné [...]”⁴⁶), hanem az önválasztástól Másokon át az emberiség kínálata szerinti elköteleződésig terjedő cselekvés-spektrumban konstruálódik – a világon belüli határátlépéseknek, az ide-oda mozgásoknak elve: a transzcendálás harmonikája. Az existencializmus végállomása ontológiai keserű: „még ha Isten létezne is, akkor sem változna semmi /.../, az embert semmi sem mentheti meg önmagától. Az existencializmus ebben az értelemben optimizmus, a cselekvés tantétele [...]”⁴⁷

Amikor Sartre a cselekvést, a tényleges tettet emeli lételméleti rangra a különféle önemésztődésekkel (az Iszonyra gondolva ide sorolnám a Szorongást is), és a Semmivel szemben – ezen a ponton hagytam abba főntebb a háttér- és kerettörténet felvázolását –, akkor az javára billenti, kiváltképp Heideggerrel vitázva, az ontológia mérlegének nyelvét. Amikor viszont felismerjük, hogy a szabad cselekvés nem a Végső Határok ostroma végső soron, hanem a Lét harmonikája a társadalmi és történelmi adottságok Határainak átlépése, a tőlük visszakozás, a rajtuk fennakadás, a behátrálás stb. szerint, akkor Heidegger áll nyerésre Sartre-ral szemben. Filozófiai struccpolitikával nyer ugyan csatát, mert eléggé el nem marasztalható csúsztatással hallgatja el – pl. Sartre mondatából kihagyással – mind a metafizika egykor abszolút eszméinek sorsát, mind a magára maradt és hagyatkozó ember cselekvéseinek vészes kockázatosságát (Sartre – de akár Heidegger! – elköteleződéseinek politikai hátulütőit vizsgálva sokat lehetne beszélni erről).

Mielőtt újra felvenném Heidegger Sartre-ral folytatott vitájának a fonalát a már előbb idézett mondathoz visszatérve, emlékeztetek a Davosi Disputa „eredetijére”. „Ha Létezés nem existál, nem adódik (gibt es) igazság, mert egyáltalán nincs semmi (gibt es nichts)”,⁴⁸ mondta Heidegger. Majd befejezésül a saját filozófiai vállalkozását jellemezte: „Azt mondom, hogy Platón kérdését kell megismételnem. Ami nem azt jelenti, hogy nekünk a görögök válaszához kell visszahátrálni. Kitudódott úgy, hogy a Lét maga sokféleséggé forgácsolódott szét, és hogy a központi kérdés abban áll, vajon talajt (Boden) nyerünk-e avégett, hogy a létmódok belső sokféleségét a Lét eszméjéből értsük meg. Nekem az a fontos, hogy a Lét Értelmét (Sinn von Sein) egyáltalán központilag nyerjem.”⁴⁹ Ideírom még Heidegger egyik időskori vallomását, mellyel megerősítette azt, amit tudományos élettörténetének az ismeretében (Brentano Arisztotelész-könyve döntő hatással volt a szellemi fejlődésére) amúgyis nagyjából tudni lehetett: „Egész gondolkodásom lendülete egy arisztotelészi mondatra megy vissza, amelyik arról szól, hogy a Lévo (Seiendes) sokféle módon mondatik ki. Ez a mondat volt tulajdonképpen a villanás, amelyik kiváltotta a kérdést: micsoda hát a Lét eme sokféle jelentéseinek az egysége, mit nevezünk egyáltalán Létnek?”⁵⁰

Elmondhatjuk, hogy hiteles élményű Heidegger alkotott korszakos, ámde Élményből kivételező életművet, és folytat ontológiai vitát, történetesen most Sartre-ral. Heidegger a platóni Idea örökösöként értendő Léttel hozakodik elő, amikor azt állítja, hogy „főként és elvileg (principalement) a Lét adódik” a síkon, amelyen vagyunk.⁵¹ Sartre csödbe ment evilágiságával szemben, a pusztá Létezésben önmagába kapaszkodó ember cselekvéseinek, önmagát feltornázásainak a sokféle besikerületlenségét tapasztalva, hatásos ontológiai érv ez az „emlékeztetés”, vagy sokkal inkább eszméltetés. „A gondolkodás a Lét igazsága által és számára való elkötelezettség (engagement; franciául a német szövegben)”, írja Heidegger⁵², a Lét azonban ma még nincs elgondolva, állapítja meg Parmenidész főntebb már idézett szentenciájának az első feléhez kapcsolódva.⁵³

Heidegger Létről szóló mondásai ezért nem a Létre vonatkozó leírások, hanem a Létre vonatkozó költői beszéd: „A nyelv a Lét háza”⁵⁴; „Az ember a Lét pásztora”; „Az ember a Lét szomszédja.”⁵⁵ Ami önmagát adva adódik Létként, az nem egyéb, mint a Létezés olybá véve, hogy a Lét nyílt meg Létezésként. „A Lét tágasabb (weiter), mint az összes Lévo” – írja Heidegger⁵⁶, majd később a következő széljegyzetet fűzi a „tágasabb” szóhoz könyvének kézipéldányában: „Tág/asság/: de nem az Átfogónak a Tág/asság/a, hanem az eseményként megeseő (ereignenden) Helységé; mint a világló tisztás (Lichtung) Tág/asság/a.”⁵⁷ A „világló tisztás” említésével pedig megintcsak poézisba torkollik az ontológiai szöveg. „Az állást a Lét világló tisztásában nevezem én az ember ek-szisztenciájának.”⁵⁸ Amely ek-szisztencia kiemelhetőleg esik egybe a transzcendálással. Sőt, a transzcendencia Létezésben-adódásával. Mint a Létre meresztett Átlés – hiába nem beszél „élmény”-ről Heidegger, nincs más fogódzója a Létről szóló diskurzusának, mint a saját élménye! –, mint a transzcendencia megeredése a Létezésben, az immanenciában.

Ezzel a megállapítással érkezem el az Iszony filozófiai tárgyalását megalapozó rövid ontológiai vizsgálódásom végére:

remélem, sikerült megmutatnom, hogy a metafizikában egyre-másra előkerül az ember témája, éppen a sokrétűségével/sokféleségével, de ki is marad belőle. Ahogyan az egzisztencia minduntalan szétoszik a Lét és a Létezés pólusain, úgy csapódik a transzcendálás – hol „harmonikázva”, hol Lét-Határt araszolgatva a Lét felé meresztgetett pillantásokban – ugyanerre a metafizikát jellemző és meghatározó két pólusra. Sartre egzisztencia-filozófiájának (az esszencia előtt járó, de emberi lényegét – mint képződményét – eresztő egzisztencia felfogásának) a kritizálásakor írja Heidegger; egy önidézetben – „Lét az éppenséggel transzcendens”⁵⁹ – kapcsolódva: ahogyan a térbeli közelség/ Nyíltsága, innenfelől nézve minden közeli és távoli dolgon *túlmege* (übersteigt; az én kiemelésem, P.B.), úgy a Lét lényegszerűen tágabb, mint az összes Lévo, mert maga a világló tisztás.”⁶⁰

Az Iszony filozófiájáról a metafizika viszonylatában

Az Iszony az emberi élet egyik kötőanyaga. Mind a „kötést”, mind az „anyagot” egyaránt többféleképpen (pl. „kötés” mint csomózás, hurkolás, kötelezés stb.; „anyag” mint mű-, gyű-, kenő- stb. anyag) és egyszerre működőleg, és működéseiket egymásra-hatóan értve. Ez a bonyodalom pedig azt jelenti, hogy a „kötőanyag” sem nem kötés, sem nem anyag, hanem egymásra ható működésükben Harmadikféle.

Nincs kész szavunk arra, hogy ezt a Harmadikfélé a maga önálló sajátosságában jelöljük. Ezért a „kötőanyag” megnevezés ideiglenes kényszermegoldás. Vannak ugyan kifejezések – ezek közül mindjárt említék néhányat –, amelyekhez kapcsolódhatnánk, amikor találó nevet keresünk, ezeken a kifejezéseken azonban rajta van a két és félezer éves metafizika bélyege. Nem használhatók anélkül, hogy el ne határolódnánk a (nyugati) metafizikától, és ennek szóhasználatától. Eddig is főleg erről beszéltem persze. Most azonban tételesen próbálkozok számot vetni az Iszony, és egyáltalán a „Közeg” sajátosságaival. Történetesen a metafizikai sajátosságokkal szembeállítva, mert hogy történelmileg a metafizikától, sőt a metafizikai korszaktól különbözőleg kerültek elő.

Először a metafizika kifejezéseit fogom használni. Részint azért, mert a filozófiailag elmélyített vizsgálódásnak a metafizika a készletezett nyelve, részint azért, mert a világfelfogás témánkban mutatkozó újdonságaira a „metafizikai szótár” alkalmatlanságának a kimutatásával irányítható a figyelem. „Metafizika” és „ontológia” között nem tesz különbséget ebben a mostani vállalkozásban – csupán ideiglenesen és hozzávetőlegesen használtam az eddigiekben az „ontológia” szót a „metafizikán” túltevő gondolkodás jelzésével.

A metafizika kifejezéseit használva azt mondhatjuk, hogy az Iszony Léte elálló Lét. Fölfogja a Léte. Egycsapásra a „felfogni” többféle értelmében: „veszi a Léte” (mint egy rádiókészülék az „éter” hullámain), „gátja a Léte” (mint a hullámtörő móló a háborgó tengernek), „elnyeli a Léte” (mint pl. a zajelnyelő az autópályák mentén). Sokkal kevésbé, sőt egyáltalán nem a „fölfogni” „megértés” értelmében. Mint ahogyan Kárász Nelli is azt mondja, noha – lehet mondani – ő éppen az Iszony megtestesülése (illetve iszonyodásában az Iszony példája/példánya), hogy „Nem tudom, mi történt”. Az iszony eseménye során pedig jelen időben mondhatná; „Nem tudom, mi történik”. Nem érti az iszonyban élő ember, hogy miben él. Akkor sem, ha „iszony”-ként megnevezi. A nyelvi jelölő, nem világítja meg ugyanis azt, amit jelöl, mert az Iszony nem tagolódik olyan tételekre, amelyek azután összességükben éppen az „Iszony”-t adják ki.

Antropológiai, szemiotikai és ismeretelméleti kérdések rajzanak e megállapítás mögött. Léven az Iszony valami közérzetszerű, valami zsigeri, sem az érzéki tapasztalás, sem a szellemi/gondolati megragadás, sem ezek együtt nem hozzák azt, ami éppen az Iszony. Márpedig a nyelvi jelölő az érzéket a gondolatira (vagy viszont, vagy együttesen a referensre) vonatkozó jel. Azaz érzéki-szemleli kettősől szerkezete áll a szavak, a grammatika, a nyelvhasználat „mögött”. Ismeretelméletileg az a probléma mutatkozik meg az ember érzéki-szemleli kettősén kívüli minőségeinek a hiányos, elégtelen vagy hiányzó nyelvi kifejezhetőségében, amelyet bizonyos felbukkanó, de mégis kimeríthetetlen „dolgoz”-nak, „valamik”-nek műveletileg nem kezelhető sajátosságai-ra való utalással szoktak elkönyvelni. „Megértés”-ről nem lehet beszélni akkor sem, ha nyelvi jelölőt használunk az ilyen „valamik”-re – pl. esetünkben az „iszony” szót az Iszonyra –, mert a Megértés érzéki-szemleli esemény (és persze a Megmagyarázás is ilyen esemény).

További fejtegetés megtakarítása céljából hasonlaltam éleket. Az állatok viselkedéséből ismert, hogy egy rovar már néhány molekulányi illóanyag terjedésekor elindulhat a párja irányába, aki ezt a „fajspecifikus” illóanyagot kibocsátja. Az Iszony ilyen testetleket átható társadalmi „kötőanyag” (közös az emberben a rovarral, hogy az ember úgy „veszi” a Léte, ahogyan a rovar a másik rovar jelenlétét). Éppúgy ráakaszthatunk egy nyelvi jelölőt (az „Iszony” szót pl.), mint az említett illóanyagra a „feromon” szót. Sántít azonban a hasonlat annyiban, hogy az ember ismeri a feromont, a rovar viszont nem. Maga a „jel” – az a bizonyos molekula, mint jel – „működik” a rovar esetében, az ember pedig (és ebben a mozzanatban válik találhatóvá éppen a hasonlat „sántítása”) ezt a találatot nevezi meg. Amikor egy közeget, esetünkben az Iszonyt, nyelvi jelölővel látjuk el, akkor arra utalunk, hogy valakit „eltalál”, „kielel” az Iszony. Magát a „találatot”, „kielelést”, az Iszonyt-mint-működést az elnevezés nem közvetíti. Ez olyan a benneélő (sőt, akár a benneélőt beleélően vizsgáló) ember számára, mint amilyen a rovarnak a „feromon”: a világ egyik hatékonysága tömbben.

Tehát amikor azt mondjuk, hogy „az Iszony Léte elálló Lét”, akkor ez a kijelentés nem jelent Léte megértést. Sőt, nem jelent „Lét”-et sem, mert sem a Megértés, sem a meg-nem-értés, az Értetlenség nem illik az Iszonyra. Figyeljünk arra, hogy a Megértés mint Exisztenciálé, a világban előforduló bármely dolog („Lévo”) meghatározását kimondó kategóriától eltérően „a Létezésnek mint Léte-lehetőségnek/képességnek a Léte módja.”⁶² A megértés logikája nem hagyományos ugyan, egzisztenciális struktúrája azonban van: „projekt” (Entwurf; a [bele]vetettség, Geworfenheit kifordítása)⁶³. Az Iszony ellenben sem nem kategória, sem nem Transzcendenciálé (vagyis evilágunk határait feszegető, de az eredendő Határokon fennakadás ellenére a Túlnant, a transzcendenciát az Evilágba – gyakorlati célra – visszaidőztető „fogalom”), sem nem Exisztenciálé, hanem ezektől gyökeresen különböző Negyedikféle. Nem meghatározható meghatározottság, sem nem Létezés kikerekítő Léte mód, hanem a Végeket véglegesítő zúdulás; az ember határoosságaként eredendő át- és keresztülhatottság. Működés-Végesség.

Ha a végső Végeket érdemes külön szóval – „Terminálé” (a latin „terminalis” = „végső” szóból képzett) kifejezéssel – illetni a metafizika korszaka utáni ember sajátosságának megjelöléséül⁶⁴, akkor az Iszonyt a terminalitás egyik töltésének mondhatjuk. Mellőzve a metafizika (egyébként regionálisan, nosztalgikusan, képzelegve stb. továbbra is használható) kifejezéseit (mint „Lét”, „Megértés”, „kategóriák”, „Exisztenciálék” stb.). A „Léte elálló Lét” kifejezés mégis a metafizikát „idézi”. De rajta túl kerülően. A metafizika „Lét”-fogalmát csak az „elállni” segédfogalmaként tartalmazza az „Iszony” leírás kísérlete a „Léte elálló Lét” terminussal.

Amikor Németh László regényéről írtam, ilyen értelemben használtam gyakran metafizikai kifejezéseket. Az Iszony stációjának a megjelenítési kísérletek többnyire nem metafizikai kifejezések szerepelnek már azonban. Most pedig, amikor az Iszony filozófiájáról van szó, a metafizika szótárát eldobhatjuk, mint egy létrát, amelyen felkapaszkodva eltérünk oda, ahol tartósan maradni akarunk (a metafizika lajtörjája a visszaereszkedéshez kell aztán megint).

Így a „Létezés” és a „van” használatáról is lemondhatunk egy Közeg jellemzésekor, mert találó kifejezéseket nem a létige (és néhány létigét helyettesítő és módosító ige) alakjainak az alkalmazásával találunk, hanem másféle igék (pl. „zúdul”, „áramlik”, „terjeng” stb.) révén. Ez utóbbiak közös vonása, hogy mozgást és működést jelölnek, szemben a főleg és többnyire statikus értelmű létigével (és a létigét helyettesítő és módosító igékkel); a „Létezés” helyett pl. „Forgandóság”-ról beszélünk, amikor valaminek – akár a „világnak

egyáltalán” az állapotszerűségét, megállapodottságát, beállását stb. nem tartjuk szem előtt. Az „elállni” ige többek között szintén mozgásos és működéses jelentése miatt, a statikus „állni” (vagy a felegyenesedést jelölő fel- és kiállni) igtól gyökeresen különböző értelemben illik az Iszonyhoz.

Ez, és a több alkalmas ige és kifejezés sem „ad fogalmat” persze az Iszonyról – nem „denotálja” az Iszonyt –, hanem mozgalmos többértelműsége által, az egymástól elütő jelentések imaginárius fókuszából bírja szólásra az iszonyodót. Mintegy a konnotációk törésvonalai mentén fakasztva fel az Iszony közeget. Az „elállni” ige esetében az önmagában többértelmű „felfogni” igtét említettem a mozgalmos többértelműség egyik ágaként; hasonló többértelműség figyelhető meg az „elállni” néhány más leágazásánál (pl. „zárolni”, „torlódni”, „elbarikádozni”) nézve.

A metafizika tizenkilencedik és huszadik századi, „végét járó” történetén okulva, az exisztenciálisból és a transzcendenciálisból kimaradó emberi minőségek egyikének nevezhetjük a Közégeket, és a Közégek egyik „fajtájának” az Iszonyt. Schelling, Kierkegaard és Jaspers, majd kiváltképpen Heidegger és Sartre – említenem kellene még másokat, különösen Nietzsche-t – nagy erőfeszítéseket tett a metafizika Túlnani ígéretének, pl. az Egy, Igaz és Jó ideájának az elévülése miatt árván maradt világ, létezés ideális vagy az egykori idealitáshoz rangban mérhető – méltóságának a megtalálására, világi adottságok, „valóságból” merített fogalmi kapaszkodók segítségével történő visszanyerésére.

A Szorongás volt az egyik történelmi újdomság (illetve történelmileg világértelmezési kérdést felvető sajátosság), ami nem fért a metafizikába (az evilági élet, mint siralomvölgy csak a Létezés jellemzője volt – még a vallásokban is – a Lét megbékélésével szemben), viszont az ember metafizikai rangjának az újbóli elérésére volt használható. A metafizikai méltóság őrzése vagy visszanyerése azt eredményezte azonban, hogy a Szorongás – maradjunk most ennél – mint emberi minőség kiszorult a Létezés és a Lét viszonyának éppen a Szorongás révén történő olyan vizsgálatából, amelyik a Túlnannak, mint Létnek a Létezésbe való visszaidőztetésére irányult. Metafizika és (filozófiai) antropológia sokat és sokféleképpen vitatott viszonyát tekintve mutatom meg ennek a visszaidőztetésnek a kudarcát.

Heidegger felvetette a kérdést a Davosi Disputában, Kanthoz kapcsolódva: „Mi az ember?” Ez a kérdés a kérdés-jellegében lett kérdéses, fűzte hozzá, majd kijelentette: „[...] úgyhogy a kérdés, mi az ember, nem olyan nagyon kell, hogy megválaszolható legyen egy antropológiai rendszer értelmében, hanem csak arra a perspektívára tekintettel, amelyben ezt a kérdést felállítani akarják, kell először, hogy tisztázva legyen.”⁶⁵ Kant-könyvében, amelyik a Davosi Disputában elhangzott mondandójának a háttér-műve, a következőképpen pontosítja Heidegger ezt az egész filozofálását jellemző véleményét: „A metafizika alapvetése az emberben (való, P. B.) végesség szerinti kérdésen alapul, mégpedig úgy, hogy ez a végesség lesz most problémaként lehetséges. A metafizika alapvetése a mi, azaz véges ismereteinknek a »feloldása« (Analytik) az elemeire. [...] A »filozófiai antropológia« [...] azt a folytonos veszélyt rejti magában, hogy elrejtve marad az ember iránti, a metafizika alapvetésének szándékában mindenekelőtt mint kérdés kiképzendő kérdés.”⁶⁶ Ahogyan Heidegger elutasítja a létezésbeli tapasztalatot – nevezzük „tapasztalatnak” ideiglenesen mindazt, ami a létező embernek a létezésében tudomására jut – az ontológia vonatkozásában, ugyanúgy radikálisan elhatárolja magát ontológiájának a „tapasztalati” értelmezésétől és „hasznosításától”. Pszichiátereknek – akik gyakrabban esnek gondolkodóba a lét értelmén szakmájuk gyakorlása közben, mint sok más szakma képviselői – tartott szemináriumon mondta Heidegger 76 éves korában: a Létre mint Létre előkészítő alapvető (fundamentális) kérdés a fundamentál-ontológia. „Ebből lesz újfent világos, mekkora félreértés, ha a »Lét és idő«-t antropológiaként értik.”⁶⁷

A lételmélet kérdésére vezető, és lételméletből a valóságos emberre visszavezető kérdéseknek a kiiktatása a Lét Kérdéséből juttatja az exisztenciát (mint „ek-szisztenciát” is) és a transzcendenciát arra a sorsra, hogy a végét járó metafizikában ember-mentesítve szerepeljenek a „létezésében létére menő”⁶⁸ ember ontológiai címeleiként. Ide-oda csapódva a filozófiailag kiperarált – élet-mentesített – Létezés és Lét pólusaira, miközben a két pólus között harmonikázva és araszolgatva (úgymond) a Létezésben megeredő (a metafizikát kritizálva ezt mondhatjuk: megereszkedett) Lét kifejezései, „terminusai”. A metafizika „végül” a Létet Létezésbe nevesítő exisztenciálisról és transzcendenciálisról is lemond a kényszerű „harmonikázás” és „araszolgatás” miatt.

Három évvel az említett, pszichiátereknek tartott szeminárium előtt így fejezte ki ezt a nagytrórt, mert Létén túli Létre⁶⁹ törő szándékát Heidegger az egyik előadásában: „A kísérlet, hogy a Létet a Lévo (Seiendes; nem fontos ebben az összefüggésben, hogy foglalkozunk a Dasein és a Seiendes különbözőségével) nélkül gondoljuk el, szükséges lesz [...]”⁷⁰ A „Lét és idő” annak idején tervbe vett folytatásul mondta ezt. Erre a folytatásra – írta önkritikusan⁷¹ – abban az időben nem volt még ő „érett” (gewachsen). De a folytatáshoz is sietett hozzáfűzni egy nevezetes, az említett előadás évében tartott szemináriumon – ennek a jegyzőkönyvéből idézett⁷², hogy hű maradjon a Disputa szelleméhez –, hogy nem antropológiai érdekről (Interesse) van szó. Nevezetes pedig azért volt ez a szeminárium, mert a Todt- és Heideggeri házikóban, a „Lét és idő” datálásának a helyszínén tartotta a „Lét és idő” megjelenése után harmincöt évvel, 1962-ben. Szinte már kortársaként a századvégi embernek. Mindenesetre történetünk, az Iszony történetének kortársaként, noha „egy egész világ választotta el” Heideggert és a „korabeli” Magyarországot.

Azért futtattam ki föntebb a filozófiai háttér- és kerettörténetet a hatvanas évekig, hogy szinkronba hozzam az „Iszony” történetével. Furcsa egyidejűség ez. A metafizikai gondolkodás annyira túlfeszítette önmagát, hogy az emberről való mondandója vagy kiveszett az emberre kérdező kérdéséből – ezt példázza a kései Heidegger –, vagy ideológiai propagandafogás lett, mint például a marxizmusban, melynek kommunista világát szintén „egy egész világ” választotta el Heidegger „polgári” világától. Számtalan korszakos kérdés vetődik fel ebben a helyzetben; köztük sok új, az emberiség útját eddig nem tapasztalt módon kétségbe vonó, az Embert faggató, Jövőjét már előre zaklató kérdés. Ezek a kérdések azt a korszakváltozást jelzik, amelyet Modernből Posztmodernbe tartó változásként nevezünk meg gyakran. Ezzel nem foglalkozom azonban egyelőre, mert csak a továbbkérdésnek a „végső kérdések” utáni kérdéseire akartam utalni. Maradok csupán az Iszony és az ontológia viszonyának a vizsgálatánál, ahogyan a kérdéseik szinkronba kerültek, illetve hozhatók.

Az antropológiától radikálisan elhatárolódó metafizikának még a Semmi sem marad, amit az ember vonatkozásában mondhatna. A Lévo, illetve Létezés nélküli Létre vonatkozó kérdésben már a Szorongás mint a Semmi időztetése sem illetékes. Ezért mondom, hogy „még a Semmi sem marad”: Heidegger fundamentál-ontológiájának (azaz első gondolkodói korszakában kialakított filozófiájának) és az exisztencializmusnak még a szorongást gerjesztő Semmi volt a Lét kihívása, aztán pedig a Semmi is kiveszett. Másfelől viszont, a Létet kisajátító, és így magukat a Lét Mindeneseivé nyilvánító ideológiákban, az elköteleződő ember került az emberiség veszteséglistájára (mint háborúban az emberanyag bekalkulált vesztesége), és így a „Minden” sem számított többé a Létben.

Az Iszony, az antropológiaként kiiktatott Létezés és a metafizikailag Semmin és Mindenben túlfeszített Lét üressé vált kettősében a töltés. Ez az Iszony filozófiájának a kijelölése a metafizika viszonylatában. A metafizika végkifejletéként értelmezett exisztenciális és transzcendenciális összeesésének a vonatkozásában ezek üresjáratú Lét/Létezés „játékának” a töltése. Amire azért nem találunk a metafizika fogalmi és kifejezései, mert széthordják a Létezés és a Lét – egyre inkább mesterségesen kidolgozott és metafizikai önpreparátumként használt – pólusaira, és így a Lét/Létezés „játék” a belekerülő közeg ellenére, ennek bedarálásával vált vissza üresjáratra.

Ezért járt az Izsony filozófiájának a kijelölése azzal a feladattal, hogy a kidolgozásában mellőzzük a metafizika szótárát. Ez a vállalkozás a metafizika történelmi lejárta után esedékes filozófia megteremtésére irányul, mint részfeladat. Az „Izsony” című regényben kezdeményezések sora található ahhoz, hogy ennek a részfeladatnak nekilássunk. Néhány sajátos kifejezéssel próbálkoztam már a fentiekben, amikor ezzel a feladattal foglalkoztam (pl. az Izsony stációinak a követései: inkább célzárként mind definícióként értendő mondatokkal kísérletezve, mint pl. „az Izsony az emberi élet kötőanyaga”); most néhányat még fűzök ezekhez. Előbb azonban az Izsony ügyében folytatott vizsgálódás módszeréről fontosabb írottakhoz teszek még néhány megjegyzést.

Az Izsony filozófiájának módszeréről [repríz]

Szeretném határozottan leszögezni, hogy ez a – és a többi ehhez hasonló (pl. bármelyik Közeg ügyében történő) – vizsgálódás nem hermeneutika. Ugyanis az, amiről szó van, nem áll szóba-hozásra készen a szóbahozás előtt. Azért nem, mert a sajátos minősége sem nem nyelvi, sem nem logikai, sem nem fogalmi („diszkurzív”) alkotó, és nem is nyelv, logika és fogalmiság valamiféle egybevágásának megfelelő, vagy ezek előzeteseként felfogható „struktúra”.

Egy Közeg gyökeresen különbözik mindattól, amire nyelv, logika és fogalom „terem”. Azért különbözik, mert „nem érhető tetten”, és így nincs „operacionális” meghatározása sem. Vagyis, ami nyelvi, logikai, fogalmi műveletekben a Közegre vonatkozóan történik az nem Közeg-tudtul-adás.⁷³ Nem a Közeg „Jelentése” – mert ez sincs előre, vagy a mélyben, vagy a magasban stb. készen –, sem nem a Közeg története, eseménye. Merthogy a Közeg „történik”, megesis azért, mert nem áll szóba-hozásra készen.

Miképpen beszélünk hát akkor „róla”? Miképpen beszélhetünk egyáltalán olyasmiről, mint „az Izsony”? Miként nevezhetjük meg? Miért értjük Izsonyt azt, amit az „Izsony” szóval és az „Izsony” szó mondatokba foglalásával (egymásnak) mondunk? Azért, mert átéljük. Aki pedig nem éli át, az nem „érti”. Azért nem érti, mert nincs „szerkezete”, „struktúrája”, melyet a nyelv szerkezete a szerkesztés műveleteiben közvetít (szokásos módon újracsinálhatja a szerkesztési műveleteket az, akinek szól a beszéd, és az újracsinálásokkal előállhat a „jelentés”, ami a nyelven kívüli „csinálások” esete, eseménye nyelvként és nyelvben).

Ebben a vonatkozásban az Izsony, és a többi Közeg, hasonlít a fájdalomhoz vagy a szorongáshoz. Aki nem élte még át, az („valójában”) nem tudja, hogy micsoda. Ezért van pl. a szorongásnak szinte annyi meghatározása, ahányan foglalkoznak vele (egy hetvenes évekbeli összegező pszichológiai tanulmány több mint nyolcszáz szorongás-„konstruktmot” tartott számon). Különbözik viszont egy Közeg a fájdalomtól vagy a szorongástól abban, hogy nem „belterjes” (a „privát” szó alkalmatlan itt, mert az átélést a nyilvánosság viszonylatában, a nyilvánosságtól „megfosztottságként” jelöli), hanem „köz-ügy”.

Szóba-hozatalában ez nagyon fontos különbözőség. Nincs ugyanis olyan ember, aki ne érzett volna valaha fájdalmat, és valamiféle szorongásról mindenkinek van valamilyen „tapasztalata”. Egy Közegről viszont nincs tapasztalata annak, aki nem olyan közösségben él, amelyikben ez a Közeg – pl. az Izsony – „terjeng”. Amikor valaki fájdalomról beszél, akkor abban az esetben „felszínre hozza” a fájdalom jelentését, amikor nem talál rá szavakat. Utal a szavaival valami szavakba nem foglalhatóra, ami azonban szavak nélkül is „benne munkál” („fáj”). „A szavak hiányából nem szabad az értelmezés (Auslegung; interpretáció) hiányára következtetni” – írta Heidegger⁷⁴. A fájdalom esetén megfelelő szavak híján is van fájdalom-értelmezés, mert mindenki „tudja”, hogy „miről van szó”, amikor valaki fájdalomról beszél. Ez a tudás nem, vagy nem elsősorban „fogalom” vagy „képzet” vagy „érzéklet” azonban, hanem kiben-kiben a fájdalom „munkálása”: pl. „hasogat”, „nyilall”, „szúr”, „feszít”. Ezek a működésnek a műveleti (operacionális) kifejezései, amelyek a fájdalomra mint átélésre átvive – azaz metaforikusan – a fa hasogatásához vagy a bőr megszúrásához „hasonlóan” értelmezik a fájdalmat.

Ilyen módon még mindig „hermeneutika” a fájdalom leírása. És ilyen módon hermeneutika a fundamentál-ontológia, és egyáltalán a Létről folyó beszéd, különösen a metafizika végét járásakor: egy strukturális „alaptapasztalat”⁷⁵ kifejtése. A Létezés (Dasein) „hermeneuein” (görög „magyarázni, tolmácsolni, értelmezni”) jellege, ami által a Lét tulajdonképpen értelmének a Létezéshez magához tartozó Létmegértése és a Létezés saját Létének az alapstrukturái *tudtul adódnak* (kundgegeben werden).⁷⁶ A Lét és a Létezés hermeneutikája azért „analitika” (Daseinsanalytik⁷⁷), mert a nyelvi kifejezés olyan elemzés, amelyiknek nyelvi, logikai, fogalmi elemei a Lét és Létezés már előre kész strukturájára találnak, előre kész szavak, szótár híján is. Az elemzés feloldja a talált ellenállásokat, a Létezés esetében pl. a Végességet – melynek pedig „indexe” az ontológia –, és így módon „szabaddá teszi” a (nyelvi, fogalmi) utat a Lét felé. Ezért szól végül transzcendens Létről a fundamentál-ontológia, noha a Végesség tanának indul.

Háromféle érv szerepel az Izsony ügyében folytatott vizsgálódás hermeneutikától való iménti megkülönböztetésében. Az Izsony nem belügy, noha átélés; nincs tételes strukturája, noha hatékony; nincs jelentése, noha jelentékeny.

Miképpen beszélünk akkor róla mégis? Nem csupán vesztegetjük a szavakat, amikor „róla” szólunk? Miféle nyelven történik az ügyében folytatott vizsgálat, illetve ennek közlése? Válaszom előkészítésében emlékeztetek két korábbi megjegyzésemre: a nyelv a létértelmezés tornáca; az „Izsony” nyelve az Izsony jegyzése. Mindkét megjegyzés tűnhetett futó ötletnek (a „létértelmezés tornáca” akár pusztán ironizálásnak is „a Lét Háza” ismert szentencián). Most azonban komolyan veszem ezeket a megjegyzéseket, mint ahogyan – bevallom utólag – a maguk helyén is komolyan gondoltam. Anélkül, hogy „problematizálnám” (posztmodern módi szerint) ezúttal a „komolyság/om/át”; vegyük úgy, hogy az Izsony (eléggé) komoly ügy. Nem tudom ugyan megkerülni ebben az ügyben a nyelvi „játékokat”. Hiszen éppen a nyelv „alkalmatlansága” mellett érveltem – persze nyelvtelen, nyelvelve – az Izsony ügyében (ez tekinthető negyedikféle érvek a hermeneutikától való különbözőség iménti három érve mellett), és fel lehet hozni ellenem, amikor most mégis nyelvtelen „tárgyalom”, hogy játszom (a szavakkal, az üggyel stb.).

Ebből az önmagát bonyolító bonyodalomból („fluktuációból”) éppen ezáltal próbálom kivágni magam, hogy az üggyhez illő „módszertan” megnevezésével egy csapásra vágok bele az Izsonyba, az Izsony – és az „Izsony” – nyelvébe, és ebben a kettős vágatban eddig nem ismert filozofálásba kényszerülő gondolkodásba, amelyik a metafizika lejártakor esedékes (nem csupán mint „metanyelv”, pl. mint az „Izsony” című regény nyelvének szóbahozatala az írásműről írott tanulmányban, melynek nyelvből megpróbálom kidolgozni most az Izsony nyelvét; ebbe a „fluktuációba” egyáltalán nem megyek most bele azonban).

Belevágok tehát: *az Izsony a maga nyelvi kerengőjének a témája*. A „kerengő” körbefolyosó. Latinból átvett szavunkkal „ámbitus”. Az „ámbitus” szó tornácot is jelent a magyarban, de a következőkben a latin eredeti igéjének (ambire = körüljárni) értelmében használom. Ezzel bővíttem a „létértelmezés tornáca” kifejezést. Egyszerűsített elvettem a „létértelmezést”, mert a Közeg nem Lét (és nem is Létezés; nem „fér bele” a Lét/Létezés kettősbe), a Közeg ügyében folyó beszéd pedig nem „értelmezés”. A „nyelvi kerengő” nyelvi fordulattal éppen azt akarom kifejezni, hogy ennek a kerengésnek a során nyelv nem talál bele abba, ami a „témája”, hanem körözi azt, amiről szól. Az Átélésre marad az, hogy a „téma” megelevenedjen. Amennyiben persze lecsap a köröző nyelv az olyan Átélésbe, amelyikbe már előzetesen belecsapódott az, ami a téma, történetesen az Izsony, amelyik ilyen módon az Átélés (és a nyelv mint a nyelv témája) csapadéka.

Röviden: *az Izsony nyelve az Izsony ámbitusa*. Ebből a nyelvből viszont/kiindulva az Izsony olyan téma, amelyik körül *ambiciózusan kereng a Nyelv mint ambulatio*, mint körbejárkálás, mint járás-kelés, mint ide-oda-járkálás beszédben valami –

amiből az ambulatio során „téma” lesz – körül. Az, ami körül a nyelv ambiciózusan kereng, jegyzi a nyelvet úgy, hogy a nyelvi kerengő beszéde téma lesz: a nyelvi jegyzése annak, ami körül a nyelv kereng. *Az Iszony esetében az „Iszony” nyelve az Iszony jegyzése.*

Ha a metafizika utáni gondolkodás egyik sajátos módszereként nyomatékosítom, és nevezem meg a maga önállóságában ezt az eljárást, akkor tömörítve ezt mondhatom: az *ámbitus ambiciózus ambulatiója* ez. A rokonértelmű szavak halmozása a sajátosság kiütköztetését szolgálja. Nem csupán „nyelvi játék”, mert éppenséggel valamilyen nem nyelvi dolog ügyében történő eljárás ez a „járásklás”; történetesen most az Iszony ügyében.

A hermeneutikával összehasonlítva élesen kirajzolódik a sajátossága. A nyelv ámbitusa éppenséggel nem a nyelv háza, mert éppen arról van szó, hogy sem a nyelv nem lakozik benne, aminek a szóba hozatala, sem az nem lakozik a nyelvben, ami szóba kerül. A két eset együtt, kölcsönösen meg éppenséggel „nem forog fönn”. Az ambiciózusan kerengő ambulatio nem lakozás (költőien sem), hanem átjáró a Bent és a Kint között. Ha „a Lét háza” képzet felől nézzük – ami történelmileg indokolt, hiszen Heidegger ismeretében keletkezett ez a módszertani felismerés –, akkor „a Lét átjáróháza” merül fel abban az esetben, amikor érvényét veszti a Létről folyó beszéd. Majd pedig az átjáróházban – a Lét és a Létezés utcája „között” – rekedés miatt marad el a Lét. Végső soron azért, hogy az ember, a nyelvhasználó, a Nyelv ki van, ki lett lakoltatva a maga Házából. Ha valaki mégis beszél még – nosztalgikusan – „a Lét házáról”, akkor valójában már csak a Lét ambulanciájáról szólhat (a sürgősségi [beteg]ellátás értelmében). Amikor pedig már nem beszélünk, mert az érvénytelenedése miatt nem beszélhetünk a Létről mint Túlnanról, mint transzcendenciáról, akkor a Belső és Külső, Átélt és Kívülvilág „között” önállóul Határ mint Médium a Nyelv. A Közeg esetében, ami átsodródik kívülről belülré és viszont, a szóba hozatal médiuma. Így módon a Nyelv az Iszony ámbitusa.

Az Iszony filozófiájáról: ambiciózus kifejezések

Most jutottam el arra a pontra ebben az írásban, hogy elszórt célozgatások után összefüggő kísérletet tegyek az Iszony filozófiája tárgyában. Gyekszem rövidre fogni ezeket a nyelvi kísérleteket, mert minden egyes megfogalmazáshoz hozzáérhetem a kifejezéseket kontrasztba állító háttér- és kerettörténetet, és a kifejezés érdekében tett erőfeszítéseket modelláló módszertani fejtegetéseket.

Az „Iszony” című regényről 1968-ban írott közleményemben az ontológiát az Iszony „természetrajzának” a torkolataként említettem. [74]* A Lét és a Léző/Létező tanaként értett „ontológia”, ami a metafizika szinonimája⁷⁸, nem felel meg azonban az Iszony „természetrajzát” filozófiai terminusokba foglaló vállalkozásnak. Két egybevágó okból nem felel meg. Résztint azért nem, mert a metafizika már lefutott, résztint azért nem, mert az annak idején „természetrajz”-nak nevezett leírás a még érvényes metafizika kereteit is szétfeszítette volna. Történetesen éppen az „Iszony”-ról szóló közleményemmel csaknem párhuzamosan készült másik írásomban⁷⁹ jeleztem egy nem-metafizikai gondolkodás lehetőségét, az eredendő határok szerinti – azóta „peratológia”⁸⁰ címen foglalkozom ezzel –, „internozseptum”-ot kutatva. Abban az időben nem alakult azonban úgy a helyzet, hogy az Iszonyról írottakat a metafizika lejárta után kiküzdendő gondolkodással összehozhattam volna. Most viszont erre töreksem. Az „Iszony”-ról szóló közleményemben szereplő „ontológia” terminust és ontológiai kifejezéseket ideiglenes stratégiai hívószavaknak tekintem az Iszony peratológiai vizsgálatához vezető úton. „Ambiciózus kifejezéseknek” ebben az értelemben szánom az alábbi kísérleteket. Mindjárt kettős értelemben: az Iszony peratológiai vizsgálatára törekvés értelmében, és ennek a sajátos módszere értelmében, amely utóbbi ambulatio az Iszony ámbitusában, és így előre-fogás az Iszony peratológiáján.

Az Iszony az eredendő határosság egyik terjengése. „Közeg” néven a határosság terjengéseit tartjuk nyilván; az Iszony pedig a Közeg egyik fajtája.

A metafizikában a végesség elvileg határozott határokból jelölhető ki. Határon – esetleg minden határon – túlmenetel a határozott határok értelmében értődik. Ilyen módon adódik Evilág és Túlvilág, immanencia és transzcendencia kettőse. Fogalmi összefüggésekben, technikai elrendezésekben, de még a képzelet diszkurzív futamaiban is gyakran valóban határozottak a határok.

Amikor azonban Közeg terjeng, akkor a határok süppedtegek. »Vagánsak«⁸¹. A Közeg maga határ a nekiinduló ember számára, de nem határozottan kivethető határ, hanem sodródó belevezetés («vagancia») a Közegbe-mint-Végebe. A Végesség nem csupán „téma”, mint pl. a fundamentál-ontológia esetében, hanem kín; el- és szétkent végesség, zsigeri tapasztalatban. Az Iszony esetében azt találja az ember, hogy az iszonyodásnak se vége, se hossza, se kezdete, se befejezése, hogy nem képes kivenni, vajon hol kezdődik és hol a határa. Tulajdonképpen az emberre mint valamire elindulóra is rá van terjedve, már a nekiindulása előtt. Az „indulatában” tanyázik. Az Iszonyban indulatba jövő ember az Eredendő Határosság vagabundja.

Terjengésének sajátossága az „állománya”. Ezt a nyelvújításkori szavunkat az első 1777-ben feljegyzett jelentésében használom itt: „[...] sem csupa lélek, sem csupa test, hanem e kettő között valami közép értelmű [...]”⁸² Függetlenül a „szubsztancia” szó jelentésétől, melynek értelmében ennek a feljegyzésnek a szerzőjét, Benyák Bernátot követve használták. És a „közép” jellegét hangsúlyozva. Nemcsak a lélek és a test, vagy bármely egyéb metafizikai kettősség „átmenetét”, „vegyülékét”, „keveredését” jelezve az „állomány” szóval, hanem egy önálló Harmadikféleségnek, éppen az ember határosságaként terjengő Közeg minőségének a kifejezésére használva.

„Fluidumnak” nevezhető ez a Közeg, azaz *meghatározhatatlan állagú, de feltartóztathatatlanul áramló közvetítődésnek lélek, test és környezet „között”*. Ilyen köztöltésékként sem nem szubsztancia, sem nem akcidencia (azaz örök, lényegi stb. szubsztancián függő járuléka, ami ideiglenes, mulandó stb.). Emlékezve görögnyelvű filozófia latinra fordításának buktatóira⁸³, a Közeg tapasztalata azokkal az észrevételekkel és sejtésekkel tart rokonságot, amelyek zaklatták a korai filozófiai gondolkodást (pl. a már említett „hüparchein” kifejezés vonatkozásában is), a metafizika kidolgozása során viszont el lettek csitítva, és perifériára szorultak, vagy mellőzve lettek.

Ezek a nyugtalanító sejtelmek feléledtek a 19. és a 20. század filozófiai gondolkodásában, miközben a metafizika terminusai leértékelődtek. Akár tévedéssé, megtévesztéssé, fétissé. Nietzsche „nyelvmetafizika” címen elítélve sorolta fel ezeket: „egység, azonosság, tartam, szubsztancia, ok, dologság, Lét [...]”⁸⁴ A Közeg vonatkozásában a metafizika felzaklatódását néhány összefüggésben jelző háttér- és kerettörténetből emelek ki egy kifejezést: „sistentia”⁸⁵, az „exisztencia” mögé nyúló kutatás egyik kifejezésekként. Az „ex-”, illetve „ek-” igeikötőnek az elhagyásával értendő „szisztencia” az állag, az alapok, az állomány stb. kérdésességére döbrent rá. Az Iszonyról ezzel a megdöbbenéssel mondhatjuk, hogy „állomány”, azaz „szisztencia”, hozzáértve először a különféle igeikötős megnevezéseket (konzisztencia, rezisztencia, asszisztencia, deszisztencia, inszisztencia stb.), aztán éppen ezeknek az elhagyására kényszerülten jelezve az Iszonyt. Mint megfoghatatlan állományú terjengést, mint sokkal inkább Forgandóságot, semmit Állagot.

Ami a Forgandóságot illeti, az Iszony a *Forgandóság sajátos nyomatéka*. Teher, súly, ballaszt, ellensúly, kényszerű rakomány az ember tevékenységében; gazdaságtani kifejezéssel: „holtteherkár”. Fluidumként érve, persze, vagyis kidobhatatlanul, elháríthatatlanul. Magába a Forgandóságba, a forgandó, esendő emberbe hatolva, sorsának forgandóságába szervülten.

Ezért mondhatjuk, hogy a Közeg a *Működés gravitációja*; az *Iszony* pedig az a Közeg, amelyik a tevékeny embert önmaga ellenébe vonja a tevékenysége során: a *Működést ellen-működésbe sodró* – mintegy az embert önmaga kozmikus „fekete lyukja” felé terelő, e körül kerengtető – *nehézkedés*.

Személyes tapasztalataiban, az Átélésben, a nehézkedéssel terhelt és meghasonlott működés a *Másság szenvedése*. A „szenv” szót a („Lét és irodalom” I. kötetében újranyomatott) Ady-tanulmányomban kipreparált értelemben használom – itt is –, és most az emberben terjengő Közeg átélésének a jelzésekként pontosítom. Az *Iszony a Máság önazonosságként feltörő Szenv*. Sokféleképpen szóba kerül ez az „Iszony”-ban és a róla írott közleményben; pl. „Mi vagyunk, és nem ismerünk magunkra, az Én kiválik, és világtalan vagdalkozásában visszabukik maró közegébe [...]”. [74] A metafizika-utáni filozofálás egyik terminusaként rögzített, nagybetűvel írott Szenv felismerését pedig az *Iszony fluiduma* különféle állományszerű előbukkanásainak szenvedésében beszéli el a regény: pállás, poshadt, összefűtő langymeleg, fertő, kocsonyás, dohos, hínáros, nyirok stb.; a rokon-, ellen- és hasonlósággal kielemezhetetlen keverékének szenvedései ezek.

Szenvként előbukkantva „testies” az *Iszony*. Mondhatni: az *Iszony szenvedései által megtestesült Közeg*. Annyiban csupán ideiglenes ez a megnevezési kísérlet, hogy a „Közeg” és az „élő test” viszonyát két külön valaminek, vagyis a terjengő közegnek és az egyén testének a viszonyában látatja, mégpedig egyirányú viszonyában, az előzetesen adott közeg utólagos inkarnációjaként. Az *Iszony* azonban, és egyáltalán a Közeg, éppen annyira a testiesség emanációja, mint a „környezetben” terjengő *Iszony* megtestesülése. És ez a két ellentétes irányú folyamat együtt éppen annyira az Átélés góca, mint Szenv, mint amennyire a szenvedései forgalma a szenvedés, szenvedelmes Átélés forgalmazódásaként. Nincs külön egyik, másik, a kettő együtt, és ami köztük középső, hanem együtt zúdul valamennyi. Az „Iszony”-ról szóló közleményben [76] az „érzelem” csomópontjaként van „meghatározva” ez az örvénylő folyamat. Fogalmi szempontból, ami a „meghatározást” illeti; a meghatározásból azonban „maga az érzelem” marad ki. A gondolat számára az *Iszony* „bolyongó árnyai” [69], Undor, Utálat, Émely, Csömör teszik valamelyest felfoghatóvá az örvénylő folyamatot, és ennek érzelmi „csapadékát”. Körülbelül olyan módon felfoghatóvá, mint ahogyan a kísérteteket és a démonokat „felfogjuk”.

„Éppenséggel ez a Démoni” – mondta Kierkegaard a szorongásról szólva.⁸⁶ A Szorongás ugyanis olyan Szenv, amelyik a metafizika végét járó léttörténetben a Közégek Léteit lejárato előhírnöke. Az evakuált, kiürült Lét reagenseként bukkan fel az emberben, aztán – különösen Heidegger fundamentál-ontológiájában – Exisztenciálévá tisztulva vezet rá mégis az (úgymond) Létezés világló tisztásként adódó Létre.

Ebből a metafizikai „Vég-játék”-ból a „tisztulás” mozzanatot emelem most ki. A szorongás „terhes”, bár a terhe nem áll össze tömeggé, testté, „anyaggá”. Valamiféle állomány, de nem tudni, miféle állag ez. A pszichiátriában beszélnek „szabadon úszó/lebegő/ingadozó (flottierend) „szorongás”-ról – a hullámokon hullámozó hajó képzetét használva ebben a kifejezésben –, de a „szabadság” csupán a „semmihez nem köthető”-nek az eléggé balul kiütő megnevezése. Csupán terjengésének eredendőségére utal; a szorongás bárhová, mindenüvé be-/el-hatol, de a hatolása nem érhető „tetten”. Mondhatni, médium-nélküli működés, amelyik éppen a *Működést*, az ember tevékenységét zilálja szét.

Az élő test mégiscsak „médiuma” persze a szorongásnak. Legalábbis „nehéz” elképzelni szorongást élőlény nélkül. A képzelet azonban ennek a nehezéknek az ellenére szárnyal olyan magasra, hogy a szorongást – médium nélküli működésként ugyan nem, de mégis a metafizikai értelemben vett, médium nélküli létesítő – Lét médiumaként tegye elgondolhatóvá. Heidegger a hús-vér embert kiiktató, „Létezés” (Dasein; ltt-lét) néven megnevezett Embert preparálta ki a Létért menő Létezés ilyen médiumaként. A „médium” szót nem használta azonban, mert az Exisztenciáléi révén exisztáló ember éppen az Exisztenciáléi által előlegeződött a kései metafizika szerint a médiumokra nem szorul, hanem a Létezést közvetlenül adó Lét lényeként. Ez a Szorongás mentesítve van a Démonitól, és méregtelenítve van – mint Sartre szabadságra futtatott Szorongása esetében megfigyelhetők⁸⁷ – a szorongás salakanyagaitól, testiességétől, hordalékosságától.

A Szorongás ebben a 19–20. századi ontológiai kalandjában a metafizika-utáni világ/felfogás/ egyik előhírnöke. Személyes lelki riadalomból ontológiai purgatóriumtá tétetik, majd amikor transzcendens Lét végképp nem vívható többé, megint a maga pszichés szennyében mutatkozik.

Miként a démonok az Istenek a halandók között, úgy honol a Szorongás a szellemi ittasultság és a testi nyavalyák között. Evilági asztráltesttel, ami a Közeg bejelentkezése. Tisztább szenv ugyan, mint az *Iszony* – legalábbis feltisztítható; a szorongás példázza, hogy a metafizika mindig igyekezett tisztába tenni magát –, de átmenetileg megmutatkozik általa a fluidumszerűség, ami az *Iszonyból* egyáltalán nem purgálható ki.

A metafizika viszonylatában az *Iszony* (és talán már a Szorongás is) – sit venia verbo – a Lét diaréja. A görög gondolkodásban legalább annyira élt ennek a szónak a kozmikus, mint az orvosi értelme. „Törvényt beváltva keletkezik minden az ellentétesség szerint és folyik (*thei*) a Mindenség mint a patak” – jegyezték fel⁸⁸ Hérakleitosz véleményét. A Közégek, köztük az *Iszony* metafizikán-kívüli (peratológiai) megfogalmazásával kísérletezve a régi görögök „Elemei”, „Elvei” (*arkhai*) ötlenek fel. A négy ősi (mondhatni „tősgyökeres”, khthonikus) Elem – Föld, Víz, Levegő és Tűz (az Éterről mint kérdéses Ötödik Elemről esett korábban szó) – mellett Emepdoklész Szeretete és Viszálya, meg Anaxagorász „világ/szelleme” (*nousz*) tűnt fel olyan Elvként, amelyik egyetemes, univerzális Lét-Elemnek nevezhető. A Szorongás ezekhez sorolható negyedikként⁸⁹. Valamennyiükre jellemző, hogy „többek”, mint az Evilágon bármi, de nem Evilágon-kívüliek, hanem a Világ határosságaként hatnak át mindent. Őket figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy az *Iszony a Világ-Elvek újabb, társadalmi generációjának – a Közégeknek – egyik fajtája*. Megelőzi az exisztenciát anélkül, hogy már előre – vagy az exisztenciából utólag keletkezve – esszencia lenne. Nem Létező, nem Létszerű, és nem is Ős-Elv (*proté arkhé*), hanem „Közeg”.

Ebben az összefüggésben térek vissza egy korábbi megfogalmazási kísérletemhez: „Az *Iszony az ember társadalmi auto-immunreakciójának közeg*.” Miután felmerült már három idevágó megfogalmazási kísérlet – „a működés nehézkedése”, „a Más szenvedése”, „inkarnálódott Közeg” –, pontosíthatjuk a „társadalmi auto-immunreakció” kifejezést.

Kezdjük a latin „immunis” szóval. Ennek jelentése „adómentes, köztehetőtől mentes”, átvitt értelemben pedig „fukar”, „kötelességéről megfélekedező”, továbbá „szabad, mentes valamitől” és „tiszt, mocsoktalan”. Fosztóképző „in-” szócskával ellátva keletkezett a „kötelesség, tiszt, feladat” főjelentésű (aztán „hivatal”, „adó”, „ajándék” jelentésű) „munus” főnévből. Sokat elárul, és további fejtegetéseket takarít meg, ha felfigyelünk az összetartozást jelző „cum-” szócskával képzett „communis” szóra. Se szeri, se száma a „communis”-szal kapcsolatos nyelvi képződményeknek – a „közösség”-től a „kommunikáció” át a misztikus egyesülésig („communio”) és a kommunizmusig – az immunitás pedig akár valamennyival szemben jelenhet sikeres védekező reakciót. Persze nem spontán, nem beleártottság nélkül, nem „ártatlanul” – és így nem „tisztán”, nem „szepőltenül”, nem patyolatosan –, hanem ellenanyagok termelése által. Ellenanyagok révén „állja” az ember – és „állja ki” a Világot. Körülbelül abban az értelemben, ahogyan a technikai fejlettség egy bizonyos szintjén beszélhetünk „vízálló”, „hőálló”, „sugárzásálló” stb. valamikről. Az ember ilyen módon „világálló”. Egyáltalán nem csak úgy-ahogy „ek-szisztál” a Léteben, a Lét világló tisztásán állva, hanem mindenenelött – és a metafizikai Lét érvénytelenségével szinte kizárólag – a Világot, a maga világát, a társadalmát, a környezetét „állja”.

Peratológiai értelemben a *világálló ember* a „*Létet elálló Lét*”-nek mint közegnek a *Médiума*. Benne kél, ered a kívülről származó Közeg, történetesen az Iszony, melynek zúdultán ő maga, az ember ez a Zúdulás. Iszonyatként őbenne képzik meg a terjengő Iszony, miként a kép képzik meg a fantáziában: megfogán. Társadalmi auto-immunreakciónak az AIDS kutatása során megismert: „retrovírus”-hoz hasonlóan nevezhető az iszonyodás. A Másik, a Más, a Másság kelti a maga saját – „másféle” – ellenanyagát az Egyénben, aki önmagát ismeri fel a Másság közegében.⁹⁰ Melyet ő maga termel önnön ellenére, önmaga vélt védekezéseként az ellen, ami másikként önmaga.

Ebben az értelemben az *ember az Iszony Médiума*. Közéget nemző üzem. A társadalmi Iszony „önkéntelen” /újra/termelője. Ennek megfelelően olvasható az „Iszony”-ról írott közleményben, az akkori cenzúra túréhatárát próbálgatva: „Mindjárt a történet kezdetén előtör a végig uralkodó, hiábavaló ellenkezést kiváltó közeg. Mi több, ennek a közegnek a jelentkezése indítja be és hajítja tovább az eseményeket.” [48] [...] „/A/ alávaló, megvetett célok elérésében való közreműködést ostyázza így [ti. a helytállás illúziójába] a demagógia.” [64] „Nelli a rab, meghurcolt krónikás, akitől éppúgy elfogják a történelem napját, mint közösségétől, és akinek egyetlen vigasza, hogy tanúságtételre készül föl [...]” [58]

Jegyzetek

- 1 Heidegger, Martin: *Kant und das Problem der Metaphysik*. Vierte, erweiterte Auflage. Klostermann, Frankfurt/M, 1973, 252. o. 2 l. m. 222. o.
- 3 Heidegger, Martin: *Kant und das Problem der Metaphysik*. Hg. v. F. W. v. Herrmann. Gesamtausgabe Band 3. Klostermann, Frankfurt/M, 1991, 229. o., Randbemerkung. – A könyv eredeti, először 1929-ben publikált (ott a 222. oldalon olvasható) szövegébe a kézipéldányában szúrta közbe Heidegger az „ex-sistente” jelzőt.
- 4 Heidegger: *Kant und das Problem der Metaphysik*, 1973-as kiadás, 253. o. – Vö. Uő: *Sein und Zeit*, id. kiadás 226. skk. o.; magyarul i. k. 396. skk. o.
- 5 Heidegger, Martin: *Zollikoner Seminare*. Protokolle, Gespräche, Briefe. Hg. v. Medard Boss. Klostermann, Frankfurt/M, 1987, 157. o. – Heidegger a francia fordítás pontosításával – „être le l’r” – mutatta meg a *Dasein* általa kifejezni szándékolt értelmét: nem „Dasein”, hanem „Da-sein”; magyarul ezt kb. így lehet visszaadni: nem „l’lét”, hanem „l’lenni”. – A „Dasein” értelmezéséről vö. Pethő Bertalan: *Előmerközések a posztmodern csatározásokhoz*, id. k. 146. o.
- 6 Heidegger: *Kant und das Problem der Metaphysik*, 1973-as kiadás, 261. o.
- 7 A Lét és Létezés metafizikai kettőshöz „hozzátartozik” a metafizika válsága idején kettejük különbözőségének, az „ontológiai differenciá”-nak a hangsúlyozása. – Az ontológiai differenciáról, ami Heidegger második gondolkodói korszakának lett az egyik vezető terminusa vö. Pethő Bertalan: *Előmerközések posztmodern csatározásokhoz*, id. k. 51. és 147–148. o.
- 8 Heidegger: *Kant und das Problem der Metaphysik*, 1973-as kiadás, 267–268. o.
- 9 Heidegger: *Sein und Zeit*, 12. o. – Magyarul 101. o.
- 10 l. m. 231. o. – Magyarul 402. o.
- 11 l. m. 14–15. o. – Magyarul 104. o.
- 12 l. m. 313. o. – Magyarul 419. o.
- 13 Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph: *Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit und die damit zusammenhängenden Gegenstände*. In: Schellings Sämtliche Werke, I. Abteilung, Bd. 7, Cotta, Stuttgart und Augsburg, 1860, 331–416. (399. sk. o.) Ennek a Schelling-műnek a magyaryelvű kiadása megjelent a T-Twins Kiadó, Budapest gondozásában, Jaksa Margit és Zoltai Dénes fordításában. – Az Alap értelmezéséhez Schelling kapcsán vö. Heidegger, Martin: *Schelling: Von Wesen der menschlichen Freiheit (1809)*. Gesamtausgabe Band 42. Hg. v. Ingrid Schüssler. Klostermann, Frankfurt/M, 1988, 187. o.
- 14 Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph: *Die Weltalter. Erstes Buch*. In: Schellings Sämtliche Werke, I. Abteilung, Bd. 8, Cotta, Stuttgart und Augsburg, 1861, 195–344. (339. o.)
- 15 Marius Victorinus: *Candidi Arriani ad Marium Victorionum rhetorem de generatione divina*, I 2, 1013d. In: *Marii Victorii Opera, Pars prior, Opera theologica*. Rec. Paulus Henry et Petrus Hadot. Hoelder – Pichler – Tempisky, Vindobnae, 1971, 3. o.
- 16 Marius Victorinus: *Adversus Arium*, I 30, 1062d – 1063a. In: *Marii Victorini Opera, Pars prior*, id. kiadás, 107–108. o. – Vö.: Pierre Hadot: *Porphyre et Victorinus I. Études Augustiniennes*, Paris, 1968, 267–268. o.
- 17 Heidegger: *Metaphysik als Gasschichte des Seins*. Id. kiadás a 9. j.-ben, 473 skk. o.
- 18 Platon: *Az állam*, 586 a. – In: Platon összes művei, II. kötet, Európa, Budapest, 632. o.
- 19 Aurelius Augustinus: *Confessiones* 9, 10, 24. – Magyarul: Vallomások. Ford. Vidrányi Katalin. Budapest, Gondolat, 1982, 265–266. o. (Vö. ennek a kötetnek a „Felvert csend” című írásával.)
- 20 Anicius Manlius Severinus Boethius: *Philosophiae consolacionis libri V*. V 4; 117, 23. – Magyarul: A filozófia vigasztalása. Fordította Hegyi György. Magyar Helikon, Budapest, 1970, 140. o.
- 21 Heidegger: *Kant und das Problem der Metaphysik*, 1973-as kiadás, 235. skk. és 258. o.
- 22 Jaspers: *Notizen zu Martin Heidegger*, id. kiadás a 37. jegyzetben.
- 23 Jaspers: *Philosophie III, Metaphysik*, id. kiadás a 30. jegyzetben, 4. o.
- 24 l. m. 65. o.
- 25 l. m. 129. o.
- 26 l. m. 65., 129. és 169. o.
- 27 Jaspers: *Notizen zu Martin Heidegger*, id. kiadás, 40. o.
- 28 Heidegger: *Kant und das Problem der Metaphysik*, 1973-as kiadás, 256. o.
- 29 l. h.
- 30 l. m. 255. o. – Vö. Binswanger, Ludwig: *Der Fall Ellen West*. Schweiz. Arch. Neurol. Psychiat. 53–55, 1955–45, 1–131. (S. 27.) Kötetben megjelent: Ludwig Binswanger: *Schizophrenie*. Neske, Pfullingen, 1957, 57–188. (S. 94.) – Condrau, Gion: *Philosophische und anthropologische Grundlagen der Daseinsanalyse. Daseinsanalyse 2*, 1985, 189–296.
- 31 Heidegger: *Kant und das Problem der Metaphysik*, 1973-as kiadás, 255. o.
- 32 l. m. 263. o.
- 33 Heidegger: *Über den „Humanismus“*, id. kiadás a 37. jegyzetben, 78–80. o.
- 34 Heidegger: *Sein und Zeit*, id. kiadás 212. o. – Magyarul: 376. o.

35 Benkó Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Második kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 1019. o.; Harmadik kötet, Akadémiai Kiadó, 1976, 542. o.

36 I. m. második kötet, 1019. o.

37 Parmenidész B 6, 1–2. – Hermann Diels: *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Hg. v. Walter Kranz. 17. Auflage, Weidmann, Berlin, 1974, Erster Band, 232. o. – Magyarul: Steiger Kornél (ford. stb.): Parmenidész, Empedoklész, töredékek. Gondolat, Budapest, 1985, 9. o. – Vö. Pierre Aubenque (dir.): *Études sur Parménide*. Vol. 1. Paris, Vrin, 1987, 24–27.

38 Heidegger széljegyzete a kézipéldányában, az „Über den Humanismus” című írásának (az 1947-es kiadás szerint idézek belőle; vö. főntebb a 37. jegyzet) a címéhez. In: Uő: Wegmarken. Gesamtausgabe Bd. 9, Hg. v. Friedrich-Wilhelm v. Herrmann, Klostermann, Frankfurt/M, 1976, 313. o.

39 Sartre: *L'existentialisme est un humanisme*, id. kiadás a 33. jegyzetben, 35. o. – Magyarul: 45. o.

40 I. m. 21. o. – Magyarul: 36. o.

41 I. m. 22. o. – Magyarul: 37. o.

42 Egyébként, pl. a most tárgyalt írásánál két évvel korábban megjelent könyvében figyelembe veszi a „felfakadás körülményeit” is, majd ezeket talán a legnépszerűbb kifejtés miatt mellőzi. – Vö. Sartre: *L'Être et le néant*, id. kiadás a 36. jegyzetben, 80. skk. o.

43 I. m. 77. o.

44 Sartre: *L'existentialisme et un humanisme*, id. kiadás 33. o. – Magyarul: 44. o.

45 Sartre: *L'Être et le néant*, id. kiadás, 61.: „Az, amit szabadságnak nevezünk, lehetetlen tehát megkülönböztetni a Léttől és az »emberi valóságtól«. Az ember egyáltalán nem csak úgy van először (n'est point d'abord), hogy azután legyen szabad (pour être libre ensuite), mert nincs különég az embernek a Léte (l'Être de l'homme) és az ember szabadnak lennije (»être-libre«) között.” Az egzisztencializmus-kötetben ebben az értelemben szerepel azután /.../ az ember szabadsága. /.../ /A/rra van ítélve, hogy szabad legyen (Être libre).” (*L'existentialisme est un humanisme*, id. kiadás 37. o.; magyarul 46. o.)

46 Sartre: *L'Être et le néant*, id. kiadás, 516. és 558. o. – Uő: *L'existentialisme est un humanisme*, id. kiadás, 23. o. és 70. o. (magyarul: 37. és 67. o.)

47 Sartre: *L'Être et le néant*, id. kiadás 558. o.

48 Sartre: *L'existentialisme est un humanisme*, id. kiadás 95. o. – Magyarul: 83–84. o.

49 Heidegger: *Kant und das Problem der Metaphysik*, 1973-as kiadás, 253. o.

50 I. m. 267. o.

51 Heidegger: *Zollikoner Seminare*, id. kiadás 155. o.

52 Heidegger: *Über den „Humanismus“*, id. kiadás 80. o. – Idézetem és tárgyaltam főntebb, a 79. sz. jegyzetnél.

53 I. m. 54. o.

54 I. m. 80–81. o. – Heidegger a főntebbi 83. jegyzetben idézett Parmenidész-mondás első felét („van ugyanis Lét”) idézi görögül.

55 I. m. 53. o. – Heidegger azután ismételtel visszátér (60. sk. o.; 79. o.; 111. skk. o.) „A Lét háza” kérdésre.

56 I. m. 90. o.

57 I. m. 76. o.

58 Heideggernek a kézipéldányába írott megjegyzése az „Über den »Humanismus«” most általam idézett kiadásában a 76. oldalon található szöveghelyhez (Heidegger: Wegmarken, Gesamtausgabe Band 9, id. kiadás, 331. o.)

59 Heidegger: *Über den „Humanismus“*, id. kiadás, 66–67. o.

60 Heidegger: *Sein und Zeit*, id. kiadás 38. o. – Magyarul: 135. o. – Eredetiben kurzív.

61 Heidegger: *Über den „Humanismus“*, id. kiadás 83. o.

62 A metafizikára jellemző aiszthéto-noétikus (magyarul hozzávetőlegesen: „érzéki-szellemi”) kettősről vö. Pethő Bertalan: *Bevezetés a posztmodernológiába*. In: Pethő Bertalan (vál. és szerk.): *Poszt-posztmodern. A kilencvenes évek. Vélemények és filozófiai vizsgálódások korszakváltásunk ügyében*. Platon, Budapest, 1997, 11–37. (31. o., és a kötet tárgymutatójában megadott további helyek.) – Az úgy érdemi részét tekintve és a „Lét és idő”-t a magyar fordításban (idézve a 31. jegyzetben) olvasók tájékoztatása szempontjából egyaránt fontos a „Sein und Zeit” (id. kiadás) 14. oldalán (magyarul: 103. o.) található fejtegetés. Heidegger Parmenidész „ontológiai tételére” emlékeztet – „gondolkodás” és „lét” egybeesésének tételére céloz itt Heidegger, a „Sein und Zeit” későbbi (171. és 212. oldali; magyarul: 320. és 377. oldali) idézeteit előlegezve –, továbbá Arisztotelészre és Aquinói Szent Tamásra utal vissza az aiszthészisz és a noészisz tárgyalásakor, majd pedig a „transzcendenciák” („Transzendentien”, idézőjelben Heidegger szövegében is) levezetésének a feladatáról beszél. Ennek a szövegnek a megértéséhez elemi követelmény a „transzcendencia” és a „transzcendentálék” (latinul: „transcendentia” és „transcendentalia”) filozófiai megkülönböztetése, bár ez a filozófiai megkülönböztetés éppenséggel a témában elmélyülő gondolkodás és ismeretszerzés eredményeképpen válik csak világossá.

63 Heidegger: *Sein und Zeit*, id. kiadás 143. o.; vö. uo. 44. o. – Magyarul: 282. és 144. o.

64 I. m. 145. o. – Magyarul: 284–285. o.

65 Pethő Bertalan: *Korunk filozófiája*, id. kiadás a 38. sz. jegyzetben, 60. skk. o.

66 Heidegger: *Kant und das Problem der Metaphysik*, 1973-as kiadás, 260. o. – Vö. Heidegger: *Die Metaphysik des deutschen Idealismus*, Gesamtausgabe Band 49, id. kiadás, 34. skk. o.

67 Heidegger: *Kant und das Problem der Metaphysik*, 1973-as kiadás, 211. sk. o.

68 Heidegger: *Zollikoner Seminare*, id. kiadás, 159. o.

69 Rövidített parafrázis Heidegger (*Sein und Zeit*, id. kiadás 12. o.; magyarul 100. o.) bonyolult grammatikai szerkezetű, és magyarul csak a nyelvérzék próbára tévő fordításban visszaadható szentenciájára: „A Létezés és a Lévvő/ség/ (Seiendes), amelyik nem csupán előfordul másféle Lévvő/sége/k között. Sokkal inkább az tünteti ki ontikusan, hogy ez a Lévvő/ség/ a maga Léteben erre a Létre magára megy rá (in seinem Sein um dieses Sein selbst geht).” – Vö. erről a kérdéstről: Pethő Bertalan: *Korunk filozófiája*, id. kiadás, 63. és 172. o.

70 Pethő Bertalan: *Korunk filozófiája*, id. kiadás, 86. o.; Pethő Bertalan: *Előmértékezések posztmodern csatározásokhoz*, id. kiadás, 48. skk. o.

71 Heidegger, Martin: *Zur Sache des Denkens*. 2. Auflage. Niemeyer, Tübingen, 1976, 2. o.

72 I. m. 35. o.

73 A Közeg közlése nem „tudtul-adás”, azaz nem tudati, nem fogalmi jellegű közvetítés. Ezt az elhatárolást a hermeneutikától való radikális megkülönböztetés céljából hangsúlyozom. A hermeneutika ügye ugyanis – mint a Létezés fenomenológiájának *Logosza* – „tudtul-adás” (kundgeben) Heidegger (*Sein und Zeit*, id. kiadás, 37. o. – Magyarul: 103. o.) szerint.

- 74 Heidegger: *Sein und Zeit*, idézett kiadás, 157. o. – Magyarul: 301. o.
- 75 l. m. 232. o. – Magyarul: 403. o.
- 76 l. m. 37. o. – Magyarul: 103. o. – Tárgyalva főntebb, a 119. sz. jegyzetben is.
- 77 Heidegger: *Sein und Zeit*, id. kiadás, 45. és 309–310. o. – Magyarul: 145. és 515–516. o. – Vö. főntebb, a 113. sz. jegyzetnél tárgyaltakkal (a metafizika alapvetése mint „elemzés” [„Analytik“]).
- 78 Az „ontológia” szó Goclenius (1613) filozófiai lexikonának a megjelenése óta van használatban. A „metafizika” és az „ontológia” viszonyáról vö. Pethő Bertalan: Bevezetés a posztmodernológiába. In: Pethő Bertalan: *Poszt-posztmodern*, id. kiadás, 13. és 35. o.
- 79 Pethő Bertalan: *A megértés és megmagyarázás módszeréről*. Magyar Pszichológiai Szemle 26, 1969, 229–241. – Újranyomatva: Pethő Bertalan: *Határjárás a Modern Végei felé*. Platon, Budapest, 2002, 6–29. o.
- 80 Pethő Bertalan: *Peratológia és szinkretikus módszer*. Magyar Filozófiai Szemle 30, 1986, 1–34. – Az első megjelenés alkalmával kicenzúrázott részekkel együtt újranyomatva: Pethő Bertalan: *Határjárás a Modern Végei felé*. Platon, Budapest, 2002, 228–275. o. – Vö.: Pethő Bertalan: Bartók rejtekútja. Gondolat, Budapest, 1984, 206. skk. o.
- 81 A „vagancia” fogalmáról vö. Pethő Bertalan (szerk. stb.): *Poszt-posztmodern*. A kilencvenes évek. Vélemények és filozófiai vizsgálódások korszakváltásunk ügyében. Platon, Budapest, 1987, 91. skk. o.
- 82 Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1901/1908, 410. o. (Reprint: Nap Kiadó, Budapest, 1994.)
- 83 Arpe, Curt: *Substantia*. *Philologus* 9, 1941, 65–78.
- 84 Nietzsche, Friedrich: *Götzen-Dämmerung*. In: Nietzsche's Werke, Bd. VIII, Naumann, Leipzig, 1906, 79–80. o.
- 85 Heidegger: *Metaphysik des deutschen Idealismus*. Gesamtausgabe Band 49, id. kiadás, 17. o.; vö. uo. 193–203.
- 86 Kierkegaard: *A szorongás fogalma*, id. kiadás 179. o. – Idézve főntebb, a 26. sz. jegyzetnél.
- 87 Sartre: *L'existentialisme est un humanisme*, id. kiadás, 22. o. – Idézve főntebb, a 87. sz. jegyzetnél.
- 88 Hérakleitosz A 1. Diels: *Die Fragmente der Vorsokratiker*, id. kiadás, I. kötet, 141. o. 19–20. sor (= Diogenes Laertii Vitae philosophorum IX 8.)
- 89 Pethő Bertalan: *Korunk filozófiája*, id. kiadás, 84. skk. és 90. o.
- 90 Bővebben igyekeztem utánajárni ennek a kérdésnek „A filozófia híg mosléka” című könyvemben (Első fél/adag/, id. kiadás az 1. sz. jegyzetben, 219. skk. o.: „*solaliud”) – Vö. i. m., Második fél/adag/, Platon, Budapest, 2001, a Tárgymutatóban megadott szöveghelyek.

A tanulmány előző része a Forrás 2003/3-as számában jelent meg.

* A szögletes zárójelbe írt számok a „Lét és iszony” című tanulmány *Lét és irodalom* I. (Platon, Budapest, 2000) kötetbeli oldalszámaira utalnak.

Ez a tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram (OTKAT 032646) támogatásával, a „Posztmodern filozófia – lelevezés, hagyomány és kihívás feszültségében” téma keretében készült.

Széles Klára

„Kusza“, „zavaros“, – vagy „ígéretes” ifjú költőnemzedék?

(Az erdélyi első Forrás-nemzedék és a *Korunk*)

A *Korunk* nem szépirodalmi folyóirat. Az irodalom szerepét, súlyát a lap egészén, szerkesztési elvein belül, körvonalakban tükrözik a különböző időszakban feltüntetett alcímek. Például, a *Korunk* indulásakor, 1926-tól a 20-as, majd 30-as években (Dienes László, Gaál Gábor főszerkesztősége idején) szerepel a lap alcímében – mintegy jellegként tömörített programjában – az „irodalom”. („Világnézeti és irodalmi havi szemle” illetve: „Tudomány, irodalom, művészet, élet”), de a második világháború után, az 50-es években, majd utána, Balogh Edgár – Gaál Ernő főszerkesztősége alatt) ez a megjelölés fokozatosan eltűnik. „Világnézeti, társadalmi tudományos és művészeti szemle” – 1957-ben, 1961-től pedig egyszerűen csak „Világnézeti” folyóirat. 1965-től nincs is alcím. Illetve, a 70-es években ez olvasható a *Korunk* név alatt: „A szocialista művelődési és nevelési tanács lapja”. Hozzá kell tennünk: ugyanekkor, a folyóirat mindig közölt, – közöl szépirodalmat. De csak bizonyos időszakban létezett (létezik) „Szépirodalom” című rovata is. (Például éppen 1957-től.) – A „Szemle”, „Szemle és bíráló”, „Jegyzetek”, – később: „Panoráma”, „Téka”, „Tallózás”, majd „Látóhatár” stb. rovatokban, a tanulmányok között mindig helyt kaptak/kapnak a szépirodalmi vonatkozású hírek, elemzések, fejtegetések. De a kiemelt megnevezések abban a tekintetben hasonló választott irányt tükröznek, hogy mind elsősorban az „élő történelem”, a nemzetközi tájékozódás, tudományos: társadalomtudományi és egyéb szaktudományi kérdések hozzáértő közvetítését helyezik középpontba, a *Korunk* az igényes, gondolkodó olvasók sokoldalú tájékoztatását tekinti fő feladatának. A szépirodalom mindennek háttérre, kísérrője, természetes „kísérőzeneje”, hangulati, közérzeti illusztrációja, – akár a képzőművészeti mellékletek A mindennapi élet eleven közegének élményszerű jelzése, jelenléte.

Mégis – visszapillantva, s a tényeket egymás mellé illesztve –, azt tapasztalhatjuk, hogy a *Korunk*, ez a nagyjából társadalomtudományinak tekinthető folyóirat – adott helyzetekben, adott időszakokban – az irodalmi életben is jelentős szerepet vállalt. Ma már úgy is fogalmazhatunk: irodalomtörténeti súlyú feladatnak tett eleget, voltaképpen önnönmaga által kialakított szerepet/funkciót töltött be.

Az „első Forrás-nemzedék” elindulása jó példa lehet erre. Az irodalmi áramlat megnevezése ma már elfogadott, közismert gyűjtőfogalomként szerepel.¹ (Természetesen a tárgyalt időszakban még csak az új irodalmi kezdeményezés létezése lehetőségéről, ennek születéséről van szó.) Úgy vélem, éppen ez teszi történeti jelentőségűvé mindazokat – személyeket és intézményeket –, akik/amelyek ebben segítő, „bába”-szerepet játszanak. Idetartozik a *Korunk*, a maga következetes állásfoglalásával, felelősségvállalásával.

Mikor, hogyan, milyen előzmények után, milyen feltételek között történik ez, amit a *Korunk* irodalmi életbéli szerepvállalásának nevezek?

Történelmi időben lépnek fel, mutatkoznak be először írásaikkal a fiatalok 1956-ban, majd 1957-ben. Tizennyolc-húszévesek – többségükben. Az első jelentkezés – ahogy ez lenni szokott – a költészettel kezdődik. Külön-külön lehet találkozni a fiatal költők neveivel, egy-egy versük közlésével. 1956-ban Gálfalvi Zsolt ír az új lírikusokról tanulmányt – majd 1957-ben, az Igaz Szó ünnepi számában (a Román Népköztársaság 10. évfordulójának ünneplése alkalmával) szerepel együttesen az „Új költőnemzedék,² az ifjú költők egész csoportja. Akár ez a két, említett közös szereplés is jelezheti, hogy a számba vett fiatalok névsora változó. De már kirajzolódnak a közös vonások. A versírók nagy része egyetemi hallgató, a Bolyai Egyetem diákja. (Ám nem mindnyájan azok.) A ma már legközismertebbnek tekinthető törzsgárda tagjai: Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella, Jancsik Pál, Pál Lajos stb. A korabeli névsor bővebb. Életkor és foglalkozás szerint egyaránt jóval tágabb a kör. Az első csoportos közlésben Csávossy György és Tóth István verseivel is találkozunk. S további tágabb körülségről beszélhetünk, ha tudjuk, hogy a részben egymás mellett közlő költőkön kívül más olyan kortársak is egyetértően részt vesznek a közös megbeszéléseken, akik részben más korosztályhoz tartoznak, részben (esetleg majdan) nem verset, hanem prózát, tanulmányt, kritikát fognak írni – avagy szerkesztők lesznek: Veress Zoltán, Lászlóffy Csaba – Kántor Lajos, Szilágyi Júlia, az azóta elhunyt Tamás Mária, stb. (Maga Pál Lajos is – a kezdettől hú résztvevő – egy személyben kiváló képzőművész és költő.)³

Itt érdemes megemlíteni az ún. „első Forrás-nemzedék” közvetlen kapcsolódását az előttük járó írónemzedékhez, főként bizonyos tagjaihoz. A költők közül többen a Református Kollégium (1947/48-tól már 2. számú Állami Magyar Fiúliceum) tanulói, s itt az iskolai önképző kör szorgos tagjai. Emellett már átjárnak a „városi” Irodalmi Körbe is, az Írószövetség kolozsvári fiókjának az irodalmi körébe. Ezt akkor a 24-25 éves Fodor Sándor vezeti, maga is egy első kötetel rendelkező fiatal író. Itt találkoztak össze a náluk idősebb nemzedék tagjaival, Asztalos Istvánnal – aki bemutatója itt a fiatal Kányádi Sándornak. Innen az ismeretség Bajor Andorral, Huszár Sándorral, Páskándi Gézával, Móricz-kollégistákkal.⁴ Hozzátehetjük ehhez: Fodor Sándor, Kányádi Sándor és Lászlóffy Aladár a legkedvesebb, kedélyesebb baráti-kollekai egyetértő évődések és ugratások közt nap mint nap együtt dolgoznak a *Napsugár* című gyermeklap szerkesztőségében (akárcsak a már említett Tamás Máriaival, s nem utolsósorban a prózairodalom megújításának szenciájaként fellépő Bálint Tiborral). Együtt dolgoznak és együtt járják az országot, az iskolákat. Irodalmi estek, délutánok szervezői és szereplői. – Ezt a vonatkozást egészítheti ki az a nyomtatott lapok sorával dokumentálható tény, hogy a fiatalok első köteteinek ajánló bevezetését olyan „öregnek” vállalták s írták meg szíves szavakkal, mint amilyen: Balogh Edgár, Szemlér Ferenc, Bajor Andor, Méliusz József, Csehi Gyula, Kiss Jenő, Sőni Pál stb. Elvileg ők számíthattak volna a legkonzervatívabb, legvaskalaposabb ellenzéknek, a szokatlan pályakezdők akadályozóinak. S gyakorlati szerepvállalásaik szerint inkább segítők, támogatók – főként a hatvanas évektől. Hangsúlyozom ezt azért, hogy most, ennyi év múltán fokozottan kiemeljük: Nem elsősorban nemzedéki ellentétéről volt szó akkor, amikor ez a fiatal író-vonulat indulásakor különféle akadályokba ütközött. (Utalhatnék arra is, amit az előbbi névsorból szándékosan elhagytam: ugyancsak előző évjáratokhoz tartozott, s mégis, az első Forrás alkotói mellé állt: a korai értő, méltató Földes László, Szócs István – vagy a Lászlóffy Aladár – első kötet bevezetőjét író Majtényi Erik; – avagy Székely János.)⁵

Beszédesnek tartom azt a tény is, hogy a fiatalok, amikor irodalmi kört alakítanak maguknak, névadóként Gaál Gábort választják.⁶ Ugyanakkor érintkezési pontot jelenthet akár az irodalmi példaképek nyomán is (József Attila, Kassák-kör stb.) az „emberarcú szocializmus” naiv bizalma – s még feltételekhez, gyanakváshoz kötötten is – egyféle jobbra fordulás várakozása, jóhiszeműsége.

Kik számítanak, számíthatnak az első Forrás-nemzedékhez, és kik nem? Ezt aligha lehet mechanikusan eldönteni. Hiszen elvileg mondhatnánk: mindazok, akiknek első kötete ebben a sorozatban jelent meg. Ez esetben ugyancsak bőséges névsorhoz jutnánk, s az itt joggal feltüntetettek között bőséggel találkozunk olyanokkal, akik később, gyakorlatilag más pályát választottak. (Ahogy az lenni szokott, természetszerűen szinte minden költőcsoport, irány közös indulásánál. Gondolhatunk akár a Holnap-antológiára.) Ha viszont az irodalomtörténetileg új irányba térő áramlatot figyeljük, – s eltekintünk a fent említett fajta első megjelenéstől, írók közti korkülönbségtől –, akkor joggal kérdezhetnénk: Kányádi Sándor vajon nem tartozik ide, lényegében? És Páskándi Géza?7

Utóbbi a határesetek között is határeset. Vagy talán maga a „határ”? Egyrészt, mert ő maga tiltakozott, s tiltakozna legjobban a bárhova besorolás ellen. Másrészt azért, mert az ő első kötete (*Piros madár*, versek, 1956)) már csak azért sem lehetett Forrás-kötet, s azért is különleges sorsú, mert hiszen ő az, akit éppen a kritikus költői indulás idején állam és közrend elleni izgatásért hatévi börtönre ítélnék. Így, míg kortársai pályakezdéseik gondjaival foglalkoztak, ő – 1957-től 1963 februárjáig, börtönben ülve – mind fizikailag, mind szellemileg egész más szempontból, más oldalról meditatálhatott a kortársi valóságon. Mégis – saját felfogásom szerint –, lényegében szerves tagja, résztvevője, jelensége ennek az irodalmi áttörésnek. Művei – különösen a *Holdbumerángthól* (versek, 1966) kezdődően az *Úvegekig*, (elbeszélések, 1968) s *Az eb olykor emeli lábátig* (pábeszéd, színművek, 1970) – különböző műfajokban, de egyaránt tagjai, részei a jelzett irodalmi áttörésnek. S gyorsan visszacsatolva mostani központi témánkhoz: a *Korunk* feltétlenül ilyen értelemben szerepelteti, „veszi be” – amint lehetséges – Páskándit is saját következetes irodalmi állásfoglalása, ízlés-választása sorozatába

Mert – és itt alakulnak a *Korunk* irodalom-választási, közlési, szerkesztési szempontjainak összetevői – a generációs, illetve irányzat- és ízlésbeli váltás, fordulat elsősorban „esztétikai norma”-váltás, egyféle „kánon”-váltás8(voltaképp: az irodalom valóban élő folyamatszerűségének ki- és felszabadítása). Az együtt induló költők zöme, az akkor uralkodó-kötelező (alkotóerőt gúzsba kötő) szocialista realista témákkal, formákkal szemben magánéleti gondjairól, érzelmeiről vall. Ráadásul olyan elődökhöz, olyan hagyományokhoz nyúl vissza, olyan kifejezési módokat választ, amelyek kimondottan vagy hallgatólagosan, tiltott határokat lépnek át. Élnek az 1920-as évek avantgárd mozgalmainak eszközeivel: szabad asszociációkkal, expresszionista, szürrealista képekkel, stb. Nem egyszerűen arról van szó, hogy felelevenítik, folytatják ezt a fajta örökséget (amely az erdélyi irodalomban annak idején viszonylag kevés nyomot hagyott, – Bartalis János gondolatritmusra épülő versei tartoznak e nyomok közé). Az említett fiatalok, főként e tehetségek legjava egészében új, addig ismeretlen egyedi alkotásmódjához, merész, személyes látásmódja, szemlélete kifejezéséhez, költői világa szavakba foglalásához teremti meg saját és új formáit.9 Ezt a „szabadságot”, vakmerőséget, az adott korlátok meghaladását, netán ledöntését – a korabeli politikai megrendülés, a Szovjetuniót, s a tőle függő országokat érintő „olvadás” (Ehrenburg), a SzK/b/P huszadik kongresszusa teszi lehetővé. Ámde a magyarországi 1956-os forradalom, a nevezetes, dicsőséges október 23-a, s főként, ami ezt követte, s ahogyan a leverése egyben minden hasonló szabadságmozgalom sorsát eldöntötte, – nyilvánvaló módon, alapvetően befolyásolja a veszélyesnek, eretneknek ítélt művészi, irodalmi mozgalmak esélyeit, kereteit is.

Nem állt szándékomban bármiféle politikai, történelmi jellegű kitérőt tenni. De a szóban forgó fiatal írócsoport esetében aligha kerülhető meg ez a körülmény. Hiszen – (ha beletartozott az első Forrás-nemzedékbe, ha nem) Páskándi Géza hatéves börtönbüntetése szorosan kapcsolódott ezekhez az eseményekhez. Másként, véletlenszerűen – mondhatnánk: fatálisan – Lászlóffy Aladár is életében először éppen a kritikus 1956-os októberi napokban érkezik Pestre (ez akkoriban igen ritka, kivételes utazásnak számít), s közvetlen szem- és fültanúja lesz a kirobbanó forradalomnak.10 Élményekkel és tárgyi emlékekkel érkezik vissza Kolozsvárra. Mindez alapvetően (közvetlenül, vagy közvetve?) befolyásolja az irodalmi pályák alakulását is? A közléseket? Ma sem biztos, hogy pontosan tudjuk követni, kikövetkeztetni az összefüggéseket. Mindenesetre a már említett, elismerő bemutatkozás, közös szerepeltetések után (1956. december, 1957. december, *Igaz Szó*). 1958 áprilistól ugyanebben a lapban s másutt is egymást követik az egyértelműen elmarasztaló, a fiatal költők műveit, irodalmi irányát megbélyegző írások.11 A támadók megközelítés-, kifejezés-módja, érvelése nehezen fogadható el szakszerűnek, sokszor gyermektegnak nevezhető.

Jó példa lehet erre akár Hajdu Győző gondolatmenete, allegorikus példa-sora az „*utolsó másfél év költői terméséről*”, a verselők „*Jegfiatalabb népes seregéről*” szólva, Hajdu Győző, itt pártossága, szervilizmusa oldaláról nyilatkozik meg. Vonuló golyákhöz hasonlítja a költő csoportot. „*Bár már több éve, hogy felröppentek irodalmunk egére, ... mégsem érzem őket eléggé otthonos, tűzhely körüli madaraknak.*” Mivel – s ez itt a megbélyegző elítélés lényege, közepe: „*a mi új valóságunk tájaira – verseik tanúsága szerint – még mindig nem rakták le végleges fészkeket. Mintha vendégek, amolyan vándormadarak lennének, úgy repdesnek szülőföldjük felett.*” S továbbfolytatva elégedetlensége kifejezését, a rosszallás szemrehányássá, váddá fokozódik. Ez a „*helytállás elől melegebb és idilli tájakra húzódozó*” természet nem kívánatos (éppen azt nem írja ki: ellenséges). Mindenképpen ellentéte annak a magatartásnak, amelyet az idézett szerkesztő a korhoz illőként elvár. A „*férfiás helytállás*”-ra, „*erő*”-re és „*bátorság*”-ra van szükség. Erre hasonlat lehet a „*kőszáli sas*”, „*vagy a mindig velünk maradó kis pinytőke*”, s „*az utak szélén tanyázó kontyos pacsirta*” viselkedése. Ezek a madarak „*kitartanak az ember mellett, minden időben.*” Okulhatnak és okulniok is ajánlatos példáikból a vándorló: hűtlen, állhatatlan, megbízhatatlan „*golyák*”-nak, vagyis a hozzájuk hasonlatos fiatal költőknek. Mai szemmel ez a fajta virág-, illetve madár-nyelv ugyancsak egyértelmű. Eléggé együgyű, inkább komolytalan, sőt humoros hatást kelthet, mintsem fenyegetőt. Az ötvenes évek Romániáját kell mögé idézni, hogy hihető legyen: e gyerekes okfejtés valódi, aligha lelkisínelhető hatalmat tudhat maga mögött, s a szelíd intéseket megszmélandó, baljós figyelmeztetésként kell olvasni. Mindenesetre a megfogalmazott véleményem nem annyira a bírált költők verseinek minőségére vonatkozik, mint inkább az elvárt programszerűség hiányára. A „*golyák*”-hoz hasonlított költők célzásai a már említett, felsorolt költőket illetik, nagyjából a későbbi első Forrás-nemzedék lírikusi törzsgárdáját.12

Nem kevésbé fenyegető a többi, felemlített *Igaz Szó*-béli, illetve *Előre*-ben megjelenő támadás sem. Személy szerint Lászlóffy Aladár verseit célozzák meg néhány kritikus kirohanásai. Vajon mit érezhet, mit gondolhat egy húszéves, reményteli költőnek induló fiatalember, amikor verseiről efféle sorokat olvashat: „...szertelen csapongás, nagyotmondás” jellemzi. „...elképesztő méretű eredetiség bármilyen áron kicsikart illuzióját” ébreszti. Megfogalmazásai „*kusza, zavaros bonyolult*” formát öltenek. Tele „*mesterkéltlen merész metaforákkal*”, „*keresetten újszerű, zsúfolt jelzők*”-kel. „*Menekülési vágy*” ez a valóságtól, a mától – ismétlődnek Hajdu Győző vádjai. Mindezt „*aggasztó*”-nak ítéli a kritikus.13 „*Hogy érthetnők meg ezt a lírát, amelyet mintha franciából vagy angolból fordítottak volna magyarra, amelynek sem tartalmában, sem formájában semmi köze életünkhöz, s egyetlen célja, hogy érdekes módon rakjon szavakat egymás mellé?*” – így összegez a bíráló.14 „*Az élet céltalanságának gondolata szinte magától értődően veszi magára a kifejezés mód mondvacsinált zagyvaságának köntösét.*” Lászlóffy Aladár költészetének „*egyetlen tárgya az Én, akinek nincsen köze senkihez.*” Szökés ez az „*értelmetlenségbe*”, „*az élet abszurditásától – a költészet abszurditásába*”. – olvashatjuk még ugyanabban az évben, pár hónappal később a marosvásárhelyi folyóirat után, a bukaresti irodalmi hetilapban.15 Egész költőcsoportról ír 16 az *Előre* kritikusa, valamennyiükre vonatkoztatja a fő vádakat: „*zavaros*” eszmeiség, „*polgári ideológia*” uralkodik felfogásukban, „*a meddő illúziók világában*” élnek, le kellene szállniok onnan a földre. Az elvárás: „*építő emberek közt leljenek önmagukra, kortársak szívében*”. Mindezen belül kiemeli Lászlóffy Aladárt, mint „*egyik legtöbbet ígérő*

tehetséget”, aki viszont a fent jelzett „menekülésnek” is „egyik legjellegzetesebb képviselője”. A „pesszimizmus fekete köpenye” takarja, – a „végtelen távlatok ábrándja” tartja rabságában, „heroizálja a halált”. Versei általában „többszöri elolvasás után is követhetetlen”-ek.¹⁷

Hajdu Győző intelmének atyai színezetét részben magyarázza, természetessé, érthetőbbé is teszi az a már említett tény, hogy a költőket – akikről szól – két évvel ezelőtt, 1956 októberében éppen az általa szerkesztett folyóirat (*Igaz Szó*) közölte először együttesen. Nyilván azt szeretné, hogy a saját, azaz központi elvárásoknak megfelelően igazolják szerkesztői bizalmát, ne hozzanak szégyent a fejére. Várja, elvárja és reméli is ezt a megoldást, az utat nyitva hagyja ebben a dorgáló, észre térítő szándékú cikkben. Ugyanakkor mindez az intés már egy idő közben felbuzdult, immár csoportszerűen viselkedő irodalmi társaságnak is szól. Azoknak a fiataloknak, akik a Hajdu Győző-cikk előtt pár hónappal, 1958 januárjában a Bolyai Egyetem aulájában megrendezik első közös irodalmi estjüket. Megjelenik saját, kortársi kritikuskuk, „ideológusuk” is, kiállva egyenként a költők mellett: Kántor Lajos. Előbb, az új év elején, *Új számadás – új számvetés* címen ír a bukaresti *Előrében* majd *Új költői nemzedékként* megnevezve, egyenes folytatásként azokról a „*fiatal költőkről beszél*”, „*akiket most induló cikksorozatunkban bemutatunk*”. Elsőként Lászlóffy Aladár költészetét elemzi, értékeli. Olyan egyértelmű felvállalással találkozunk, amely – az akkor még első kötettel sem rendelkező, ifjú tehetségről szólva – többek között ilyen mondatokat ír le: „*gondolati líránk egyik legegységibb, vonzó, igen tehetséges alakja. A meglepő és megragadó asszociációk költőjének is nevezhetnők*”, „...*lírájáról szólva lassan elhagyhatjuk a kérdőjelet*” stb. ¹⁸

Mindenképpen: a kiemelt fiatal, pályakezdő csoport (tagjai még valamennyien első kötetük megjelentetése előtt állnak) – ebben az időszakban: 1958-ban, 1959-ben (az egyetemisták ebben az évben végeznek) – kritikus éveiket élik.¹⁹ Ekkor lép fel mellettük a *Korunk* (az önmagát akkor éppen „*Világnézetű*” folyóiratnak nevező). 1956, a forradalom elbukása után – elvileg – következhetne egy bizonyos tartamú átmenet, pár év, tíz év. Senki sem tudhatta, hogy olyan közel negyven év lesz a folytatás, amely tulajdonképpen például a mi költőink életidejének javát (ha nem éppen az egészét) teszi ki. Az irodalmi kiközösítés veszélyét kellett kivédeni. Az irodalmi pályakezdés lehetőségét, a pályán maradás, az alkotás jogát, közlés esélyét Önfeladás nélkül? Mindennek buktatója és kulcsa éppen a „világnézetű” vonatkozásokban rejlik.

Nem csupán arra volt szükség, hogy teret biztosítson egy-egy orgánum a fiataloknak. Hanem arra is, hogy a megbízhatatlanság, ellenségnek tekintés vádjai és figyelme alól megszabaduljanak. Huszárvágás(ok)nak volt itt helye.

Ezért van különös jelentősége annak, hogy az első Forrás-nemzedék képviselőjében 1959-ben Lászlóffy Aladár verse jelenik meg, a *Szertartás egy nemzedék nevében*.²⁰ Helyt kap a költemény mindhárom része, a szokatlan, szabálytalan, strófákat, rímeket nem ismerő szaggatott szabad vers stációi: *Invokáció*, *Himnusz*, *Ars Poetica*. Óhatatlanul szerepelnie kell az „*imperialisták*”-nak, „*Kommunisták*”-nak, a „*pártos tudat*”-nak, a „*vörös szívek*”-nek. Mégis, a vers egészen uralkodik az az egyedi világ (mintegy lenyeli a megjelölt idiómákat), amely a költő víziója. Ilyen gondolatok, sorok látnak napvilágot:

Tanúnak hívom a korszakok vallomását:

*Osztálytalan és késtelen embernek adatott
volt a föld!*

A tűnődő szemek köré gyűltek a láthatárok.

S itt szerepel a legtöbbet idézett három sor is (ugyancsak a költői igazságot hirdető):

Írányt csak arra kap a történelem,

Amerre a szabadság és a végtelenség

Sínpára kígyózik a tér töltésein.

Óvatosságot láthatunk utólag abban, hogy előbb ritkábban találkozunk egy-egy fiatal költő fellépésével a KORUNK-ban. Például az adott évben (1959), az említett versen kívül még kétszer bukkanunk rá ismerős, idetartozó névre. Akkor is, egyelőre Lászlóffy Aladár nevére. S a kétféle közlemény egyike csak az, amelyik vers, a másik recenzió, az is egy elfogadott, vezető szerepet játszó költő kötetéről: Szemlér Ferenc *Téli alma* című lírai gyűjteményéről.²¹ Viszont a költemény fontos, állami ünnepi számban kiemelten kap helyet (augusztus 23-a ünnepe). Ismét, itt a történelmi visszaillesztés kapcsán a költő magáénak tekintheti az *Emlékek éneke* háromrészes szabad versét. Egyedi szemléletéhez illő, azt valló látomás-mozzaikok tűnnek elő a hivatalosan elvárt fordulatok ellenében: „*a történelem időjárása*”, „*megvert évezredek özönlése*”.

1960-ban két újabb név, két újabb Forrás-nemzedékes jelenik meg a KORUNK-ban. Veress Zoltán – ő éppen a már emlegetett első Forrás-kötet címét adó novellájával, a *Menetiránnyal*.²² Ugyanaz év szeptemberében pedig Szilágyi Domokos verset olvashatunk, *A halál árnyéka* című „rekviem” alcímet viselő sorozatot (*Az öregek*, *Az őszemű lány*, *Eső*, *Lázadás*, *Nem szabadulsz*). Meghatározó jellegű mű. S az időszak hivatalos vonzalmait, tartózkodásait ismerve – külön elismeréssel adózhatunk a szerkesztőknek, hogy ilyen, kendőzetlenül tragikus alaphangú lírának tudtak helyet biztosítani a szocialista optimizmus idején.

Az 1961-es év úgy tekinthető, mint az immár elért siker, továbblépés esztendeje a *Korunk* és a fiatal írók együttműködésében. Az immár bevezetett, elfogadottnak tekinthető Lászlóffy Aladár mellett újabb, új nevek, művek látnak napvilágot. Lászlóffy Aladár kétszer is megtalálható, s ezen belül az augusztusi számban olyan vezető helyen, szerepben, hogy a lapszám elején, a vezércikk után olvasható verse, s csak öt követik a korban, rangban magasabban álló Bajor Andor, Szemlér Ferenc. Igaz – a vers témája diktálja főként ezt –, *Harcok fénye* címen éppen egy irodalompolitikailag nagyon alkalmas tárgy az, amire akkor szüksége van a szerkesztőségnek. Először láthatjuk Szíves Sándor nevét – egyelőre recenziói jelennek meg (Bruno Opitz, Betlen Oszkár népszerű, jó könyveiről). Az év második felében viszont az írók egy kis csoportja lép fel együtt, verseivel. A nemzedéktárs: Szilágyi Júlia írja a művek elé a szíves, szép köszöntőt: *Közülünk jöttök*. (Ismét Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár művei szerepelnek, melléljük sorozódik itt először: Jancsik Pál, Fábíán Sándor).²³

Most már annak lehetünk tanúi, hogy apránként sorra megjelenik a „teljes”, illetve az egyre teljesebbé váló, egyre növekvő gárdát képviselő Forrás-nemzedék.

1962-ben „Hazai fiatal költők” címmel három új verselőt mutat be a KORUNK²⁴ (Kádár János kivételével később más pályát választottak, Mózes Huba azóta megbecsült nyelvész. Példái lehetnek annak a későbbi differenciálódásnak, amely csaknem minden költő csoportot jellemez.)

Az 1963-as év – kiemelt szempontunkból – különösen gazdagnak mondható. Szinte minden lapszámra jut több alkalommal is egy-egy fiatal szerző. Veress Zoltán, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár mellett (utóbbi műfordítással van jelen) Lászlóffy Csaba, Kádár János, Szócs Kálmán, Fábíán Sándor munkáit olvashatjuk. 25 A felsorolt nevek, személyek jelenlétét tapasztalhatjuk 1964–1965-ben is. Néhol változatos műfajokban.²⁶ 1964-ben Farkas Árpád is felbukkan.²⁷ Kányádi Sándor neve, verse is 1964-ben található a KORUNK-ban.²⁸

Még ehhez az időszakhoz kötődő – és szervesen kötődő – újdonság az, hogy megjelennek a fiatal nemzedék prózáiról, majd kritikusai, egyben irodalomtörténeti szemléletük alapjai, körvonalai is. (Tudjuk, a próza rendszerint később érik be a líránál – az

irodalmi folyamatok áttekintése pedig még inkább távlatot kíván.) Az epikusok: – a már említett Veress Zoltán novella után – Bálint Tibor az üttörő, *Egérfogó* című írásával.²⁹ Külön figyelmet érdemel az a jelenség, hogy az akkor jobbára még csak készülő, leendő novellisták, regényírók első munkáinak megjelenése idején akad olyan kortárs-kritikus a folyóiratnál (Kántor Lajos személyében), aki nemcsak a szűkebb körű író-generációk folyamatosságát kísérli meg felvázolni, hanem a kortárs magyarországi prózairodalom körképét is,³⁰ mintegy tájékozódva, készülve a közös szemlére. Az *epika felzárkózása* címen fogja át a már derékhadnak számító írók addigi munkásságát (Fodor Sándor, Szabó Gyula, Papp Ferenc, Panek Zoltán). Majd felsorakoztatja az első Forrás-nemzedékhez tartozó, ígéretes tehetségeket. Bálint Tibor mellett kiemeli Szilágyi István különleges erőnyeit. (Felfedezve azokat egy, még nem is olyan reprezentatív novella kapcsán: *Ahol nem történik semmi.*) Felhívja a figyelmet a rendhagyóan pályakezdő Pusztai Jánosra.³¹ Láng Gusztáv Kányádi Sándorról rajzol portrét, K. Jakab Antal Shakespeare-ről, a dráma kérdéseiről ír eredeti esszéket.³²

Összekapcsolódik így többféle feladatkör. Nemcsak a művek láthatnak így napvilágot (utat nyitva a kezdőknek). A *Korunk* arra is lehetőséget ad, hogy például műfordításokkal, recenziók írásával, jegyzetekkel, stb. szerepeltessék a fiatal írókat. Akkoriban az – ha szerényen is – hozzájárul a létfenntartáshoz, ugyanakkor neveiket ismertebbé teszi. Szerepelteti a műveikkel foglalkozó írásokat, például az újfajta versek előadásával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó, az interpretáció szemszögéből elemző Papp László-tanulmányt: *Hagyomány és jelen a versmondásban.*³³

Egyidejűleg, tanúi lehetünk annak az igénynek, amely távlatokban gondolkodást képvisel, irodalomtörténeti nézőpontot, a nemzedékek stafétabot-átadása mögött a folyamat egészét firtatja. Helyt ad a folyóirat az erre vállalkozó tanulmányoknak. Például – éppen a kiemelt, a fiatal költők nemzedékét támadó cikkekkel, kitételekkel érdemes szembeállítani a (szintén *Korunkban* megjelenő) nagy lélegzetű, elmélyedő, elemző tanulmányt ugyanerről a témáról, Földes László tollából. Földes László úgy látja, Lászlóffy Aladár egész „költészete vajudás az őstörténettel, viaskodás a történelemmel.” „Sokmillió éves fiatal költő”-vel találkozunk. E téren érintkezik József Attilával, de nem epigonja! „József Attilával rokon absztrakcióiról nem mondhat le”, – ám ez „vérségi kötelék”, „vérvé lett minta”, „hiteles kapcsolat”, a „szemléleti leszármazás mágnese” vonzza. Az „az érzékfeletti, ami sokvonatú metaforáiban bonyodalmas és olykor zavaros, egyszerűben pillantásához illeszkedik, ha társít.” (Példaként idézi: „Az ősztől az ürg és vissza / az eszmélet tágas parabolája.” – *Madár-keringő*.) S igen árnyalt, pontos megállapításként összegezi mi is történik eme igen egyedi költői, poétikai eljárás során: „A társítás csapongásában csupa árnyalt sejtelem” ölt testet.³⁴

Mindezek mellett az adott, kritikus években különös hangsúlyt, jelentőséget nyer egy olyan szempont, amelyet – ismét a *Korunk* – s most már nyugodtan összekapcsolva: a KORUNK-munkatársává lett Kántor Lajos képviselt. Ő az, aki mintegy irodalomdiplomataként is jó érzékkel keresi és megleli a kézenfekvő érveket költő-kortársa elfogadtatásához. Hamisítás, torzítás, erőltetés nélkül meg is találja ezeket. „Sokat írtunk már Lászlóffy Aladár filozófikus hajlamáról, de nem figyeltünk eléggé arra, hogy e filozófikum alapja, ... ihletője az emberi munka.” (Idézi a versekből a „talpfák”, a „munkaterv” képeit, szavait, a Kalevala-mottót, a homo faber eszményét.) Nem tematika ez a lírában, hanem a költő szemléletéből fakad. A „munka” itt nem feladat, kötelesség formájában jelenik meg, hanem „belső, lírai mondanivaló”-ként. Könnyedén és a költészet valódi természetéhez hűen hivatkozik és hivatkozhat versek sorozatára, frappáns idézetekre. Természetszerűen harmonizál ez a másik kortárs-kritikus: Szilágyi Júlia kitűnő, elfogadásra ajánló politikai bevezetésével. Utóbbi így ír a négy fiatal költő (Jancsik Pál, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Páll Lajos) versei előtt (1961-ben): „Nem játszanak a szavakkal. Megküzdöttek birtoklásukért, behatoltak mélységükbe, vállalják súlyukat. Éppoly lelkes szakértelemmel kezelik őket, mint kortársaik a kalapácsot, a körzöt, az emelődarut.” „Érzékeny műszerük, a poézis, felfogja a »hegyek csendjét«, távoli földrészekét és távoli emberek kiáltását”...³⁵

A *Korunk* tehát fontos szerepet vállalt az első Forrás-nemzedék indulásánál. Fontos az, hogy akkor lépett fel mellettük, közölte a fiatalokat, amikor pályakezdésük nehéz, kritikus szakaszba került, amikor az éles támadások érték őket. Ez a kritika éppen egyéni, eredeti tárgyaikat, hangjukat illette, mivel ez eltért a hivatalosan megkívánt normáktól. Ugyanakkor távlatilag „életszükség”-nek bizonyult az is, hogy a folyóirat (értő szerkesztői, megszólaló kritikusa) az akkor létező helyzettel számolva kelt a fiatal írók védelmére. Úgy segített, ahogyan akkor ez lehetséges volt. Úgy állította előtérbe az akkor elvárt, világnézeti (ideológiai) szempontokat, hogy érveket fogalmazott meg az új költői/írói szemlélet, kifejezőmód szabadsága érdekében. A sajátos költői – írói világok elfogadása számára.

Az első Forrás-nemzedék kiemelt néhány éve, ömaga is, példa csupán. Ez az író-generáció láncszem mindössze. Ám, ha ez a láncszem kiesett volna az irodalmi élet folytonosságából, vajon a következő fiatalok miként serdülnek föl? A *Korunk* – adott esetben – magát az élő folyamatosságát képviselte, segítette akkor. S lényegében ezt folytatja a mai tehetséges pályakezdő írók mellett.

Jegyzetek

1 Vö. Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1945-1970*, illetve: 1944-1970. (Bukarest, 1971., 1973.); Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, I. Bukarest, 1981.; Új Magyar Irodalmi Lexikon, Bp. 1994. I.

2 Ld. Gálfalvi Zsolt: *Hat új név*, Igaz Szó, 1956. 12. sz. 1839-1845. (A hat név: Csávossy György, Jancsik Pál, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Tóth István, Veress Zoltán). Az Igaz Szó 1957. 12. számában pedig Új költőnemzedék (szerk. bevezetővel), Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Veress Zoltán, Csávossy György, Páll Lajos versei szerepelnek. Ugyanebben a számban, a versek után Gálfalvi Zsolt *Ünnepi számvetése* következik, ahol a kortárs irodalom szemléjénél Asztalos Istvánék, Székely János, Fodor Sándor, Kányádi Sándor után a fiatalokról is szól: Tóth István, Veress Zoltán, Szilágyi Domokos, Csávossy György, Lászlóffy Aladár neveit említi. 1003-1007.

3 Vö. *Korunk* papírfarmája – Válaszok Kántor Lajos kérdéseire. In: Lászlóffy Aladár: A jerikói trombitás. – Műhelynapló a megtartó melankóliáról. – 1994. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó. 107-128.; Vissza a Forrásokhoz I.-2. Helikon, 1998.1.-2. (256.-257.) Szerk.: Balázs Imre József és Hevesi István Zoltán.

4 Vö. 2.sz. jegyzet. A Móricz Zsigmond Kollégium: 1945 és 1948 között szegény, tehetséges paraszt, munkás, értelmiségi diákoknak adott otthon ingyenes bentlakással, Mátyás király szülőházában. Mintájára több más városban is létesült hasonló népi kollégium. Színvonalas előadások, önévelő belső demokrácia jellemzi. Könyvkiadója is nevezetes.

5 Székely János szerepe nem teljesen egyértelmű. Feltehetően ő írja névtelenül, illetve majd „Farkas Dénes” álnéven a parodizáló, csipkelődő cikkeket, például Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella, Fábíán Sándor és más nemzedéktársuk ellen. (Vö. Farkas Dénes: Rakéta-versek, Modor és zűrzavar; (n.n.) Találós kérdések, Igaz Szó, 1959. 2. 294-295; Igaz Szó, 1959. 6. 924-925, Igaz Szó, 1961. 4. 639-640. Árkádia-rovat.) A két utóbbi egy-egy Lászlóffy Aladár-verset figuráz ki: az *Áprilisi vallomást*, *A hegedű húrjait*. Mégis,

meghatározó állásfoglalása, a Lászlóffy Aladár első verseskötete után megjelentetett, a költő mellett álló cikke: Valódi vagy kölcsönvett korszerűség, Igaz Szó, 1962. 8. 282-287.

6 Úgy vélem, emögött van politikai, taktikai megfontolás is – s ugyanakkor kapcsolódik a fiatalokhoz tartozó és a korabeli Korunk felé orientálódó, később odatartozó szerkesztő – munkatársak gondolatmeneteihez is. (Kántor Lajos, Szilágyi Júlia, Jancsik Pál, Veress Zoltán stb.)

7 A Romániai Irodalmi Lexikon (Kántor Lajos) joggal, hangsúlyozottan óv a merev generációs határok alkalmazásától. Páskándit mintegy „közvetlen előzmény”-nek tekinti.

8 Attól függ, melyik elméleti iskola terminusaival közelítjük. Hiszen az effajta irodalmi változás pozitív megítélésében egyetértést tételezhetünk például J. Mukarovskýék, a prágai iskola, illetve az utóbbi évek különféle teoretikus irányzatai között.

9 Adott áttekintésben ez csupán elnagyolt kép a folyamatról, amely megérdemli az árnyaltabb változatok, ellentétek vizsgálatát. Vö. korabeli viták, például Székely János: *Szabad-e a szabadvers?* című cikkére és a kapcsolódó vita-írásokra gondolok. (Utunk, 1958. március 20. 8-9.l., valamint Jancsik Pál: *Nekem még nincs szabadversem*, majd Szilágyi András: *Kassák Lajos és József Attila*, illetve: *Nekem is volt „szabadversem”*... című írására. (Utunk, 1958. április 17. Jegyzetek-rovat; Utunk, 1958. május 27. 3. L. Jegyzetek-rovat; Utunk, 1958. május 27. 3. L.)

10 Innen ír, küld leveleket, verseket Szegedre, az Irinyi Kollégiumban lakó kortársainak.

11 1958 áprilisában két ilyen cikk is megjelenik: Jánosházy György: *Korszerűbb költői magatartást!* Igaz Szó, / 4.sz./593. Hajdu Győző: *Gólyák a völgy felett*, Igaz Szó, 4.sz. 627-629.; néhány hónap múlva Szász János a bukaresti Előrében ír, hasonlóan. (Megjegyzések fiatal költők verseiről, Előre, 1958. június 21.)

12 Hajdu Győző: *Gólyák a völgy felett*. Igaz Szó, 1958. 4.sz.627-629.

13 Jánosházy György: *Korszerűbb költői magatartást!* Igaz Szó, 1958. 4. Sz. 593.

14 Jánosházy György i.h.

15 Szász János: *Megjegyzések fiatal költők verseiről*. Előre, 1958. június 2. Szombat.

16 Az érintett lírikusok: (Lászlóffy Aladár kivül) Szilágyi Domokos, Csávossy György, Pál Lajos, Jancsik Pál, Hervay Gizella, Bogáti Judit, Barna Zsolt, Szatmári B. Zoltán, Bustya Dezső, Vécsey Ferenc, László Nóra, Elekes Ferenc, Lászlóffy Csaba.

17 Szász János: i.h.

18 Kántor Lajos: *Új számadás – új számvetés*. Előre, 1958. Február 5. 3205. 3.l.; *Új költői nemzedék*. – Lászlóffy Aladár. – Előre, 1958. Március 8. 3225. 3.l.Vö. 8. Jegyzet.

19 Majd 1960-ban publikálja Szócs István tanulmányértékű elemzését L.A.-ról az Igaz Szóban (A világ egységességének költői élménye) 1960./9. 387-392. Majd 1961-ben jelenik meg az első Forrás-emblémájú pályakezdő kötet – nem egyszerű körülmények között – : Veress Zoltán novellái *Menetirány* címmel. Úgy vélem, nem véletlen a címválasztás, s a címadó novella „megbízható” tematikája. A további kötetek folyamatos megjelenéséig még több év szükséges. (1963 talán az első esztendő, amikor már nem egykettő, hanem öt új szerző is debütálhat. (Bálint Tibor, Kántor Lajos, Hervay Gizella, Szíves Sándor, Jancsik Pál).

20 Korunk, 1959./4. 490-492.

21 Korunk, 1959./7-8. 1200-1202.

22 Korunk, 1960/4. 814-824.

23 Korunk, / 115-1155.

24 A három költő: Kádár János, Komzsis István, Mózes Huba. *Korunk*, 1961.1450.

25 Veress Zoltán: *Kodály Zoltán fényképe alá*, *Korunk*, 1963.1.sz. 53.; Lászlóffy Csaba: *A béke éjszakája*, *Korunk*, 3. Sz. 324. Lenin *Korunk*, 4.sz. 456; majd műfordításai (Kazakevics, E.) *Korunk*, 1963. 12.sz. 31.; Szilágyi Domokos műfordítása (Breslasu, Marcel) uo. 11. L.; Lászlóffy Aladár: *Őnarckép*, *Korunk*, 5.sz. 580-582. Kádár János: *Ó, hogy villannék a jégen*, 6. Sz. 721; Szócs Kálmán, uo. ; Fábrián Sándor: *Vaskeményen, Önmagam átlépve* 4. Sz. 467., 6. Sz. 720;

26 Például Lászlóffy Aladár vers mellett (*Visszhangok*, 7. Sz. 896-897.) esszéjellegű rövid prózával is jelentkezik. (*Eminescu, A költő és a formák, A szocializmus és a formák, Ami a korszerű költészetet illeti*, – 1964. 5. sz. 604-606; 1964. 11. Sz. 1555.; 1965.7-8. Sz. 934-935.; 1003.).

27 Húszévesen című verse az 1964. 8. Számban jelenik meg.

28 *Tövisfa*, 1964. 6. Sz. 767.

29 *Korunk*, 1963. 5. Sz. 631.

30 Kántor Lajos, *Korunk*, 1963. 5. Sz. 678-682. (a magyarországi prózáírók: Sánta Ferenc, Fejes Endre, Szabó István, Moldova György, Gerelyes Endre, Szakonyi Károly, Galgóczi Erzsébet, Fülöp János.

31 *Korunk*, 1965. 3. Sz. 344-352.

32 Láng Gusztáv, 1965. 1128.; K. Jakab Antal: 1964. 952.; 1965. 7-8. Sz. stb.

33 (Kolozsvári) Papp László, *Korunk*, 1965. 9. Sz. 1308-1312.

34 Földes László: *Én és a mindenség*. – L.A. költészetéről. *Korunk*, 1968./2.sz./214-222 Vö. *A lehetetlen ostroma*. (Bírálatok és cikkek), Bukarest, 1968. Irodalmi Könyvkiadó. 165-200.

35 Kántor Lajos: i. h.; Szilágyi Júlia: *Közülünk jöttök*, *Korunk*, 1961. 10. Sz. 1150-1151.

Kolozsi Orsolya

Minden lehetséges

Podmaniczky Szilárd: Két kézzel búcsúzik a leopárd

Annak, aki kicsit is ismeri Podmaniczky Szilárd korábbi írásait, feltehetően meglepetést okozott a Palatinus kiadónál tavaly megjelent, különös című szöveg. A *Két kézzel búcsúzik a leopárd*¹ látszólag letér a korábbi epikus szövegek által kijelölt útról, melyet a vers és a próza közt egyensúlyozó rövid írások jellemeztek. A *Haggyatok lótszülésben*², a *Megyek egy kört az alvázon*³ szövegeinek meghatározó sajátága, hogy egy-egy ötlet, gondolat, vagy kép jóval fontosabbá válik, mint az oksági összefüggések, a tér-idő kontinuitás, a racionalitás, a kifutás, és ennek megfelelően, hagyományos értelemben vett, kerek, lezárt történetekkel nem igen találkozhatunk. Így van ez a *Vastag sapka*⁴ című tárcagyűjteményben, de még inkább megfigyelhető az 1999-es kötetben, a *Képlapok a barlangszájából*⁵ esetében. Az ebben olvasható „képlapok” – melyek egy-egy látványt, gondolatot örökítenek meg – már egyáltalán nem történetek, hiszen itt a történetnél fontosabb a mondat, de még ennél is fontosabb a kép, a vizualitás.

Ezen fontosabb állomások után megjelenik a legújabb szöveg, és radikális változtatásokat produkál, szakít a korábbi szövegekkel, és talán felül is írja azokat. A legelső adalék, amely ezt az értelmezést erősítheti, az a nagyon határozott műfajmegjelölés, melyet a belső cím alatt zárójelben olvashatunk. Ez a határozottság kétségkívül szemben áll Podmaniczky ezt megelőző szövegeinek egyik meghatározó jellemzőjével, a műfaji besorolás problematizálásával, hiszen a szövegek azáltal, hogy a megszokott keretek között nehezen meghatározhatók, implikálják a műfaji meghatározás lehetőségességének, illetve szükségességének kérdését. Most azonban megkapjuk a meghatározást, és a szöveg meg is felel ennek, valóban regényt olvasunk. A regény műfaj definiálhatatlansága természetesen nem tesz lehetővé ilyen egyértelmű állásfoglalást, de az talán bátran állítható, hogy a befogadók nagy része által a regénnyel szemben támasztott elvárásoknak megfelel. Jól elkülöníthető fejezetekre tagolódik, valamiféle történetet is körvonalaz, árnyaltan ábrázolt szereplőkkel dolgozik, átlátható összefüggéseket teremt. Első látásra nem igényli azt az aktív, konstruktív befogadói magatartást, melyet a korábbi szövegek vagy a kanonizálódó kortárs próza írásainak legnagyobb része. A referenciális olvasási stratégia számára nem bevezethető. De vajon megállhatunk-e itt? Véleményem szerint hiba ezt az értelmezést működtetni, és azt állítani, hogy a *Két kézzel búcsúzik a leopárd* szakítás az előzményekkel, azaz egy hagyományosabb, olvashatóbb műfajhoz való egyszerű visszatérés. Ezzel szemben védhetőnek tartom azt az olvasatot, melynek értelmében a látszólag hagyományos regénykeretek között viszi tovább a korábbi kötetekre jellemző kételkedést az epikai szubsztanciát illetően.

A huszadik század folyamán a magyar irodalomban (is) alapjait érintő változásokon esik át a próza. Egyesek szerint már a Nyugat szerzői megalapozták azt a folyamatot, melynek során az epikus szövegek egyre inkább metaforikussá válnak. Mészöly Miklós munkásságának már meghatározó része ez a tendencia, mely Esterházy és Nádas szövegeiben, az irodalomtörténet-írás szerint 1986-ra datálható prózaforodulat idejére „tetőzik”, és talán napjainkig a legnépszerűbb, s valósul meg különböző formákban. A metaforikus próza⁶ legáltalánosabb jellemzői az egyvonalú, előre tartó cselekmény átrendeződése, a tér- és időviszonyok áttekinthetlenné válása, a reflexivitás, a megszokott struktúrák felbomlása, az asszociativitás hangsúlyossága, mely jellemzők a létező világ egyértelmű leképezhetetlenségét szemléltetik, s ennek megfelelően új olvasási stratégiákat generálnak.

A fentieket alapul véve a *Két kézzel búcsúzik a leopárd* nem interpretálható metaforikus regényként, de észre kell vennünk, hogy szándéka ugyanaz: a korábban érvényesnek vélt kategóriák megkérdőjelezése. A borítón olvasható, a szövegből kiragadott idézet talán segítségünkre lehet: „*Ott ér véget az élet, amikor már nem történhet meg veled bármi.*” Az idézet szellemében működik a szöveg is, hiszen mindvégig érezhető, hogy bármerre kanyarodhatnak az események, bármely téma kapcsán előkerülhetnek a regényre igen jellemző asszociatív, szinte vég nélkül áradó eszmefuttatások, gondolatmenetek, és mintha csupán a véletlen alakítaná a történet menetét, a különböző elemek sorrendjét. A különböző események a befejezés szempontjából nem funkcionálisak, a szöveg nem teleologikus, nincs kijelölt célja, amerre tart, inkább csak keresi kimenetelét, ami azonban bármi lehet. Megmarad a szabadsága, minden egyes mondatnál megvan a lehetősége, hogy másfelé vegye az irányt, nincs hangsúlyos rész, minden részlet egyformán fontos lehet, s az ebből adódó szabadságot a befejezés sem szünteti meg. Ezt a narratív sajátosságot érdemes közelebbről szemügyre venni. Bár Peter Brooks Freud alapján az elbeszélői narratíva egy lehetséges modelljét igyekszik felállítani, s tanulmányának⁷ fő kérdése az ismétlés szerepe, a történet kezdetéről és befejezéséről alkotott elképzelései talán mégsem lesznek tanulság nélküliek. Brooks véleménye szerint az elbeszélés fő alakzata a metonímia, a szintagmatikus kapcsolatban jelentkező szomszédosság trópusa, ennek következtében az elbeszélés bármiféle interpretációja időt vesz igénybe. A befogadó az olvasás során mindvégig jelentést keres, s különös vágy hajtja az elbeszélés végéig, ahol, reményei szerint, a befejezés majd világosságot teremt, rávilágít az addig kétségesnek tűnő összefüggésekre, felismerést hoz, mely visszavetül a kezdetre, és így találja meg minden a helyét, a befejezés értelmében végül minden jelölő jelentésre talál. Voltaképpen ennél a megérkezésnél veszítené el szabadságát az elemzett szöveg is, hiszen minden egysége, mely korábban csupán potencialitásként szerepelt, fix jelentéshez juthatna. Véleményem szerint azonban ehhez a megnyugváshoz, rögzítéshez nem segít hozzá az utolsó kép, így a befejezés nyitva marad. A címre utal vissza, de semmiféle segítséget nem ad, legfeljebb bizonyossá teszi az olvasó számára a tökéletes bizonytalanságot.

S hogy miről is szól ez a különös című, és hasonlóképpen különös befejezésű regény? Két férfiről: egy fiatalabbról és egy idősebből. (A szereplők egymáshoz való viszonya mögött éppen ezért felsejlik az apa-fiú, vagy még inkább a mester és tanítvány kapcsolat irodalomtörténeti toposza, a hozzá társított különféle asszociációkkal, magyarázatokkal együtt, még akkor is, ha ez a viszony jelen esetben egy jóval játékosabb, egyenrangúnak tűnő kapcsolat.). Nagyon röviden tehát: a szöveg kettejük történetét meséli el. Persze tévedés azt állítani, hogy történetük elmesélődik, hiszen az elmesélés fogalma implikál egy kezdetet és egy befejezést, így egy lezárt, önmagában teljes egészet, és főként valami értelmet, csattanót, tanulságot, ami miatt elmesélődött. Ezzel szemben a *Két kézzel búcsúzik a leopárd* szövegvilága csak bekapcsolja a befogadót egy folyamatba, egy véletlenszerűen kiválasztott ponton, aztán a következő pillanatban kiemeli egy másikon. Elmesélés helyett ezért inkább mesélésről beszélhetünk. Ez a sajátosság természetesen nem zárja ki, hogy a szöveg által létrehozott lehetséges világ szereplői, viszonyai kapcsán a legkülönbözőbb értelmezések szülessenek meg.

Megalapozottnak tartok egy olyan értelmezést, mely a regény által szöveg szinten is tematizált kételkedést, kétkedést, a bizonyosság lehetetlenségét veszi közelebbről szemügyre. Bár az értelmezés nem módosítja a korábbi megállapítást, miszerint a

regény egy „olvasható” szöveg, melynek befogadása nem feltétlenül igényli a befogadó konstruktív részvételét az olvasás során, mégis rámutat arra, hogy a fenti problematika (a kételkedés kérdésköre) a szövegben nem csak tematikusan, de néhol szerkezeti szinten is megjelenik. A következőkben a szöveg azon részeit, elemeit veszem sorra, melyek egy ilyen szempontú értelmezést erősíthetnek, illetve alátámaszthatnak.

Már a legelső oldalon megismerhetjük a szereplők foglalkozását, mely mintegy állandó jelzőként csatlakozik nevükhöz, és szinte azzal egyenértékű jelölőjükké válik: Kremkus, a műfordító, és Doktor Touswoos, a teherfuvarozó. Az elbizonytalanítást, a bármikor bekövetkezhető változást, a fix pontok hiányát, a megérkezés lehetetlenségét ezek a hivatások is szimbolizálják. Kremkus számára a műfordítás „(...) az egyetlen olyan munka, amellyel örökösen ébren tarthatta kételkedését, hiszen munkája, amiként a műfordítás természete megadja, sohasem sikerülhetett tökéletesre (...)”⁸. Doktor Touswoos pedig „(...) furgonjával szeli a várost, mozdíthatatlannak vélt bútorokat és változathatatlannak hitt élettereket szállít (...)”⁹. Doktor Touswoos dominópartnerei, ha másik oldalról is, de szintén ezt a problémát tematizálják: az atléta, aki számára a cél elérése az elsődleges, és a mesterdetektív, aki a legalkalmasabb módokon keresi az összefüggéseket, az okokat, egy-egy cselekmény motivációit. Ezen szereplők könnyen olvashatók a célelvőség metaforáiként.

Az elbeszélői technikának a fontos tényezője a bizonytalanság. Bár a történet mindvégig áttekinthető, a nézőpontok folyamatosan változnak, hol Kremkus, hol Doktor Touswoos egyes szám első személyű narrációját olvassuk, hol a Kremkussal levelezést folytató narrátor egyes szám harmadik személyű megszólalásait. Jellemzőek a többszörös áttételek is (mely technika erősen emlékeztet Péterfy Gergely *A tűzoltóparancsnok szomorúsága*¹⁰ című regényében használt): „(...) igyál még, tölts, mondta Kremkus az este, gondolta a gőzpárában (...)”¹¹.

A két főszereplő között zajló dialógusok sem mondanak ellent ennek az értelmezésnek, hiszen ezek legtöbbször kihagyásos, az olvasó számára meglehetősen homályos párbeszéd, melyek ezzel együtt, vagy épp ebből adódóan meglehetősen redukálnak, szikárnak tűnnek:

„(...) Most képzeld el, fiam, álló nap azon golyóznál, ki, mit gondol rólad.

Nem szoktam.

Még szép.

Szép a fenét. Csak ez van. Az se szép, hogy ott a ház a rakomány bútorral. Csak ott van.

Szerezned kellene egy nőt, fiam.

Teniszpartnert még csak-csak. De egy nőt?

Te teniszezel?

Dehogy.

Ja, bocs fiam. Nem úgy értem. Tudom.

Nem akartam feleséget mondani.

Mindegy. Mindegy, mit mondasz. Azért mégse.

Csak várok és várok (...)”¹²

A fent vázolt jellemzők Doktor Touswoos és Kremkus egymáshoz való viszonyából adódnak. A köztük lévő, rendkívül szoros kapcsolat, és gondolkodási struktúráik, világnézetük hasonlósága teszi lehetővé, hogy szójátékok, utalások, csak a kettejük számára egyértelmű célzások uralkodjanak párbeszédeikben. (Érdekes megfigyelni, hogyan ellensúlyozza ezt az utalásos, tömör szerkesztésmódot az átélt beszédek, a belső monológok végláthatatlan hosszú mondatokra építő struktúrája.) Mivel az olvasó nem részese a két szereplő kapcsolatának, gyakran érezheti magát kívülállóknak, tanácsstalannak az értelmezést illetően. Ráadásul az elemzett szövegben egy omnipotens elbeszélő sem siet segítségére, hogy mindent tudásával segítséget nyújtson az értelemadáshoz, a szöveg viszonyaiban való eligazodáshoz.

Azt, hogy a látszólagos olvashatóság, egyértelműség mellett hogyan sorakoznak fel az elbizonytalanító tényezők, azt a regény cselekményvezetése is jól illusztrálja. A regény bizonyos eseményei erőteljesen azt sugallják, hogy nem csupán mellékszálak vagy „vakvágányok”, hanem szerves részei a történetnek, és rendkívül fontos szerepük van a végkimenetelét illetően, vagy az összefüggések sorában. Ilyen például a „szerelmi szál”, az ehhez tartozó szereplővel, a fehérneműüzlet eladólányával, akibe Kremkus lassanként beleszeret, és akiről joggal feltételezhetjük, hogy Doktor Touswoos nevelt lánya. A szöveg azonban semmilyen egyértelmű bizonyítékot nem szolgáltat azonban arra, hogy a két lány egy és ugyanazon személy. Ez a működés rendkívül jellemző *A két kézzel búcsúzik a leopárd* technikájára. Nem pusztán arról van szó, hogy lehetetlenné teszi az események összeillesztését, valamiféle logikai alapon való egységbe szervezését, hanem épp maga kínálja fel látványosan az összefüggés lehetőségét, de végül sohasem biztosít róla, hogy ezzel kapcsolatos feltételezéseink valóban megalapozottak. Ha valaki összefüggéseket, kapcsolódásokat szeretne látni, megvan rá a lehetősége, ám ezek a kapcsolatok, és az ebből felépülő rendszer nem biztonságos tájékozási pont. Éppen ez a sajátosság teszi a szöveget a legkülönbözőbb befogadói stratégiák által is működtethetővé. Emiatt mondhatjuk azt, hogy ez egy „olvasható” regény, de éppen ezért állíthatjuk azt is, hogy erőfeszítéseket követel az olvasótól, és nem adja meg magát a passzívabb, referenciális olvasási stratégiáknak.

A felsoroltakon kívül természetesen még rengeteg metafora, szimbólum, illetve utalás erősíti ezt az olvasatot. A motívumként gyakran visszatérő, hőmpölygő, minden állandót elsodró folyó, a különböző beélt történetek eseményei, a munkáról, a tollpróbáról, a dominójátékról, az öregségről szóló monológok, a szövegben már-már monoton ismétlődő kétely, kételkedés kulcsszavak mind a kételkedés, a kételkedés érvényességét hangsúlyozzák, a megállapodás, az állásfoglalás lehetetlenségét. Azonban ez sem bizonyos, még az ellenkezője is igaz lehet:

„El akartad émi azt a pontot, hogy téged már ne érjen meglepetés? Hogy gondoltad? Hova akartál kilyukadni? Ide? És akkor hogyan tovább? Ki akartál egyáltalán lyukadni? Megérkezhetsz-e valaha?”¹³

A szöveg lehetetlenné teszi a határozott állásfoglalást, folyamatosan játszik, távol tartja magát a nézetektől, kimond és visszavon, állandóan relativizál, meglehetősen nehéz bármi egyértelműt számon kérni rajta. De talán éppen ez az állandó relativizálás erősíti meg a fenti állításokat, melyek értelmében akár a szöveg szerkezetére vonatkoztatva, akár tágabban értve: bármikor bármi megtörténhet.

Ez a gondolat, illetve problémakör önmagában természetesen nem radikális újdonság. A kortárs irodalomban és irodalomtudományban is rendkívül népszerű téma az elbizonytalanodás kérdése, akár nyelvészeti, akár szemiotológiai, pszichológiai vagy retorikai oldalról körülvéve. Ezen elméletek, szövegek azonban többnyire nem tudják feloldani, illetve megoldani az ezzel járó elbizonytalanodást, rossz érzést, mintha mindnyájan megoldást keresnének. A *Két kézzel búcsúzik a leopárd* esetében inkább a

beletörődés, az elfogadás, a megnyugvás a fontos. Talán éppen ennek köszönhető, hogy a regény nem a megszokott modern szerkezettel, hanem a „hagyományos” regény keretei között hoz létre egy, az elbizonytalanodást tematizáló szöveget. Ez esetben valóban minden lehetséges: a referenciális olvasási stratégiának ugyanúgy nem áll ellen a szöveg, mint egy „értő”, elméleti alapozású olvasatnak, s a kettő között természetesen minden lehetséges. Elosztatva így a bizonyosságot, hogy posztmodern regény csak a tér-idő, a történet, az összefüggések teljes szétzilálásával, kaotikussá rendezésével hozható létre.

Jegyzetek

- 1 Podmaniczky Szilárd: *Két kézzel búcsúzik a leopárd*. Palatinus Könyvkiadó, 2001.
- 2 Podmaniczky Szilárd: *Haggyatok lótuszülésben*. JAK-PSZK, 1993.
- 3 Podmaniczky Szilárd: *Megyek egy kört az alvázon*. PSZK, 1996.
- 4 Podmaniczky Szilárd: *Vastag sapka*. Palatinus- Délmagyarország, 1998.
- 5 Podmaniczky Szilárd: *Képlapok a barlangszájából*. Palatinus, 1999.
- 6 A metaforikus próza kialakulásához és a jellemzők vizsgálatához: Thomka Beáta: *Metaforikus folyamatok a regényben*. In: üő.: *Narráció és reflexió*. Forum, Újvidék, 1980. 35.-48.o. Kulcsár Szabó Ernő: *Metaforikusság és elbeszélés*. In: üő.: *Műalkotás-szöveg-hatás*. Magvető, 1987. 57.-93.o.
- 7 Peter Brooks: *Freud metanarratívája: az elbeszélő szövegek egy modellje*. In: *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. (szerk.: Bókay Antal-Erős Ferenc). Filum könyvkiadó, 1998. 351.-365. o.
- 8 Podmaniczky Szilárd: *Két kézzel búcsúzik a leopárd*. Palatinus, 2001. 28. o.
- 9 I.m. 34. o.
- 10 Péterfy Gergely: *A tűzoltóparancsnok szomorúsága*. Palatinus, 2000.
- 11 Podmaniczky Szilárd i.m. 187. o.
- 12 i.m. 62-63. o.
- 13 i.m. 174-175. o.

Orosz László

Egy monográfia előmunkálatai

Kerényi Ferenc: Pest vármegye irodalmi élete (1790 – 1867)

A magyar irodalmi topográfia több évtizede megfogalmazott kutatási terve egyrészt az irodalomtörténeti kutatásokat elősegítő, a párhuzamokat fölöslegessé tevő „adatbank” készítésében látta a célját, másrészt – hangsúlyosabban – az irodalmi kultusz szolgálatában, a hagyományok iránti érdeklődés fölkeltésében és erősítésében. Kerényi könyve túlmutat ezeken a célkitűzéseken. A táj, a megye nála nem csupán és nem is elsősorban színhely, hanem önkormányzati szerv, s mint ilyen az irodalmi műveltség támogatója, sőt esetenként létrehozója. A vizsgált korszak első, nagyobbik felében, 1848-ig Pest megye „vezérvármegyei” feladatként országos kisugárzású kulturális tevékenységet végzett, az önkényuralom idején erre már nem volt lehetősége. Nemcsak az időbeli arányok (hét évtizeddel szemben kettő) szabják meg a könyv arányait (a Függelékkel együtt 300 oldalnál több szól az 1849 előtti időről, alig több 20-nál az 1849 utániról), hanem az is, hogy Pest megye levéltárában a szabadságharc előtti évtizedekről található a szerző irodalomtörténeti forrásként eddig még nem kiaknázott anyagot.

Különbözik Kerényi könyve az elkészült vagy készülő irodalmi topográfiaiktól földrajzi és időbeli határainak megvonásában is. Nem a mai Pest, hanem a történelmi Pest-Pilis-Solt vármegyét tekinti műve tárgyának, hozzászámítva a területébe ékelődő, noha törvényesen csak a kiegyezés után (1876-ban) hozzá csatolt Kiskunságot is. A politikátörténeti határok (1790, 1867) pedig az irodalomtörténetben is fontosak: az e két évszámmal határolt korszakban jutott uralomra a magyar nyelvű szépirodalom, Kerényi találó megfogalmazása szerint a polgári értelemben vett nemzeti irodalom.

A 19. század első felében a vármegyék a politikai életben betöltött szerepükhöz hasonló fontosságút kezdték játszani az irodalmi életben is. Néhány ezt tanúsító adat: Széchényi Ferenc a nemzetnek ajándékozott könyvtára katalógusát megküldte minden megyének; megyei kezdeményezésre könyvtárakat alapítottak; Horvát István Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetések a nemzeti nyelv ügyében (1815) című könyvéből a megyék többszáz példányt rendeltek és osztottak szét; Vitkovics Mihály azt javasolta, hogy a megyék vállalják a könyvterjesztést: a levéltáros vegye át bizományba az új könyveket, s árusítsa a megyegyűlésen megjelenő nemeseknek.

Megnehezíti Kerényi könyvének az ismertetését, hogy legfőbb értéke a részleteiben van: korábban észre sem vett, vagy kellő figyelemre nem méltatott jelenségek fölmérésében. Néhányat említek ezek közül: *A sokadalmak irodalomszervező ereje* című fejezet a könyvkiadásnak a pesti vásárok idejéhez való alkalmazkodására hoz példákat (megtoldhatom ezeket azzal, hogy a Bánk bán az 1820. nov. 15-i Lipót-napi vásárra jelent meg); „A tisztí szótár”-ról szólva Kerényi fölhívja a figyelmet arra, hogy ennek Pest megyétől kiindult kezdeményezése milyen fontos lépés volt a magyar nyelv használati körének kiterjesztésére; *A művész mint jogalany* fejezet hagyatéki eljárásokról szól, többek közt Kisfaludy Károly hagyatékáról, amelyből az emlékére alapított Kisfaludy Társaság nőtt ki. Pest megye színházpártoló szerepeit főként Kerényi korábbi kutatásai révén már megismerhettük, kevésbé tarthatuk számon a folyóirat- és hírlapirodalomnak e könyvben részletesen bemutatott támogatását.

Irodalmi topográfia keretébe is illenek a megyeszékhely közelében fekvő helységek: Pomáz, Gomba, Pécel, Törtel, Fót irodalmi szerepének feltárása, Kerényi azonban erről nem inventáriumot készített, hanem az 1810-es, 1820-as évek irodalmának tárgyválasztásban és ízlésvilágban jelentkező egyik jellegzetes vonását, az udvarházi és a városi életforma közötti érintkezést mutatta meg, az így létrejött „udvarházi klasszicizmust” (Szauder Józseftől kölcsönözve a megjelölést), amely – biedermeier köntösben – már a romantikát előlegezte.

Az ízlésváltás más irányába mutat a mezővárosi és falusi értelmiség által kedvelt és művelt, Kerényitől szintén feltárt „alkalmazott literatúra”: lakodalmak, keresztelők, temetések, névnapok és egyéb társas összejövetelek költészete, amelynek Kecskemét irodalmi múltjából is jól ismert művelője, illetve gyűjtője volt Mátyási József, Császári Lósi Pál, Kecskeméti Csapó Dániel. Rokonságot tartott, hosszú ideig keveredett is ez a „közköltészet” a népköltészettel. A népköltési gyűjtés (Erdélyi János) és Petőfi felé vezetett innen út.

A könyv *Táj és irodalom* című, több fejezetre tagolt részében a megye tájainak ihletet adó, gyakran szimbolikus jelentést keltő szerepéről van szó. Csak néhányat említve: bizonytalan hitelű történelmi események irodalmi megjelenítése juttatta Rákos mezejét és Visegrádot a nemzeti sors jelképes jelentőségű színhelyévé, Petőfi emelte – Kerényitől számba vett előzmények után – a Duna–Tisza között a legjellegzetesebb magyar tájjá, egyben a szabadság szimbólumává.

Mint említettem, az 1849 utáni rész jóval rövidebb az előzőnél. A kettévágott megyét (Pest-Pilis, Pest-Solt, az utóbbi Kecskemét székhellyel) cs.kir. megyefőnök igazgatta, így nem rendelkezhetett kellő önállósággal kulturális törekvések támogatására. A kiadók és nyomdák többsége továbbra is Pest-Budán működött, az írók, költők jelentős része azonban vidéken keresett menedéket, megélhetést. Az irodalmi élet átszerveződésének korábban számon nem tartott sajátosságaként említi Kerényi, hogy az előfizetés-gyűjtésben a nők veszik át a vezető szerepet. (Talán kevésbé kellett tartaniuk attól, hogy a magyar irodalom érdekében végzett tevékenység miatt a hatalom szemében gyanússá váljanak? A megyék 1848 előtti kultúrátámogató szerepét többen is nosztalgikusan idézték fel: az ismert és alacsony színvonalú anekdotizmusa miatt jogosan bírált Vas Gereben mellett Balog István „agg-színész” himnikus hangú múltidézéséről olvashatunk. Az „alkalmazott” (alkalmi) költészet tovább élt, művelése alól a Nagykőrösön tanárkodó Arany János sem vonta ki magát. Kecskeméten és Nagykőrösön jelentős fordítói gárda állt össze, fontos helytörténeti művek születtek, Kecskeméten Katona-, Kiskőrösön és Kiskunfélegyházán Petőfi-kultusz bontakozott ki. A kecskeméti Horváth Döme 1865-ben kiadott, *Részvét lapjai* című antológiájának előszavát a könyv hátsó kötetstábláján is idézi Kerényi: „Ismeretes dolog, hogy a nemzeti közérzet és műveltséget négy évtizeddel ezelőtt, leginkább az irodalom szülte. Az is ismeretes tény, hogy e válságos időkben, nemzetül fennmaradásunkat csakis az ápoló irodalom által már régebben előrehaladott műveltségünknek, s azóta folyton fejlődő irodalmunknak köszönhetjük.”

Kelmeiség vagy epigonizmus? – teszi fel a kérdést a könyv utolsó fejezetének a címe. A tájnyelvben tobzódó „kelmeiséggel” (Erdélyi János kifejezése) szemben Pest megyében, épp a Kecskeméthez meg Nagykőröshöz kötődő Bulcsú Károly és Losonczy László költészetében inkább az epigonizmus jelentkezett. Arany János mutatott rá erre mind a kettőjük verseiben.

Könyve Függelékében dokumentumokat közölt Kerényi: lapengedélyek és a Marczibányi-alapítvány ügyében készült iratokat, bizonyító anyagot Pest megye és a magyar színészet kapcsolatára, Vitkovics Mihály hagyatékáról készült írásokat, a váci

papnövédek magyar egyletének alapszabályait, végül Pest megye 1847. júniusi felségfolyamodványát Táncsics Mihály ügyének felülvizsgálatára.

Kerényi könyve Pest megye monográfiája előmunkálatainak a keretében készült. Nem feladatomban arra kitérni, az általa feltárt, elrendezett és értelmezett anyag mennyire járul hozzá a monográfia teljességéhez. Abban azonban bizonyos vagyok, hogy irodalomtörténészek érdeklődéssel és tudásuk jelentős gyarapodásával fogják forgatni, újra meg újra elővenni ezt a gazdag forrásanyagot feltáró, a benne való tájékozódást személy- és helynévmutatóval segítő kötetet. *(Budapest, 2002, Pest Megye Monográfia Közalapítvány)*

Körber Tivadar

„Fontolva haladó munkamódszer...”

Breuer János: Kodály és kora

Még alig múlt el negyedfél évtized azóta, hogy Kodály Zoltán eltávozott az élők sorából; még sokan vannak – vagyunk –, akik személyesen ismerték – ismertük; – tanúi voltak – voltunk – a Zeneakadémián, az 1964. évi budapesti ISME-konferencián, vagy a halála óta az ő nevét viselő kecskeméti iskola falai között annak, ahogyan együtt örült az eredményeken örülőkkel, együtt bánkódott az ország általános zenei színvonalának süllyedésén bánkódókkal, küzdött a jóért, biztatta a csüggedőket, kalauzolta a nevével fémjelzett nevelési rendszer iránt érdeklődő külföldieket. Rengeteg az emlékünk személyéről, mondásairól, idézzük szavait, hivatkozunk útmutató gondolataira – s aztán rá-rádöbbenünk, mennyi mindent *nem* tudunk róla, vagy rosszul, pontatlanul tudjuk, mi minden *nem* vált közismertté életéből, tetteiből, gondolataiból; azt talán már említeni sem szükséges, mi minden *nem* valósult meg elképzeléseiből. (A Százéves terv céljaitól ma messzebb vagyunk, mint megfogalmazásának idején!)

Egy közelmúltban megjelent könyv sok olyan, az olvasó számára új információt közöl, mely sokatmondóan egészíti ki *Kennerek és Liebhaberek*, vagyis szakemberek és a szó eredeti, pozitív értelmében *dilettánsok*, tehát zenekedvelők, a zene iránt érdeklődők Kodály-képét, ismereteit a nagy zeneszerző alakjáról, tevékenységéről, életművéről.

Breuer egyike azoknak a fáradhatatlanul kutakodó muzikológusainknak, akik egy fontosnak felismert adatért, egy pontosításért képesek – képletesen – a világ végéig elmenni, jelentse ez a „világ vége” akár egy külföldi hanglemezcég nyilvántartását, vagy csak egy hazai kutatóhely megsárgult papírhalmának mélységeit. És még így is gyakran kénytelen bevallani: erről még nincsenek pontos ismereteink, ezt eddig még nem sikerült tisztázni stb. Pedig hatalmas ismeretanyag van a „keze ügyében”, és – amint erről az olvasó sokszorosan meggyőződhet – nemcsak Kodályról, hanem tág összefüggésben a huszadik század magyar zenei életéről általában. Természetesen ennek a tudásnak mindössze egy szelete fért a kötetbe, Kodályról és olyan személyekről, tényekről, eseményekről, akiknek és amelyeknek közelebről vagy távolabbról közük volt – van – hozzá.

A közöltek közül a legkorábbi írás 1972-ből, a legkésőbbi 2002-ből való. E három évtized alapos változások időszaka volt Magyarország társadalmi-politikai-szellemi életében, s ezek a változások természetesen nyomot hagytak az írásokon is. Ami azonban semmit sem változott, az a szerző kutatói lelkiismeretessége, komolysága, alaposága, amellyel tárgyhöz mindenkor közelített és közelít.

A könyv első nagyobb fejezete (kilenc írás) *A műhelyben* összefoglaló címet viseli. Ezekből két különösen érdekes megállapítást szeretnék kiemelni. Az egyiket ez az idézet summázza: [Kodály] „egyetlen kompozícióját sem tekintette véglegesen lezártnak és befejezettnek”. Csak egyetlen példa: daljátékának bemutatója után így szólt az Operaház igazgatójához: „Ön téved, ha azt hiszi, hogy a Hány János készen van”. A változtatások alkotói módszerének legbensőbb titkaira világítanak rá. *Fontolva haladó módszerként* jellemzi Breuer találó-szellemesen Kodály eljárását, ahogyan mind tökéletesebb megoldásokra törekedve alakította-korrigálta a már bemutatott, sőt kiadott műveit is, néha csupán az előadási utasításokon változtatva, máskor rövidítésekkel, vagy éppen betoldásokkal tökéletesítve kompozícióját.

Az interpretációs gyakorlat számára is hasznos megfigyeléseket közöl az a tanulmány, melyben a kórusművek előadási időtartamával foglalkozik Breuer. Bár a tempók megválasztása végső soron a karnagyok ügye, mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy „a szöveget eltorzító, sietős tempók nem voltak a zeneszerző kedvére valók”. (Megszívlelendő megállapítás mai, hajszozásra hajlamos karvezetők számára!)

A *Kodály és a szinpad* című írásból megtudhatjuk, hogy az elkészült és repertoárdarabbá vált műveken kívül hány terve nem valósult meg: operák, daljátékok, zenei betétek, többek között Móricz Zsigmond, Szép Ernő, Weöres Sándor darabjaira. Több Kodály-mű, illetve műrészlet került filmvászonra (*Kodály mozija*), többségében kevés sikerrel. Egyet azonban „megrendítő élmény”-ként nevez meg Breuer: a Szóts István rendezte Kádár Katát.

Csak látszólag tér el a tárgytól a kötet következő fejezetének négy írása, hiszen Bartók és Dohnányi művészi pályája, életműve, ha – különösen az utóbbié – más úton haladt is, hármójuk munkássága ugyanannak a korszaknak elszakíthatatlan egységében szemlélhető és értékelhető. Amikor Kodály a húszas években Bartók román népzene-gyűjtésével foglalkozik, az – Breuer szavaival – „nem folklorisztikai belügy, nem szűk szakmai területre korlátozható tudományos kérdés, hanem önnön jelentésén túlmutató, társadalmi jelentőségű ügy”.

Ki ismeri, ki hallott vajon arról, hogy Bartók 2. vonósnégyeséről 1925-ben, tehát igen korán hanglemezfelvétel készült Németországban, egy olyan kvartett tolmácsolásában, melyben a brácsaszólamot nem kisebb művész, mint Paul Hindemith, „kora kiemelkedő fontosságú zeneszerzője” játszotta? Breuer felkutatta a felvétel készítésével kapcsolatos dokumentumokat (többek között Bartók és az Universal Edition levelezését), s a tények közlésén túlmenően elemzi-értékeli az interpretáció minőségét, hibáit és erőnyeit is.

Konzervatív, maradi ízlésű volt-e Dohnányi Ernő? Mint zeneszerző kétségtelenül hagyományos utakon járt, de a Filharmonikusok elnök-karnagyaként folytatott negyedszázados tevékenykedése az új, a kortárs zene iránti nyitottságát bizonyítja: Schoenberg, Stravinsky, Prokofjev (hogy csak néhány nagy nevet emeljünk ki a sorból), természetesen Bartók, Kodály s még jónéhány szerző – mára részben elfeledett – művét tűzte műsorra. A Dohnányi-vezette Filharmonikusok „...eljátszották 129 alkalommal 37 magyar kortárs 67 alkotását”. A szerzők ismeretében a nemzeti vagy a politikai elfogultság vádja sem igazolódik be: Dohnányi egyoldalú német orientációjának beszédes cáfolata, hogy repertoárján a latin országok – kivált Itália új zenéje dominált: Respighi, Casella mellett az akkor még fiatal (ma a kilencvenkilencedik évében jár!) Goffredo Petrassi művei is. Breuer a minőség kérdésével is foglalkozik: kiváló zenészek, intenzív munka, rengeteg feladat, jó szervezés, magas fizetések – mindez együtt garantálta a színvonalat.

A *Kortársak és tanítványok* című fejezet írásai közül az első Jemnitz Sándor Kodály-ellenességével foglalkozik. Talán ő az egyetlen a kötetben említett muzikusok közül, akiről egy jó szava sincs Breuernek. Zeneszerzőként sem, de a legsúlyosabban elmarasztaló ez a megállapítása: „Sok jele van annak, hogy... az erkölcs Jemnitzből hiányzott”. Ezzel szemben pozitív véleményt fogalmaz meg Szabó Ferencről és legfőképpen a sokoldalúan aktív, szerény és önzetlen Kadosa Pálról, elsősorban a *MoMaMu* (Modern Magyar Muzikusok) csoportjában és a Fodor Zeneiskolában folytatott tevékenységéről.

A Járdányi Pálról szóló írásnak nem véletlenül adta a „*Hazádnak rendületlenül...*” címet, melyben mintegy summázódik a zeneszerző életének hitvallása. A cikk felidézi a „Járdányi-ügy” adalékait, „mint süllyedt egy szakmai-esztétikai eszmecsere a napi politika szintjére”. Kodály minden befolyását latba vetette Járdányi érdekében – ahogyan az 1959-ben Kádár Jánossal váltott leveleinek idézeteiből kiderül –, hiába.

Kodály és a lipcsei orgonista-karnagy, Karl Straube kapcsolatának ismertetése kapcsán értesül az olvasó a Psalmus Hungaricus külföldi (Zürich, Hagen, Amszterdam, Lipcse) bemutatónak előkészületeiről a húszas évek második felében, és a mű sikeres fogadtatásáról.

„Úgy találom, hogy számos döntő kérdésben hasonló a felfogásom Brittenével” – nyilatkozta Kodály egy interjúban. Kettejük találkozásait – műveiken keresztül, majd személyesen is – idézi fel Breuer (eredeti angol nyelven és magyar fordításban). Ugyancsak közli Brittennek a BBC magyar hírszolgálatában elhangzott Kodály-nekrológiát.

A háború utáni évek magyar zenei életének forrongásai, ellentmondásai elevenednek meg az olvasó előtt: az újat akarás szándéka (Bartha Dénes tervezete az intézményes zenetudományi kutatásokért), a *zsdanovizmus* magyarországi benyomulása és a kivédésére tett kísérletek, valamint a *párt* zenei bizottságának szándéka a zeneoktatás megreformálására (a korábbi teljes, hármas vertikum lebontása, a hallgatók „osztályösszetételének” javítására munkáskarnagy-képző létrehozása, az egyházzenei szak leépítése – „a XVI. század egyházi zenéje helyébe a realistább jellegű madrigálok állítandók!” – stb.), ezekről olvashatunk a kötet „*Oly korban éltem...*” című záró fejezetének első három dolgozatában.

Végül a két utolsó írás azt mutatja be, hogyan harcolt Kodály a szabadabb, igazságosabb jövőért *rebellis* szellemű műveiben; s hogyan állt ki személyének teljes súlyával és tekintélyével az üldözöttekért: Balázs Béláért 1920-ban éppúgy, mint tehetséges tanítványáért, Weiner Lászlóért 1940-ben, Zathureczky Edéért 1945-ben, Mindszenty Józsefért 1949-ben, vagy a kitelepítettekért az ötvenes években – hogy csak néhányat emeljünk ki a hosszú sorból. „A kommunisztagyánús, reakciógyánús, mára egyesek szerint populisztagyánús Kodály Zoltánt soha, semmi nem tántorította el ettől az életprogramtól.”

A kötet élére a kolozsvári László Ferenc írt baráti hangú, Breuer munkásságának alapos ismeretéről tanúskodó előszót, utolsó lapjain pedig a szerző vall Kodály-émlékeiről, elkötelezettségéről a Mester életműve iránt. (*Kodály Intézet, Kecskemét, 2002*)

Felhívás

A Baka István Alapítvány előfizetőket gyűjt egy angol nyelvű Baka-válogatás megjelentetéséhez, amely egy éven belül látna napvilágot egy irországi kiadónál.

A kötet 55-60 oldalnyi terjedelemben 33 verset tartalmaz. A kiadási költségek 2/3-a áll jelenleg rendelkezésre.

Az e felhívásra jelentkező előfizetőktől 2000 Ft-ot (vagy ennek megfelelő fontot) vár az Alapítvány 2003. június végéig (az Alapítvány címére vagy számlaszámára, név és postacím megjelölésével).

Címük: Dr. Tényi Jánosné, 6723 Szeged, Molnár u. 4.

Számlaszámuk: OTP, 11735005-20482547